

175239

HOLBACH

A LELEPLEZETT
KERESZTÉNYSÉG

VAGY

A KERESZTÉNY VALLÁS

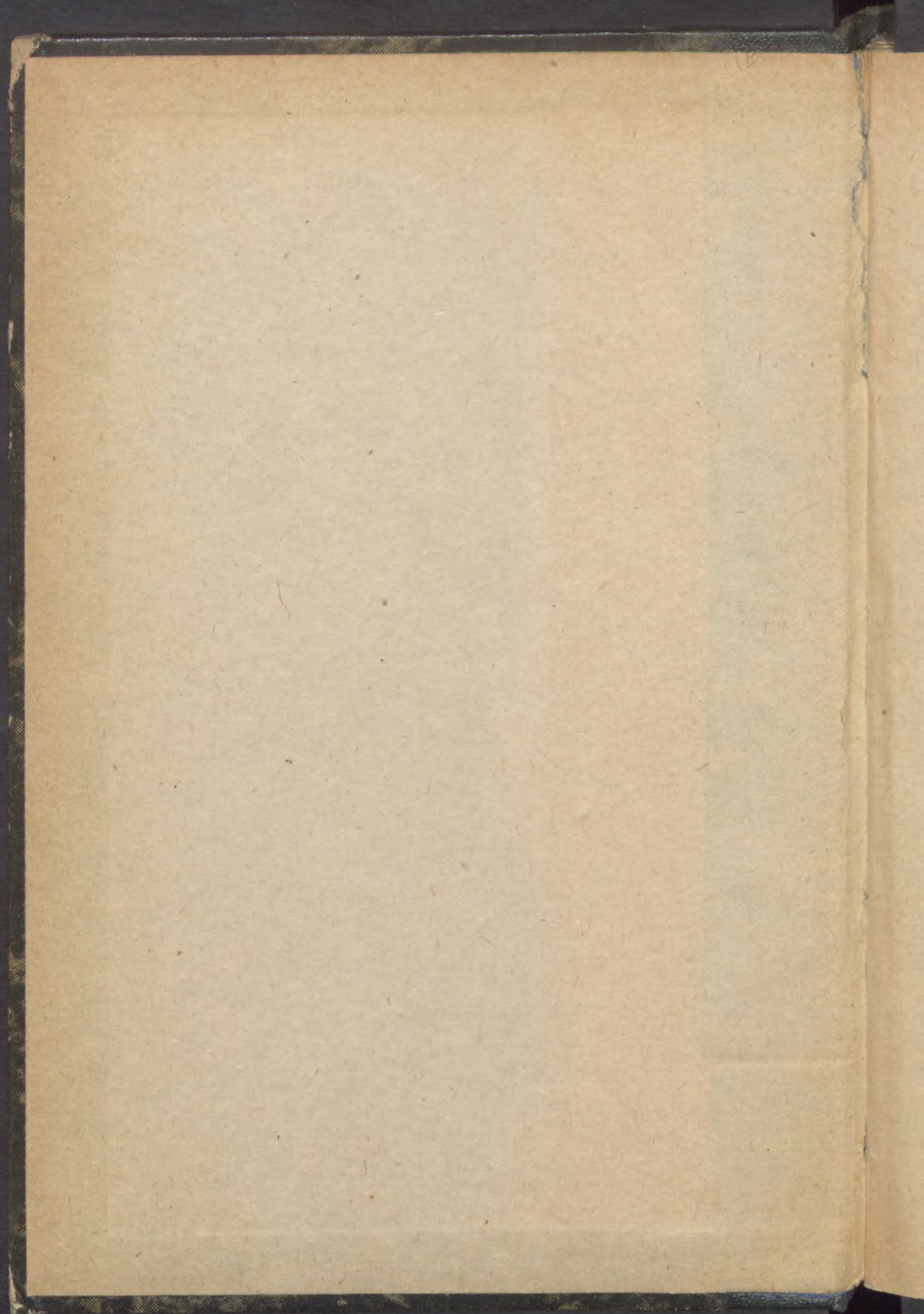
ALAPELVEINEK ÉS HATÁSAINAK

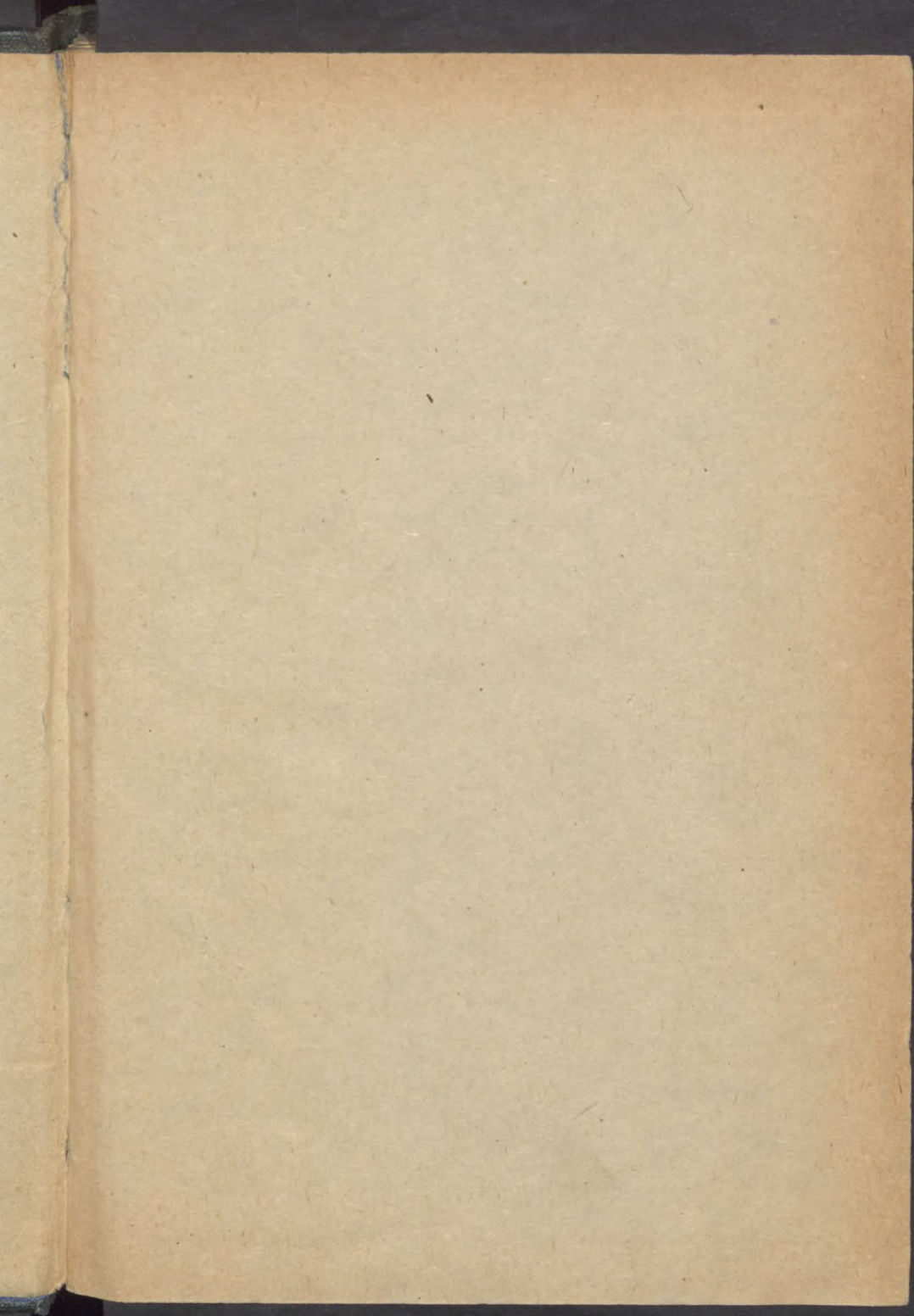
VIZSGÁLATA

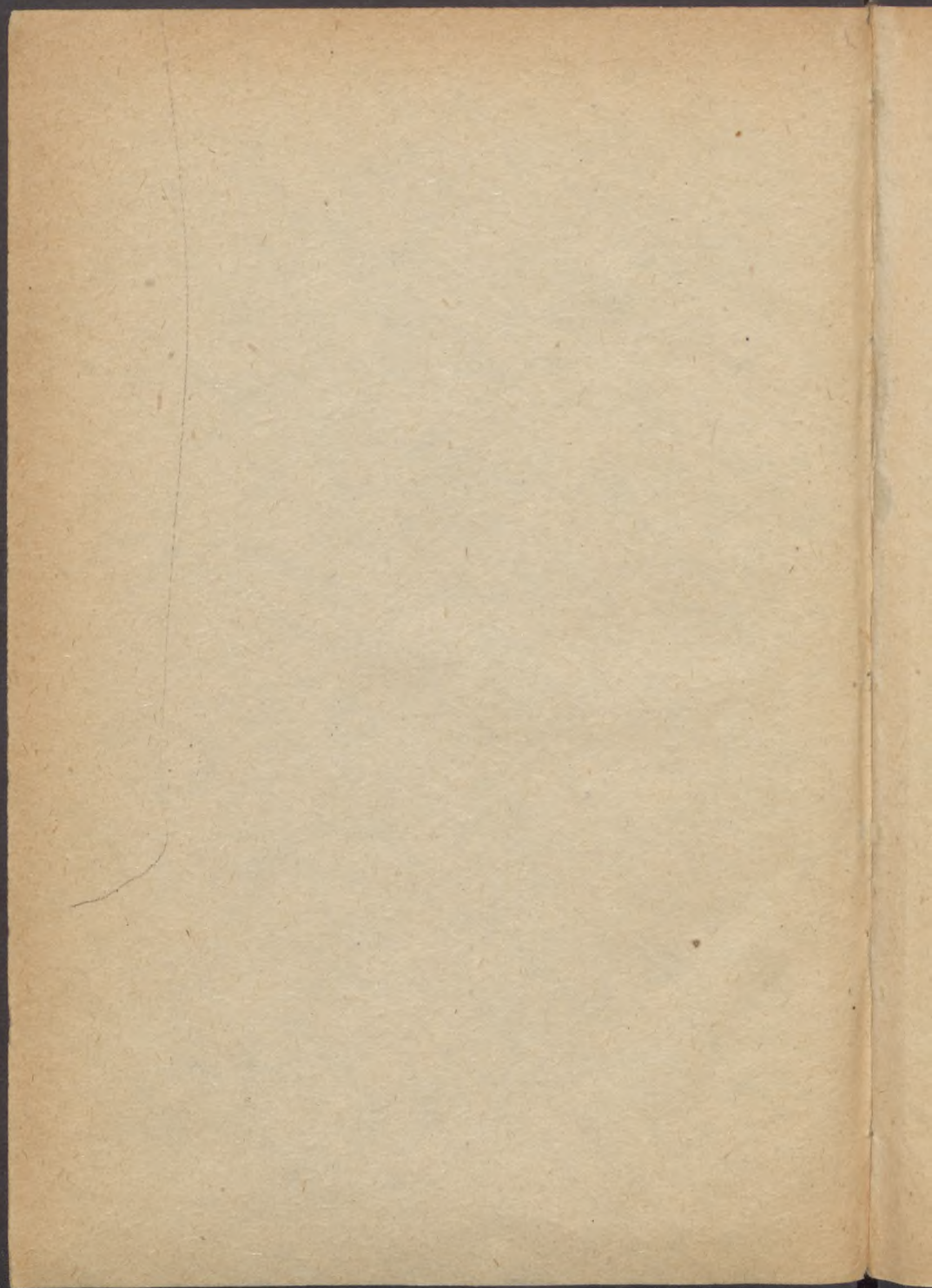
FORDITOTTA: GÁSPÁR ENDRE

MCMXLIX

HUNGÁRIA KÖNYVKIADÓ

HOLBACH:
A LELEPLEZETT
KERESZTÉNYSÉG

Felelős kiadó: Bródy András
282.49. Hungária Hírlapnyomda Rt. Bpest V. Bajcsy-Zsilinszky-út 34.
Felelős: Dr Bródy László

HOLBACH:

A LELEPLEZETT
KERESZTÉNYSÉG

VAGY

A KERESZTÉNY VALLÁS
ALAPELVEINEK ÉS HATÁSAINAK
VIZSGÁLATA

FORDÍTOTTA: GÁSPÁR ENDRE

MCMXLIX

HUNGÁRIA KÖNYVKIADÓ

Superstitio error insanus est, amandos timet, quos
colit violat: quid enim interest, utrum Deos neges,
an infames?

*(A babona egészségtelen tévedés; fél attól, amit sze-
relnie kellene, erőszakot tesz azon, amit tisztel: mit
számít, vajjon tagadod-e vagy gyalázod az isteneket?)*

Seneca, 12. levél.

175239

BEVEZETŐ

Az itt következő híres könyv 1767-ben látott napvilágot Nancyban, címlapján azonban Londont tünteti fel megjelenési helyéül, a szerző nevét pedig elhallgatja. Nem ok nélkül, hiszen sok kortárs véleménye szerint „ennél szörnyűbb mű még nem jelent meg a világon“ s az egyház sietett is a megkaparintható példányokat elégettetni. Az elégetés, mint rendesen, ez esetben sem akadályozta meg a mű elterjedését, melynek szerzője egyébként is hozzá szokott ahhoz, hogy műveit kiátkozzák és máglyára dobálják. Ez a szerző Paul Henri Holbach volt, a nagy francia forradalom előtti évtizedek egyik legnagyobb hatású írója.

1723-ban főrangú bajor családból született, de már fiatalon Franciaországba került és teljesen francia műveltségű lett. Párizsi szalonjában találkoztak a kor leghaladottabb gondolkodói, Condorcet, Diderot, Helvetius, egy ideig Rousseau és Buffon s a felvilágosodás többi nagy képviselői is. Ez a kör fogalmazta meg véglegesen a 18. század materialista filozófiáját, indította meg a híres Enciklopédiát (melynek Holbach is munkatársa volt, különösen természettudományos cikkekkel) és készítette elő szellemi téren a polgárságot diadalra juttató forradalmat, mely abban az évben tört ki, mikor Holbach meghalt: 1789-ben. „Csontja velejéig, a vaskalaposság, a burzsoázia ideológusa volt“, mondja róla egy részben neki szentelt, Lenintől is nagyrabecsült munkájában Plechanov.

A materializmus ideológiai kifejezése volt a forradalomra készülő burzsoázia harcának a feudalizmus ellen. Ez a nemesség, az abszolút monarchia és a klérus elleni harcot jelentette. Holbach, akinek főműve „A természet rendszere“ (1770), az akkori materialista világnézet egyetemes összefoglalása, „úgy szólván betetőzése a 17. és 18. század filozófiai fejlődésének és tudományos gondolkodásának“, kisebb, névtelenül megjelent munkáiban elsősorban a feudalizmus legfőbb ideológiai támasza, a feudális

vallás elleni küzdelmet vállalta. Ennek a hadjáratnak egyik briliáns fegyverténye, szenvedélyes stílusa, harcos írása: „A kereszténység teleplezése“.

Ennek és több hasonló művének jelentőségére nagyszerűen mutat rá Plechanov már említett munkájában (Adalékok a materializmus történetéhez, Stuttgart 1896). „A francia filozófusok — olvassuk itt — a vallásban csak egy halom babonát láttak, amelyet az emberiség a maga ostobaságának s a papok és próféták galádságának köszönhet. Csak harcolni tudtak a vallás ellen. Amilyen hasznos volt ez a munka a maga korában, a vallások tudományos tanulmányozását sem vélte előbbre“. Más szóval Holbach és társai tudományos gondolkodásának korlátja a fejlődés eszméjének hiánya volt. Politikai és erkölcsi nézeteikben eljutottak ugyan már minden természetfölötti erő tagadásáig, de történelemfelfogásuk mégis szükségképpen idealista maradt, mert a történelmi változások dialektikáját (a társadalmak osztályjellegét és az osztályharc tényét nem ismerve) eszmei változásokra vezették vissza és a nagy forradalom által később isteni trónra emelt észtól, az emberi belátástól várták a kedvező történelmi fordulatot, melyet számukra a burzsoázia uralomra jutása jelentett. A történelmi fejlődés igazi mozgatóerőinek feltárása arra az emberre várt, aki a polgári elődök dogmatikus, metafizikus materializmusából az idealizmus dialektikus módszerének átépítésével meg tudta tenni a lépést a tudományos történelemszemléletig, a dialektikus materializmusig: Marxra.

Ha Holbach valláskritikája ily módon hiányos is, mert nem ismeri a vallások történelmi fejlődésének, a vallási eszmék kialakulásának igazi okait s így az idealista dialektika e téren utóbb elért eredményeinek is mélyen alatta marad (Plechanov), mint dogmatikai kritika korszakos jelentőségű. Holbach nemcsak a kor tudományosságának összefoglalója, hanem tudományos-materialista irányban befolyásolta is a további fejlődést sok tudományszakban, mely addig nem ráta le az idealizmus és teológia béklyóit. Ez Holbach történelmi tette, mely ma is érdekessé, tanulságossá, sőt a tudományos szocializmus előzményeinek és elődjeinek ismerete szempontjából szükségessé teszi a műveivel való megismerkedést.

G. E.

ELŐSZÓ

A szerző levele

Tisztelt Uram!

Hálás köszönet művemről hozzám juttatott megjegyzéseiért. Fogékony vagyok a dícséretek iránt, melyekkel annak adózni szíveskedik, és túlságosan szeretem az igazságot ahhoz, hogy megütődjem az őszinteségen, amellyel ellenvetéseit megteszi. Ezek az ellenvetések olyan komolyak, hogy minden figyelmemet megérdemlik. Szép filozófus volna az, akinek nincs bátorsága ahhoz, hogy a véleménye ellen felhozott érveket meghallgassa. Nem vagyunk teológusok; nézeteltéréseink olyanok, hogy barátságosan megoldhatók, nem szabad, hogy bármiben is hasonlítsanak a babona apostolainak vitáihoz, akik kölcsönösen csak azon vannak, hogy egymást meghökkentsék érveikkel és a jóhiszeműség rovására csak azért vitatkoznak, hogy hiúságukat és makacságukat megvédjék. Mi mindketten az emberiség javát kívánjuk, az igazságot keressük, ezen az alapon tehát egyet kell értenünk egymással.

Őn bevezetőben elismeri annak szükségességét, hogy a vallást vizsgálóra vegyük és állításait az ész törvényszéke elé idézzük; egyetért velem abban, hogy a kereszténység ezt a vizsgát nem állja ki és a józan ész előtt sohasem fog másnak tűnni képtelenségek, fonák mesék, értelmetlen dogmák, gyermekes szertartások, a kaldeusoktól, egyiptomiaktól, föníciaiaktól, görögöktől és rómaiaktól kölcsönzött eszmék szövedékénél. Szóval elismeri, hogy ez a vallási rendszer igazában csak jóformán minden régi babona alaktalan terméke, amelyet a keleti fanatizmus létrehozott, majd a körülmények és magukat megszállottaknak mondó emberek, Isten küldöttei, új rendelkezéseinek tolmácsai előítéleteikkel módosítottak.

Őn is visszaborzad a szörnyűségektől, amelyeket a türelmetlen-

ség szelleme sugallt a keresztényeknek, valahányszor módjukban állott. Érzi, hogy az ilyen véres istenségre alapított vallás csak véres vallás lehet; elszörnyed a tébolytól, amely gyerekkoruktól fogva hatalmába ejti a fejedelmek és népek lelkét és egyformán szolgálva teszi őket a babonának és papjainak, megakadályozván őket abban, hogy felismerjék igazi érdekeiket, meghallják az ész szavát és a nagy célok felé forduljanak, melyekre törekedniük kellene. Elismeri, hogy egy vakbuzgóságon vagy csaláson alapuló vallásnak nem lehetnek biztos elvei, hanem szükségképpen örökös forrása a vitáknak, előbb-utóbb mindig zavarokat, üldözéseket és pusztítást idéz elő, főként ahol a politikai hatalom okvetlenül kötelességének érzi, hogy beavatkozzon ezekbe a perpatvarokba. Sőt elmegy annak megengedéséig is, hogy a jó keresztény, aki betű szerint követi az Evangéliumtól a tökéletesség netovábbjaként megszabott irányvonalat, nem tud ezen a világon semmit azokból a kapcsolatokból, amelyeken az igazi erkölcs alapul és nem lehet egyéb haszontalan embergyűlölőnél, ha híján van az akarat erőnek, nyugtalan fanatikusnál, ha heves indulatú ember.

Miután mindezt megengedi, hogyan lehetséges, hogy mégis veszedelmesnek ítéli művemet? Azt mondja, hogy a *bölcs gondolkozók önmagának*; hogy a népnek kell a vallás, akár jó, akár rossz, mert szükséges féke az egyszerű és durva lelkeknek, amelyeknek nélküle nem volna miért tartózkodniuk a bűntől és a gonosztettől. Lehetetlennek tartja a vallási előítéletek reformját és úgy vélekedik, hogy a fejedelmeknek, akik egyedül végezhetnék azt el, nagyon is az az érdekük, hogy megtartsák a népet nekik hasznalható vakságában. Ezek, ha nem csalódom, a leg-erősebb ellenvetések, amelyeket felhoz. Megpróbálom megafolni őket.

Mindenekelőtt nem hiszek abban, hogy akármilyen könnyv veszélyes lehetne a nép számára. A nép nem olvas, de nem is okoskodik, nincs rá sem ideje, sem képessége; másfelől a népet nem a vallás, hanem a törvény tartja kordában, és ha valamely eszelős azt prédikálná az embereknek, hogy lopjanak vagy gyilkoljanak, az akasztófa óvná őket attól, hogy valóban ezt tegyék. Amellett, ha történetesen akadna a nép között, aki képes egy filozófiai mű elolvasására, ez az ember aligha lenne rettegni való gonosztevő.

A könyvek egy-egy nemzetnek csak ama része számára íródnak, amelyet körülményei, nevelése, érzelmei a bűn fölé emelnek. A társadalomnak ez a megvilágosodott elméjű része, amely a többin uralkodik, olvassa és bírálja meg a könyveket; ha hamis

vagy ártalmas gondolatok vannak bennük, vagy csakhamar feledésbe merülnek, vagy ellenük fordul a közízlés. Ha viszont igazságokat tartalmaznak, nem jár velük semminő veszély. A felfordulásokat a fanatikusok, a papok és a tudatlanok csinálják; a megvilágosodott elméjű, önzetlen és értelmes emberek mindig a nyugalom hívei.

Őn, Uram, nem tartozik a kishitű gondolkodók közé, akik azt hiszik, hogy az igazság ártalmas lehet, holott csak azoknak árt, akik becsapják az embereket, az emberiség többi részének pedig mindig hasznára lesz. Mindez már régóta meggyőzhette Önt arról, hogy a fajtánkat sanyargató minden baj tévedéseinkből származik, rosszul értelmezett érdekeinkből, előítéleteinkből, a hamis képzetekből, amelyeket a dolgokról magunknak alkotunk. Valóban, ha nem is jut magától eszünkbe, könnyen beláthatjuk, hogy kiváltképpen a vallási előítéletek rontották meg a politikát és az erkölcsöt. Vagy nem vallásos és természetfölötti elképzeléseink okozták, hogy úgy tekintünk az uralkodókra, mintha istenek volnának? A vallás hozta létre a despotákat és zsarnokokat; ezek hozták a rossz törvényeket*; példájuk megfertőzte a nagyokat; a nagyok megfertőzték a népeket; a bűnös népekből szerencsétlen rabszolgák lettek, akiknek legfőbb foglalatossága az, hogy ártsanak egymásnak, mert tetszeni akarnak a nagyoknak és ki akarnak kászolódni a nyomorból. A királyokat mindig *Isten hasonmásának* nevezték, Istenhez hasonlóan mindenhatók voltak, ők mondták meg, mi a jó és mi a rossz, akaratuk szentesítette gyakran az elnyomást, az erőszakot, a rablást, kegyüket pedig aljassággal, bűnnel és gonosszággal lehetett elnyerni. Ilymódon a nemzetek között megnőtt azoknak az elvetemült polgároknak száma, akik a vallásos nézetüktől megrontott vezetőik alatt állandóan nyílt vagy titkos háborút viseltek egymás ellen és nem láttak semmi okot arra, hogy az erényt gyakorolják.

Mi szerepe lehet a vallásnak az így felépített társadalmakban? Vajjon távoli fenyegetései vagy kimondhatatlan ígéretei valaha is meggátolták-e az embereket abban, hogy átadják magukat szenvedélyeiknek vagy a legkönnyebb utakon keressék boldogulásukat? Befolyásolta-e ez a vallás az uralkodók erkölcsseit, akik nekik köszönhetik isteni hatalmukat? Nem azt látjuk-e, hogy a hívő fejedelmek minden pillanatban a legigazságtalanabb háborúkat indítják, céltalanul herdálják el alattvalóik vérért és javait, kiragadják a kenyeret a szegény kezéből, hogy a telhetetlen gaz-

* Ezt az igazságot teljességgel megvilágítottam „Kutatások a keleti zsarnokság eredetéről” című munkámban.

dag kincseit gyarapítsák, megengedik, sőt elrendelik a rablást, a zsarolást, a jogtalanság minden fajtáját? Vajjon a vallás, amelyet annyi uralkodó tekint trónja támaszának, embersége-szebbé, rendesebbé, mérsékeltebbé, szemérmesebbé, szótartóbbá teszi-e? Sajnos, ha csak egyetlen pillantást vetünk a történelemre, igazhitű, hitbuzgó és aggodalmasan vallásos uralkodókat látunk, akik ugyanakkor esküszegők, bitorlók, kicsapongók, rablók, gyilkosok, szóval olyan emberek, akik úgy viselkednek, mintha éppen ők nem félnének a szájukkal annyira tisztelt Istentől. Az őket körülvevő udvaroncok között folytonos együttesét látjuk a kereszténységnek és a bűnnek, a buzgóságnak és a méltánytalanságnak, a hitnek és a zaklatásoknak, a vallásnak és az árulásnak. A szegény és keresztre feszített Isten papjai között, akik megélhetésüket az ő vallására alapítják és azt állítják, hogy nélküle nincs erkölcs, nem a gőg uralkodik-e, a fősvénység, a kicsapongás, az uralkodás és bosszú szelleme?* Állandó és annyi század óta megismételt prédikációik vajjon befolyásolhatják-e igazában a nemzetek erkölcsét? A szavaiktól előidézett megtérések vajjon valóban hasznosak-e? Megváltoztatják-e a népek szívét, amelyek meghallgatják? Maguknak ezeknek a doktoroknak bevallása szerint a megtérések fölöttébb ritkák, ők maguk is *világi életet élnek*, az emberi romlottság napról napra nő és nap-nap után szónokolnak a bűnök és gonosztettek ellen, amelyeket a szokás igazol, a kormány felbátorít, a közvélemény elősegít, a hatalom megjutalmaz és mindenki a saját érdekében elkövet, ha nem akarja, hogy szerencsétlen legyen.

Így hát Isten e szolgálóinak saját bevallása szerint a vallás, amelynek parancsolatait gyermekkoruktól fogva csepegtetik az emberek szívébe és szünet nélkül ismétlik, mit sem használ az erkölcsök züllése ellen. Az emberek mindig félretolják a vallást, míhelyt szembenáll vágyaikkal, csak akkor hallgatnak rá, mikor kedvez szenvedélyeiknek, mikor egyezik lelkületükkel és a boldogságról vallott elképzeléseikkel. A kéjenc fittyet hány rá, ha kárhoztatja bujaságát; a nagyravágyó megveti, ha korlátot állít óhajai elé; a fősvény nem hederít rá, mikor azt hallja, hogy jót kell tennie; az udvaronc kineveti együgyűségét, mikor azt parancsolja neki, hogy legyen egyenes és őszinte. Másfelől az uralkodó szívesen megfogadja tanításait, mikor azt mondja, hogy

* Mikor a papok visszaéléseiről panaszkodunk, azzal akarják becsukni a szánkat, hogy tegyük azt, amit mondanak, ne pedig azt, amit ők tesznek. De milyen bizalmunk legyen az olyan orvosban, aki ha megkapja ugyanazt a betegséget, amelyben mi szenvedünk, maga nem hajlandó élni a nekünk rendelt orvossággal?

ő az istenség képmása, hogy ahhoz hasonlóan korlátlan hatalommal kell bírnia, hogy alattvalói életének és javainak ura, hogy kiírhatja őket, ha nem gondolkodnak úgy, mint ő. A rosszmájú mohón szívja be papjai utasításait, mikor gyűlöletre buzdítja; a bosszúálló engedelmeskedik neki, mikor módot ad neki arra, hogy megbosszulja magát, azzal az ürüggyel, hogy Isteneért áll bosszút. Szóval a vallás semmit sem változtat az emberek szenvedélyein, csak akkor fogadnak neki szót, mikor hajlamaik szerint szól hozzájuk; csak a halálos ágyon változtatja meg őket, akkor pedig megtérésük már nem használ a világnak, és az ég bocsánata, melyet a haldoklók haszontalan megbánásának ígérnek, felbátorítja az élőket arra, hogy az utolsó pillanatig kitartsanak rosszasaik mellett.

A vallás hiába prédikálja az erényt, ha ez az erény ellentmond az emberek érdekeinek vagy nem segíti őket hozzá semmihez. Nem lehet erkölcsössé tenni az olyan nemzetet, amelynek uralkodója maga is híján van minden erkölcsnek és erénynek, ahol a nagyok ezt az erényt gyöngeségnek tekintik, ahol a papok magatartásukkal sárba rántják, ahol a nép embere hitshónokainak szép szavatai ellenére tisztában van azzal, hogy csak akkor menekülhet a nyomortól, ha átveszi a nálánál hatalmasabbak bűneit. Az így berendezett társadalmakban az erkölcs csak meddő elmefuttatás lehet, gondolkodási gyakorlat, amely nem befolyásolja az egyén magatartását, legfeljebb azét a néhányét, akit vérmérséklete mértékletessé és sorsával elégedetté tett. Mindazok, akik üstökön akarják ragadni a szerencsét vagy kellemesebbé akarják tenni sorsukat, mindig el fogják ragadtatni magukat az ártól, amely a lelkiismeretük által felállított korlátok áthágására készíti őket.

Tehát nem a pap, hanem az uralkodó honosíthat meg erkölcsöket valamely államban. Példájával kell hatnia, büntetéseivel kell visszariasztania a bűnt, jutalmaival buzdítania az erényt, főként azonban éberrel vigyáznia a nevelésügyre, hogy alattvalói szívébe csak olyan indulatokat plántáljanak, amelyek hasznosak a társadalomnak.

Köztünk szólva, az állam alig foglalkozik a nevelésügygel, sőt a legteljesebb közönyt tanúsítja ez iránt a közösség boldogsága szempontjából legfontosabb kérdés iránt. Csaknem minden modern népnél a közoktatás arra szorítkozik, hogy a tanulók többségére hasznavehetetlen nyelvekre tanítsa; erkölcs helyett egy józan észnek nagyon is ellentmondó vallás csodálatos meséit és megfoghatatlan dogmáit oltják a keresztényekbe: tanulmányai legkezdetétől fogva a fiatal embert arra oktatják, hogy mondjon

le érzékei tanuságtételéről, hódoljon be értelmével, amelyet megbízhatatlan kalauznak minősítenek és vesse alá magát vakon mesterei tekintélyének. De hát kik ezek a mesterek? Papok, akiknek az az érdeke, hogy a világot megtartsák abban a meggyőződésben, melynek gyümölcseit egyedül ők élvezik. Ezek a megvásárolt pedagógusok, akik tele vannak tudatlansággal és előítéletekkel, maguk ritkán vannak egy nézetben a társadalommal. Alantas és korlátozott lelkük képessé teszik-e őket arra, hogy megtanítsák tanítványaikat arra, amit ők maguk sem tudnak? Ezek a vaskalaposok, akiket még a gyermekeiket rájuk bízó szülők is lenéznak, hogyan volnának alkalmasak arra, hogy a dicsőség vágyát, a nemes vetélkedést csepegtessék tanítványaik lelkébe, azokat a nagy érzéseket, amelyek minden, a közönségnek hasznos tulajdonság forrásai? Megtaníthatják-e őket a közjó szeretetére, a haza szolgálatára, az ember és polgár, a családapa és gyermekek, a gazdák és szolgák kötelességeinek ismeretére? Szó sincs róla: ezeknek a tehetségtelen és megvetésre méltó nevelőknek keze alól csak babonás tudatlanok kerülnek ki, akik, ha megukévá tették a kapott tanításokat, semmit sem tudnak a társadalom számára szükséges dolgokról, melyek segítségével annak hasznos tagjai lehetnének.

Akármelyik oldalról nézzük is a dolgot, azt látjuk, hogy az ember számára legfontosabb tárgyak tanítását teljességgel elhanyagolják. Az erkölcsöt, amelyhez a politikát is hozzászámítom, az európai nevelés úgyszólván semmibe veszi; az egyetlen erkölcs, amelyre a keresztényeket tanítják, az a valóságtól elrugaskodott, hasznavehetetlen, ellentmondásokkal teljes, bizonytalan erkölcs, amely az Evangéliumban található; ez, mint nézetem szerint bebizonyítottam, nem alkalmas semmi egyébre, mint hogy lezüllessze a szellemet, gyűlöletessé tegye az erényt, elvetemült rabszolgákat hozzon létre, megfossza szárnyaitól a lelket, vagy ha szenvedélyes szívekbe ültetik el, mindig zavarásra hajló fanatikusokat teremt, akik képesek a társadalom alapjaiban való megrendítésére.

Viszont akármilyen haszontalan és romlott erkölcsre tanítja a kereszténység az embereket, hívei merészen azt állítják, hogy vallás nélkül nem lehet erkölcsös az ember. De ugyan hát mi az erkölcsiség a keresztények véleménye szerint? Az, ha az ember szüntelenül imádkozik, templomba jár, vezekel, tartózkodik minden örömtől, elvonultan és egyedül él. Milyen jó hárul a társadalomra ezekből a szokásokból, amelyeket követhet valaki anélkül, hogy akár árnyéka is volna benne az erénynek? Az ilyen erkölcsök égbe juttatják az embert, a földön annál haszontala-

nabbak. Ha ezek erények, akkor meg kell adni, hogy vallás nélkül nincs erény. Másfelől azonban híven megtarthatja valaki mindazt, amit a kereszténység ajánl és híján lehet minden erénynek, amely az ész bizonyossága szerint a politikai társadalmak fennmaradásához szükséges.

Meg kell tehát különböztetnünk a *vallásos* erkölcsöt a *politikai erkölcsőtől*: az első szenteket hoz létre, a második polgárokat; az egyik hasznavehetetlenné, sőt ártalmassá teszi az embereket a világ szempontjából, a másiknak nyilván az a célja, hogy hasznos, tevékeny, szolgálatra alkalmas embereket adjon a társadalomnak, akik eleget tesznek a férj, apa, barát, embertárs kötelességeinek, akármilyen nézeteik vannak is egyébként metafizikai téren, lévén a metafizikai nézetek, akármit mond is róluk a teológia, lényegesen kevésbé biztosak a józan ész megindathatatlan szabályainál.

Valóban bizonyos, hogy az ember társaslény, aki mindenben a maga boldogságát keresi; hogy jót tesz, ha abban megtalálja a saját érdekét, hogy általánosságban csak azért rossz, mert enélkül kénytelen volna lemondani a maga jólétéről. Szoktassa tehát a nevelés az embereket arra, hogy felismerjék egymásközötti kapcsolataikat és azokból folyó kötelességeiket, a kormány pedig törvények, jutalmak és büntetések segítségével erősítse meg őket a nevelés folytán nyert tanításokban, a hasznos és erényes cselekedetekkel járjon boldogság, a bűnt és a gonosz-ságot pedig torolja meg gyalázattal, megvetéssel és büntetéssel: akkor az embereknek emberi erkölcsük lesz, amely saját természetükön alapul, a nemzetek szükségletein, a népek és azok érdekén, akik a népeket kormányozzák. Ennek a teológia magasztos elgondolásaitól független erkölcsnek esetleg semmi köze nem lesz a vallásos erkölchöz, a társadalom azonban semmit sem fog veszteni ezzel az utóbbi erkölccsel, amely a mondottak értelmében lépten-nyomon ellentmond az államok boldogságának, a családok nyugalmanak, a polgárok egyetértésének.

Az uralkodó, akire a társadalom a legfőbb hatalmat bízta, kezében tartja azokat az eszközöket, amelyek az emberekre hatnak; nagyobb hatalma van, mint az isteneknek, hogy erkölcsöket honosítson és változtasson meg. Jelenléte, jutalomosztása, fenyegetései, mi több: egyetlen pillantása többet érhet el a papok minden prédikációjánál. A földi megbecsülés, méltóság és gazdagság sokkal erősebben hat még a legvallásosabb emberekre is, mint a vallás minden pompás reménysége. A leghitbuzgóbb udvaronc jobban fél királyától, mint az Istentől.

Ismétlem tehát, az uralkodó legyen az, aki prédikál; az ő dolga, hogy megjavítsa az erkölcsöket, s ezek jók lesznek, ha a fejedelem maga jó és erkölcsös, ha az állampolgárok tisztességes nevelést kapnak, amely idejekorán beléjük oltja az erény alapelveit, hozzászoktatja őket az erény tiszteletéhez, a bűn útától távol, a rosszaság megvetéséhez, a gyalázattól való félelemhez. Ez a nevelés nem lesz eredménytelen, mihelyt állandó példák igazolják majd a polgárok előtt, hogy tehetséggel és erénnyel juthatnak tisztességhez, jóléthez, kitüntetésekhez, tekintélyhez és kegyhez, míg viszont a gonoszság csak megvetést és becstelenséget eredményez. Az ilyen elvek szerint élő nemzet élén lehet a felvilágosodott fejedelem igazán nagy, hatalmas és tiszteletben álló. Prédikációi hathatósabbak lesznek a papokéinál, akik annyi évszázad óta szavalnak hasztalanul az általános romlottság ellen*.

Ha a papok magukhoz kaparintották a legfőbb hatalomtól azt a jogot, hogy a népet tanítsák, vegye ez vissza magának ezt a jogot vagy legalább is ne tűrje tovább, hogy amazok kizárólagos szabadsággal irányítsák tovább a nemzetek erkölcsét és beszéljenek nekik erkölcsiségről. Az uralkodó némítsa el ezeket a papokat, ha olyan elveket tanítanak, amelyek a társadalomnak ártanak. Tanítsák, ha kedvük telik benne, hogy istenük kenyérre változik, de semmi esetre se tanítsák azt, hogy gyűlöletre és megsemmisítésre méltó az, aki nem hajlandó hinni ebben a megfoghatatlan misztériumban. Nem engedhető meg, hogy a társadalomban valamelyik megszállott a felsőbbség ellen uszít hassa az alattvalókat, egyenetlenséget szítson, elszakítsa a polgárokat egymáshoz fűző kötelékeket és tanításával zavarja a közbékét. Az uralkodó tetszése szerint gyakorolhatja maga is a papi tisztelet. A fanatikus megszálylva, ha azt látja, hogy nem támogatják; a papok maguk a fejedelemtől várják óhajaik teljesülését és legnagyobb részük mindig hajlandó feláldozni a vallás és lelkiismeret állítólagos érdekeit, ha ezt az áldozatot a maga előnye szempontjából szükségesnek véli.

Ha erre azt mondja valaki, hogy a fejedelmeknek saját véleményük szerint mindig érdekükben fog állani a vallás fenntartása és papjainak támogatása, legalább is politikai okokból, még ha titokban kiábrándultak is belőle, akkor én azt felelem: mi sem könnyebb, mint az uralkodókat egész sor példával meggyőzni arról, hogy a keresztény vallás százszorosán ártalmas nekik és a hozzájuk hasonlóknak, hogy a papság mindig vetély-

* Quintilianus mondja: Quidquid Principes faciunt, praecipere videntur. Olybá vehetjük, hogy a fejedelmek mindazt rendelik, amit ők maguk tesznek.

társa volt és lesz a királyságnak, hogy a keresztény papok magától értetődően engedetlené teszik alattvalóikat. Azt felelem: könnyű megértetni minden felvilágosodott fejedelemmel, hogy igazi érdeke nem lehet más, mint hogy boldog népen uralkodjék, hiszen saját biztonsága és saját nagysága is attól a jóléttől függ, amelyet ő terem meg, szóval hogy az ő boldogsága nepe boldogságához fűződik és hogy egy becsületes és erényes polgárokból álló nemzet élén sokkal erősebb lesz, mint egy csapat tudatlan és romlott rabszolga élén, akiket kénytelen rászedni, hogy féken tartsa őket és alattomosan kezelni, hogy ezt a célját elérje.

Nem szabad tehát elvesztenünk azt a reményt, hogy az igazság egyszer eljut a trónig. Hogy az ész és a tudomány világossága oly nehezen tör magának utat a fejedelemig, ennek oka az, hogy az érdekelt papok és a kapzsi udvaroncok örökös gyámság alatt igyekeznek tartani őket, elhitetvén velük, hogy a hatalom és a nagyság szeszélyeikben van és eltérítvén őket az igazi boldogságukhoz szükséges céloktól. Minden fejedelem, akinek van anynyi bátorsága, hogy a maga fejével gondolkozzék, érezni fogja, hogy hatalma mindig ingatag és bizonytalan, amíg nincs más támasza, mint a vallás délibábjai, a népek tévedései, a papság rigolyái. Érezni fogja, milyen bajok származnak abból a fanatikus rendszerből, amely mindezideig csak nagyképű tudatlanságot, nyakas és gyakran lázongó keresztényeket hozott létre, olyan polgárokat, akik képtelenek az állam szolgálatára, olyan együgyű népeket, amelyek készek arra, hogy őket félrevezető kalauzok utasításának engedjenek. Érezni fogja, milyen hatalmas lehetőségeket adnak neki azok a javak, amelyeket fölösleges emberek bitorolnak régesrég a nemzettől, olyan emberek, akik tanítás ürügye alatt becsapják és tönkreteszik.* A vallási alapokat, amelyek a józan észrt pirulásra készítik és csak arravalók voltak mindig, hogy megjutalmazzák a lustaságot, jöltartsák az arcátlanyságot és a fényűzést és táplálják a papi gögőt, az erős és bölcs fejedelem olyan, az államnak hasznos intézményekkel fogja helyettesíteni, amelyek alkalmasak arra, hogy kifejlésszék a tehetségeket, jó útra tereljék az ifjúságot, megjutalmazzák a szolgálatokat és az erényeket, könnyebbséget szerezzenek a népnek, boldogulást biztosítsanak a polgároknak.

* Némelyek úgy vélekednek, hogy a papság olykor korlátozhatja a zsarnokságot. A tapasztalat azonban elégségesen igazolja, hogy ez a testület soha mást nem igyekezett elérni, mint a maga javát. Ilymódon a nemzetek és a jó fejedelmek érdeke azt mutatja, hogy ez a testület egyáltalában semmire sem jó.

Azzal kecsegtetem magam, Uram, hogy ezek az elmékedések
mentségemre szolgálhatnak ön előtt. Nem számítok azok helyes-
lésére, akik azt hiszik, hogy érdekükben áll az, ami polgár-
társaiknak rossz. Nem őket akarom én meggyőzni. Gonosz és
értetlen embereknek nem lehet behizonyítani semmit. Remélem
tehát, hogy nem fogja könyvemet továbbra veszélyesnek és remé-
nyeimet teljességgel hiúknak tartani. Sok rosszerkölcösű ember
támadta már a vallást, mert útjában állt hajlamainak; sok bölcs
megvetette, mert nevetségesnek találta; sokan közönyösen fogták
fel, mert nem voltak tudatában az igazi bajoknak, melyeket
előidéz. Én mint polgár azért támadom, mert úgy vélekedem,
hogy árt az állam boldogságának, ellensége az emberi szellem
haladásának, szembenáll az egészséges erkölccsel, amelytől a poli-
tika érdekei sohasem választhatók el. Befejezésül hadd idézzem
egy költő szavait, ami hozzám hasonlóan ellensége a babonának:

Si tibi vera videtur,

Dede manus et si falsa est, accingere contra.

(Nyujtsd az igaznak

Jobbodat és ha hamist látsz, ellene küzdeni indulj.)

Maradok stb.

Párizs, 1758 május 4.

ELSŐ FEJEZET

BEVEZETÉS

Miért szükséges vizsgálni a vallást és milyen akadályai vannak ennek a vizsgálatnak

Értelmes lénynek minden cselekedetében arra kell törekednie, hogy azzal előmozdítsa a maga és felebarátai boldogságát. A vallásnak, amelyet minden oldalról a földi és földöntúli boldogság legfontosabb tárgyának tüntetnek fel előttünk, csak annyiban van előnye számunkra, amennyiben boldoggá teszi életünket ezen a világon és megadja nekünk azt a bizonyosságot, hogy betölti a kecsgetető ígéreteket, melyeket a túlvilágra vonatkozólag tesz. Kötelességeink Isten iránt, akit sorsunk intézőjének tekintünk, nem alapulhatnak máson, mint azokon a javakon, melyekhez általa jutunk, vagy azokon a hátrányokon, amelyektől vele kapcsolatban tartunk. Szükséges tehát, hogy az ember vizsgálja meg aggodalmainak indítóokát. E célból a tapasztalatot és az ésszt kell megkérdeznünk, mert csak ezek vezethetnek bennünket idele. Azokból az előnyökből, melyekhez a vallás itt, a látható világban juttatja az embert, következtethet azok valóságára, amelyekkel egy láthatatlan világban kecsgeteti, miközben azt parancsolja neki, hogy tekintetét arrafelé irányítsa.

Az emberek nagyrészt csak szokásból ragaszkodnak vallásukhoz. Soha komolyan nem vizsgálták meg az okokat, melyek hozzáfűzik őket, magatartásuk indítóokait, nézeteik alapjait. Úgyhogy annak, amit a maguk számára a legfontosabbnak tartanak, mindig legjobban félték mélyére hatolni. Megmaradnak azon az úton, melyet elődeik követtek; hisznek, mert gyermekükörükben azt mondták nekik, hogy hinniük kell; remélnek, mert őseik is reméltek; reszketnek, mert apáik is reszkettek, de úgyiszlólván mindig resztelték a fáradságot, hogy számot adjanak maguknak hitük indítóokairól. Csak igen kevés embernek van ideje és képessége arra, hogy megvizsgálja és szemügyre vegye állandó tiszteletének, kevésbé észszerű ragaszkodásának, hagyo-

mányos félelmének tárgyait. A nemzeteket mindig magával ragadja a megszokás, a példa, az előítélet sodra: a nevelés hozzászoktatja a szellemet a leghetetlenebb nézetekhez, akárcsak a testet a legfeszélyezőbb helyzetekhez. Ami sokáig fennállott, szentnek tűnik az emberek előtt; bűnösöknek érzékné magukat, ha vakmerő szemüket rávetnék a régtől fogva tisztelettől övezett dolgokra; mivel vakon bíznak apáik bölcsességében, nem merészkednek vizsgálóra venni azt, amit azok már megvizsgáltak; nem látják, hogy az ember mindenha játékszere volt előítéleteinek, reményének és félelmének, és hogy csaknem mindig ugyanazok az okok tették számára egyformán lehetetlenné valamely kérdés vizsgálatát.

A köznép, melyet a létfenntartásához szükséges munka foglal el, vak bizalommal viseltetik azok iránt, akik vezetésére vállalkoznak; rájuk bízva, hogy helyette gondolkozzanak; minden további nélkül aláírja, amit azok előírnak neki. Azt hiszi, hogy megsértené Istenét, ha egyetlen pillanatra is kételkednék azok jóhiszeműségében, akik nevében szólnak hozzá. A nagyoknak, a gazdagoknak, a világi embereknek, ha felvilágosodottabbak is a köznépnél, az az érdekük, hogy meghajoljanak a hagyományos előítéletek előtt, sőt azokat fenntartani igyekezzenek, ha ugyan elpuhultságuk, kicsapongásaik és élvezeteik nem teszik őket teljességgel alkalmatlanná arra, hogy törődjenek egy olyan vallással, amely mindig szabad utat enged az ő szenvedélyeiknek, hajlamaiknak és szórakozási vágyuknak. Gyermekfővel befogadunk minden benyomást, amelyet felkelteni akarnak bennünk; nincsen képpességünk, sem tapasztalatunk, sem bátorságunk ahhoz, hogy kételkedjünk azok tanításaiban, akiktől gyöngeségünk miatt függő helyzetben vagyunk. Ifjúkorunkban a viharos szenvedélyek és érzékeink állandó mámore akadályoz bennünket abban, hogy sokat gondoljunk egy olyan vallásra, amely túlságosan komor és keserű ahhoz, hogy kellemesen foglalkoztasson bennünket. Ha történetesen egy fiatal ember mégis megvizsgálja, következmények nélkül vagy részrehajlással teszi; egy felületes pillantás csakhamar elveszi kedvét ettől a kevésbé csábító tárgytól. Érett korában viszont a mindenféle gondok, az új indulatok, a nagyravágyás, nagyság és hatalom eszméi, a gazdagság vágya, a hivatásszerű elfoglaltság minden figyelmét elvonja a meglett embernek vagy legfeljebb csak rövid percekre engedi meg neki, hogy gondolkozzék a valláson, melybe mélyebben behatolni sohasem ér rá. Öregkorunkban pedig el-tompult képességeink, gépiessé vált szokásaink, kortól és betegségtől elgyöngült szerveink nem engedik meg többé, hogy visz-

szamenjünk megrögzött véleményeink eredetéig; félelmünk a már közelálló haláltól egyébként is gyanussá teszi ilyenkor a vizsgálatot, amelyet redszerint a rettegés sugall.

Ilymódon a vallási nézetek, ha egyszer elfogadták őket, hosszú századokon keresztül fennmaradnak. Így aztán egyik emberöltő a másiktól örökli a soha meg nem vizsgált eszméket s az emberek azt hiszik, hogy boldogságuk olyan intézményekhez kapcsolódik, amelyeknek érettebb vizsgálata pedig megmutatná nekik bajaik nagy részének forrását. A hatalom még alátámasztja az emberek előítéleteit azzal, hogy minden vizsgálatot megtilt nekik, tudatlanságra kényszeríti őket és mindenkor kész büntetni azt, aki megkísérelné őket felvilágosítani.

Nem lephet meg tehát benünket, ha azt látjuk, hogy a tévedés szinte velejárója az emberi létnek; mintha csak minden összejátszana, hogy örökössé tegye az emberek vakságát, egyesült erővel igyekeznek elrejtteni előlük az igazságot: a zsarnokok utálják és elnyomják, mert vitatni merészeli igazságtalan és dőlőbábos jogcímeiket; a papság rossz hírbe hozza, mert semmivé teszi dőlőfős igényeit; a népek tudatlansága, lustasága és szenvedélyei cinkosaivá teszik őket azoknak, akiknek az az érdekük, hogy elvakítsák, hogy járomban tartsák és hasznat húzzanak boldogtalanságukból. Innen van, hogy a nemzetek örökletes terhek alatt görnyednek és sohasem gondolnak arra, hogy a bajokon segítsenek, vagy mert azok forrását nem ismerik, vagy mert a megszokás hozzászoktatja őket a szerencsétlenséghez és még a vágytól is megfosztja őket, hogy helyzetükön könnyítsenek.

Ha igaz az, hogy a vallás számunkra a legfontosabb tárgy, hogy szükségszerűen befolyásolja magatartásunkat egész életünkben és ezek a befolyások nemcsak földi életünkre vonatkoznak, hanem arra is, amellyel a túlvilágon kecsegteti magát az ember, akkor nyilvánvaló, hogy semmi sem érdemel komolyabb vizsgálatot részünkről. Mégis minden dolgok közül a vallás terén tanúsítják az emberek mindközönségesen a legnagyobb hiszékenységet; ugyanaz, aki a jólétét csak legkevésbé is érintő bármely dolgot a legkomolyabban fontolóra vesz, restelli a fáradságot, hogy tisztába jöjjön vele, mely indítóokok készítetik arra, hogy elhiggyen vagy cselekedjen olyan dolgokat, amelyekről véleménye szerint földi és mennyei boldogsága függ; itt vakon megbízik azokban, akiket a véletlen vezetőiül adott, rájuk bízva, hogy helyette gondolkozzanak és végül még érdemül is tudja be magának lustaságát és hiszékenységét. Vallási dolgokban az emberek dicsőséget látnak abban, hogy mindig megmaradnak a gyermekkor és a barbárság állapotában.

Másfelől azonban minden században akadtak emberek, akik polgártársaik előítéleteiből kiábrándulva, meg merték nekik mutatni az igazságot. De mit használt az ő gyöngye hangjuk az anyatejjel beszívott tévedésekkel szemben, amelyeket megszilárdított a szokás, tekintéllyel ruházott fel a példa és megerősített egy gyakran saját romlására törő politika? A csalók lehurrogása csakhamar elhallgattatta azokat, akik az ész védelmében akartak felszólalni; a filozófus hiába igyekezett bátorságot önteni az emberekbe, amíg papjaik és királyaik rettegésre kényszerítették.

Az emberek rászedésének és előítéleteik örökössé tételének legbiztosabb módja, ha zsenye gyermekkoruktól kezdve rászedik őket: csaknem valamennyi modern országban a nevelés egyetlen célja mintha az volna, hogy fanatikusokat, szenteskedőket, szerzeteseket termeljen, más szóval a társadalom számára káros vagy hasznavehetetlen embereket. Arra, hogy jó polgárokat neveljenek, sehol sem gondolnak. Még maguk a fejedelmek is, többnyire zsákmányai lévén a maguk babonás neveltetésének, egész életükben sötét tudatlanságban maradnak kötelességeiket és államaik igazi érdekeit illetően. Azt képzelik, hogy mindent megtettek alattvalóikért, ha megtömik elméjüket vallásos képzetekkel, amelyek a jó törvényeket helyettesítik és uraikat megszabadítják attól a kínos gondtól, hogy jól kormányozzák őket. A vallás mintha csak azért volna a világon, hogy a fejedelmeket és népeket egyaránt a papság rabszolgáivá tegye; ez pedig csak azzal törődik, hogy állandó akadályokat gördítsen a nemzetek boldogságának útjába; ahol uralkodik, ott a fejedelem mindenütt csak másodlagos hatalom és alattvalói híján vannak a tetterőnek, tudománynak, lelki nagyságnak, iparkodásnak, egyszóval minden a társadalom fennállásához szükséges tulajdonságnak.

Ha valamelyik keresztény országban iparkodást látunk, tudományt találunk, társadalmi erkölcsöket tapasztalunk, ennek oka csak az, hogy a vallási nézetekkel ellentétben a természet, ahol csak módjában áll, visszavezérli az embereket az értelemhez és arra készíti, hogy saját boldogságukért dolgozzanak. Valamennyi keresztény nemzet, ha következetes maradna elveihöz, nyakig sülyyedne a legfeneketlenebb téttenségbe; országainkat kiszámú jámbor vadak laknák, akik csak azért találkoznának, hogy egymásnak ártsanak. Valóban minek is foglalkozunk egy olyan világgal, amelyet a vallás úgy mutat be híveinek, mint átmeneti tartózkodási helyet? Ugyan miért iparkodják az olyan nép, amelynek naponta azt magyarázzák, hogy Istene azt akarja, imádkozzék és sanyargassa magát minél többet, éljen állandó félelemben és nyomorúságban? Hogyan állhatna fenn az a tár-

sadalom, amelynek minden tagját folyton meggyőzik arról, hogy buzgón kell szolgálnia vallását és gyűlölnie, megsemmisítenie más hiten lévő embertársait? Végül pedig hogyan várhatunk emberiességet, igazságosságot, erényt egy fanatikus tömegtől, amelynek követendő példaképe egy kegyetlen, képmutató, rosszindulatú Isten, aki gyönyörűségét találja szerencsétlen teremtményei könnyeiben, aki kelepcebe csalja és megbünteti őket, ha gyöngének bizonyulnak, aki rablást, gaztettet és gyilkolást parancsol?

Pedig a kereszténység ilyen képet fest nekünk arról az Istentől, akit a zsidóktól örökölt. Ez az Isten szultán volt, despota, zsarnok, akinek minden meg volt engedve. És ebből az Istentől a tökély mintaképét csinálták, az Ő nevében követik el a legvérlázítóbb gatzetteket, és a legnagyobb szörnyűségek mindig igazolást nyertek, mihelyt az Ő ügyének védelmében vagy kegyének elnyerésére követték el. Ilymódon a keresztény vallás, amely azzal kérkedik, hogy megrendíthetetlen támasza az erkölcsnek és a legerősebb indítóokokkal buzdítja az embereket erényes életre, a viszálykodás, a gyűlölködés és a bűnök forrása lett számukra; azzal az ürüggyel, hogy a békét hozza nekik, csak a gyűlöletet, a civódást és a háborút hozta; ezer leleményes eszközt bocsátott rendelkezésükre, hogy egymást kínozzák; apáik előtt ismeretlen csapásokat terjesztett el közöttük; és a keresztény, ha volt esze, ezerszer visszakívánta bálványimádó őseinek békés tudatlanságát.

Ha a népek erkölcei a keresztény vallással semmit sem nyertek, másfelől a királyok hatalma, melynek pedig állítólag támaszul szolgál, ugyancsak nem húzott belőle nagyobb előnyöket. Minden országban két külön hatalom jött létre: a vallásé, amelynek alapja maga Isten, csaknem mindig fölénybe került a fejedelmével szemben, aki kénytelen volt szolgájává válni a papoknak, és valahányszor vonakodott tétet hajtani előttük, kiátkozták, megfosztották jogaitól, odadobták martalékul alattvalóinak, akiket a vallás lázadásra uszított, vagy olyan fanatikusoknak, akiknek kezébe a vallás adta a tört. A kereszténység előtt az államfő rendszerint a főpap is volt; mióta a világ keresztény lett, a fejedelem már csak a papság első rabszolgája, rendeleinek és bosszújának végrehajtója.

Maradjunk tehát abban, hogy a keresztény vallás jogtalanul dicsekszik azokkal az előnyökkel, amelyeket az erkölcsnek vagy az államnak biztosít. Tépjük le róla a leplet, amelybe burkolódik; nyúljunk vissza a dolgok eredetéig, elemezzük a kereszténység elveit, kövessük fejlődését, és arra a meggyőződésre fogunk jutni, hogy ez a csalás, tudatlanság és hiszékenységre alapí-

tott vallás sohasem volt és sohasem lesz hasznos, csak azoknak, akik úgy érzik, érdekükben áll, hogy becsapják az emberiséget. Ugyancsak sohasem szűnt meg a nemzeteknek a legnagyobb bajokat okozni, és a megígért boldogság helyett csak gyűlöletet oltott az emberekbe, vérözönt zúdított rájuk, dühöngő örültekké és gonosztevőkké tette őket, megakadályozva azt, hogy felismerjék igazi érdekeiket és legszentebb kötelességeiket.

MÁSODIK FEJEZET

A zsidó nép rövid története

Egy más népektől alig ismert kis országban élt egy nemzet, amelynek megalapítói, akik hosszú ideig az egyiptomiak rabszolgái voltak, Heliopolis egyik papja szabadította fel szolgásgukból. Ez a pap tehetségével, magasabbrendű ismereteivel uralmába tudta hajtani őket.* Szóval ez a Mózes néven ismert ember, aki ama csodákban termékeny és babonákat szülő föld tudományával táplálkozott, élére állott egy csapat földönfutónak, meggyőzván őket arról, hogy ő istenük akarátának tolmácsa és parancsait közvetlenül tőle kapja. Küldetését hír szerint olyan cselekedetekkel támasztotta alá, amelyek természetfölöttieknek tűntek fel a természet útjai és a művészet lehetőségei felől tájékozatlan emberek szemében. Az első rendelkezés, amelyet Isten nevében nekik adott, az volt, hogy rabolják meg gazdáikat, akiket éppen elhagyni készültek. Mikor az egyiptomi zsákmánnyal ily-

* Manetu és Setemon egyiptomi történészek, akiknek tanubizonyosságait a zsidó József közvetítette hozzánk, arról számolnak be, hogy valamikor Amenophis király egy csomó belpoklost üzött ki Egyiptomból, és ezek a számfűzötték Heliopolis egyik Mózes nevű papját választották meg vezérükké, ő pedig vallást szerzett nekik és törvényt adott. L. József Appianus ellen, I. k. 9., 11. és 12. fejezet. Szicíliai Diadoros is elbeszéli Mózes történetét, Terrasson abbé fordításában. Bárhogyan áll is ez a dolog, Mózes még a Biblia véleménye szerint is azzal kezdte, hogy megölt egy egyiptomit, aki összeveszett az egyik héberrel, majd pedig Arábiába menekült, ahol feleségül vette egy bálványimádó pap leányát. Apósa gyakran szemére hányta kegyetlenségét. A szent ember azután visszatért Egyiptomba, hogy elégedetlen népét a király ellen fellázítsa. Igen zsarnoki módon uralkodott; Korah, Dathan és Abiron példája igazolja, hogy erőseleik emberek nem érték össze vele. Akárcsak Romulus, ő is úgy tűnt el, hogy sem holttestét, sem temetkezési helyét nem találták meg.

módon gazdaggá tette őket és ezzel megnyerte bizalmukat, elvezette őket egy pusztába, ahol negyven éven át feltétlen engedelmességre szoktatta népét; közölte vele az ég akaratát, az őseiről szóló csodálatos mesét és azokat a bizarr szertartásokat, amelyektől állítólag az Örökkévaló kegye függ; főként azonban beléjük oltotta a legdühöttebb gyűlöletet más nemzetek istenei ellen és a legválogatottabb kegyetlenséget az azokat imádókkal szemben. Gyilkolással és szigorral neki mindenben engedelmeskedő rabszolgákká tette őket, akik készek voltak szenvedélyeit elősegíteni és magukat feláldozni, hogy nagyravágyását kielégítsék. Egyszóval az ő műve voltak a babonáktól elvakított ókori héberek, a vakbuzgóság és vadság e szörnyetegei. Mikor ilymódon beléjük oltotta a pusztítás szellemét, megmutatta nekik szomszédjaik földjét és javait, mint az Istentől nekik kijelölt örökséget.

*Jehova** védelmére büszkén indultak harcba a héberek s olyan kíméletlen erőszakkal győzték le Kánaán nemzeteit, hogy az minden embert felháborít, akinek eszébe még nem vette el egészen a babona. Isten vagy prófétái parancsára erőszakot tettek a jó-hiszeműségen, az igazságot lábbal tiporták és a végletekig vitték a kegyetlenséget.**

A héberek így végre elérték, hogy letelepedtek egy kevésbé termékeny országban, melyet azonban a pusztá után élvezetesnek találtak. Itt papjaik, rejtett Istenük látható képviselői uralma alatt olyan államot alapítottak, amelyet szomszédjaik útáltak. A papság a teokrácia jogcímén sokáig uralkodott ezen a vad és szilaj népen, meggyőzővén arról, hogyha papjainak engedelmeskedik, Istenének magának fogad szót.

A körülmények kényszeréből előálló babona ellenére vagy talán mert megúnta a papok jármát, a héber nép végre királyokat kívánt magának, más nemzetek példájára. De mikor uralkodóját kiválasztotta, úgy érezte, hogy köteles egy prófétához

* Ez volt a zsidók Istenének kimondhatatlan neve. A zsidók nem is merték kiejteni.

** Hogy a zsidók vadságáról képet alkossunk magunknak, olvassuk el Mózes és Józsuá cselekedeteit és azokat a rendelkezéseket, melyeket a szeretet Ura ad Sámuelnek a Királyok Könyvében, I. k. IV. 23. és 24. Isten itt azt rendeli el, hogy mindenkit irtsanak ki, nem véve ki az asszonyokat és gyermekeket sem. Saul azért lett kegyvesztett, mert kímélte az amalehiták királyának véréit. Dávid egytelértett Istene dühével és olymódon viselkedett az ammonitákkal, hogy a természet visszaborzad tőle. L. Királyok Könyve XII. 31. És még ezt a Dávidot állítják a királyok elé mintaképül. Noha fellázadt Saul ellen, haramia és házasságtörő, és Uriással kegyetlen perfídiával jár el, Isten szíve szerint való férfinak nevezik. V. ö. Bayle szótárában a Dávidról szóló cikket.

folyamodni. Így kezdődött a héber királyság, amelynek fejedelmét azonban minden vállalkozásukban gátolták a papok, a fanatikusok, a nagyravágyó próféták, akik folyton elleneztek mindent, ha úgy találták, hogy az uralkodók nem vetik alá magukat eléggé az ő akaratuknak. A zsidók történetének minden szakasza tele van a papságnak vakon engedelmeskedő királyokkal, vagy olyanokkal, akik állandóan hadakoznak ellenük és csapásaik alatt véreznek el.

A zsidó nép mindig lázongott és nyomorúságos országának hódítói mindig rosszul bántak vele. Sorban majd az egyiptomiaknak, majd a babilóniaknak és a görögöknek lett rabszolgája és szüntelenül a legkeményebben bántak vele. Gyakran lett hűtlenné Istenéhez, akinek kegyetlensége és papjainak zsarnoksága sokszor visszataszította, fejedelmeinek azonban egyáltalában sohasem engedelmeskedett. Hiába nyomták el azok vaskézzel minden megmozdulását, soha el nem érték, hogy ragaszkodó alattvalóik legyenek. A zsidó mindig áldozata volt a megszállottaknak és a legnagyobb szerencsétlenség idején mindig malkacs vakbuzgalma, esztelen reménysége, javíthatatlan hiszékenysége tartotta fenn a sors csapásai ellenében. Végül a világ többi részével együtt meghódított Judea is a rómaiak igája alá került.

Mivel új gazdái megvetették, a zsidók rossz és lenéző bánásmódban részesültek olyan emberek részéről, akiket törvényük szerint szívből utálniuk kellett; a szerencsétlenségek nyomása alatt még lázongóbbak, fanatikusabbak, elvakultabbak lettek. Az Istene ígéreteire büszke zsidó nemzet, tele bizakodással a jóslatokban, amelyek valóban soha be nem következett jólétet helyeztek neki kilátásba, rajongók vagy szélhámosok buzdítására, akik egymásután éltek vissza hiszékenységével, mindig várta a *Messsiást*, egy uralkodót és felszabadítót, aki majd leveszi nyakáról az igát és őt teszi a világ valamennyi népe fölött uralkodóvá.

HARMADIK FEJEZET

A kereszténység rövid története

Ennek a hajlamához képest mindig reményekből és agyremekből táplálkozó nemzetnek kebelében új próféta támadt, akinek követői idővel megváltoztatták a világ arculatát. Egy szegény zsidó, aki állítása szerint Dávid királyi véréből szá-

mazott* és sokáig saját hazájában is ismeretlen maradt, egy-szerre csak felbukkant a homályból, hogy híveket toborozzon magának. Ezeket a legtudatlanabb nép között találta meg. Nekik prédikálta tehát tanát és meggyőzte őket arról, hogy ő Isten fia, elnyomott nemzetének felszabadítója, a prófétáktól megjövendölt Messiás. Tanítványai, részben csalók, részben rászedettek, mindenütt nagy meggyőződéssel terjesztették hatalma hírét, azt állítván, hogy küldetését számtalan csoda igazolta. Csak egyetlen csodát nem volt képes véghezvinni, azt, hogy meggyőzze a zsidókat, akik nem hatódtak meg jótéteményeitől és csodatetteitől és szégyenletes halálbüntetéssel sujtották. Így halt meg Isten Fia egész Jeruzsálem szemeláttára; hívei azonban azt állították, hogy halála után három nappal titokban feltámadott. A csak nekik látható és a nemzete előtt, melyet pedig felvilágosítani és tanának megnyerni jött, mindig láthatatlan, halottaiból feltámadott Jézus állítólag néha még társalgott tanítványaival, miután felment az égbe, ahol atyjához hasonlóan Istenné váltan, osztozik vele a törvényének engedelmeskedők imádatában és hódolatában. Ez utóbbiak addig halmozták egyik babonát a másikkra, találtak ki mindenféle csalást, koholtak dogmákat és költöttek misztériumokat, míg lassanként kialakítottak egy összefüggéstelen és zagyva rendszert, az alapítójáról, Krisztusról elnevezett *kereszténységet*.

A különböző nemzetek, amelyek egymásután rabságukba hajtották a zsidókat, egész sereg dogmával fertőzték meg őket, amelyeket a pogányoktól vettek kölcsön; ilymódon az eredetére nézve egyiptomi zsidó vallás magába fogadta azoknak a népeknek szertartásait, elképzeléseit és több eszméjét, amelyekkel a zsidók érintkeztek. Nem lephet meg tehát, ha azt látjuk, hogy a zsidók és az ő nyomdokukba lépő keresztények átítatódtak olyan eszmékkel, melyeket a föníciaiaktól, a médektől vagy a perzsáktól, a görögöktől és a rómaiaktól vettek át. Az emberi tévedések vallási dolgokban általában hasonlóak, csak összetételükben tűnnek fel különbözőeknek. A zsidókat és a keresztényeket a görö-

* A zsidók azt mondják, hogy Jézus egy Pandira vagy Panther nevű katona fia, aki elcsábította Máriát, egy Johanan nevű ember feleségét. Mások szerint Pandira több ízben élvezte Mária kegyeit olymódon, hogy ez azt hitte, férjével van dolga; így aztán teherbe esett, és emiatt felbőszült férje Babilonba vándorolt. Ismét mások azt állítják, hogy Jézus Egyiptomban tanulta a mágiát, onnan hozta tudományát Galileába, ahol aztán kivégezték. L. Pfeiffer „Theol. Judaicae et Mahometicae” etc. Principia Lypsiæ, 1687. Mások úgy tudják, hogy Jézus rabló volt és egy banda vezére lett.

gökökkel való kapcsolataik megismertették elsősorban Platon filozófiájával, amelyben igen sok a rokon vonás a regényes keleti szellemmel, úgyhogy jól illik egy olyan vallás szelleméhez, amely kötelességének tartja, hogy hozzáférhetetlen legyen az ész számára.* Pál, Jézus legnagyobb és leglelkesebb tanítványa tehát elvitte a magasztos dolgokkal és csodákkal fűszerezett tant Görögország és Ázsia népeihez, sőt még Róma lakóihoz is: persze talált követőket, hiszen mindenki megnyerheti magának a közönséges embereket, aki képzeletükhöz szól.

Ez a tevékeny apostol tehát joggal számíthat egy vallás megalapítójának, amely nélküle nem terjedhetett volna el, tekintettel tudatlan társaira, akiktől hamarosan meg is vált, hogy szektája fejévé legyen.** Annyi bizonyos, hogy a kereszténység eleinte kénytelen volt a nép egyszerű gyermekeire szorítkozni. Mind a zsidók, mind a pogányok között csak a legközönségesebb emberek csatlakoztak hozzá, mert az ilyen emberekre van a csodálatos dolgoknak a legnagyobb hatásuk.*** Egy szerencsétlen Isten, mások gonoszságának ártatlan áldozata, a gazdagok és nagyok ellensége, nagy vigasz lehetett a szerencsétleneknek. Az Evangélium első hirdetőinek szigorú erkölcei, a gazdagsággal szemben tanúsított megvetésük, látszólagos önzetlenségük, mert nagyravágyásuk csak a lelkeken való uralkodásra szorítkozott, a vallás által hirdetett egyenlőség az emberek között, a vagyonszűkösség és a kölcsönös segítség, amelyet e szekta tagjai gyakoroltak, nagyon alkalmasak voltak arra, hogy magukhoz vonzzák a szegényeket és megsokszorozzák a keresztények számát. Az első keresztényeknek állandóan lelkére kötött egység, egyetértés

* Origenes szerint Celsus szemére vetette Jézus Krisztusnak, hogy több tanítását Plátótól vette kölcsön. L. „Orig. contra Cels.” I. 6. Szent Agoston bevallja, hogy Platonban megtalálta János Evangéliumának kezdetét. I. „S. Aug. Cont.” t. VIII. cap. 9., 10., 20. Az Ige fogalma nyilván Platonból származik. Az egyház később még sokat vett át ettől a filozófustól, mint a következőkben bebizonyítjuk.

** Az ebioniták vagy első keresztények Szent Pált szakadárnak, eretneknek tekintették, mert teljesen elrugaszkodott Mózes törvényeitől, amelyeket a többi apostolok csak megreformálni szerettek volna.

*** A keresztényeket megvetően nevezték ebionitáknak, ami anynyit jelent, mint koldusok, rongyosok. L. „Orig. Contra Celsum”, II. és „Euseb. hist. eccles.” III. cap. 37. Ebion a héberben szegényt jelent. Utóbb többen megszemélyesíteni igyekeztek az Ebion szót és eretneket, egy szekta fejét csinálták belőle. Annyi bizonyos, hogy a keresztény vallás mindenekelőtt a rabszolgáknak tetszett, akik ki voltak rekesztve a szent dolgokból és akiket alig tekintettek embereknek; a kereszténység arról igyekezett őket meggyőzni, hogy egyszer eljön az ő idejük is és hogy a másvilágon boldogabbak lesznek uraiknál.

és egymás közötti szeretet szükségképpen megejtették a becsületes lelkeket; a hatalomnak való meghódolás, a szenvedésekben tanúsított türelem, a hívek szegénysége és ismeretlen volta kevéssé veszélyesnek mutatta a keletkező új szektát a hatóságok szemében, amelyek hozzászórtak ahhoz, hogy eltűnjenek mindenfajta szektát. Ilymódon a kereszténység alapítóinak sok hívük volt a nép között, ellenfeleik pedig és ellenségeik csak bizonyos bálványimádó papok voltak vagy a régebbi vallás fenntartásában érdekelt zsidók. Lassanként az új felekezet, hívei ismeretlenségének leple alatt és a titokzatosság homályában igen mély gyökeket vert és annyira elterjedt, hogy már nem lehetett elfojtani.

A római kormány túlságosan későn vette észre ennek a megvetett közösségnek megerősödését; a számban megnövekedett keresztények hovatovább már saját templomaikban is dacolni mertek a pogány istenekkel. A most már nyugtalankodó császárok és magisztrátusok szívesen elfojtották volna ezt a szektát, amely bizalmatlanságot szított ellenük. Mikor látták, hogy szépszerével nem bánhatnak el a fanatizmustól makacssá tett emberekkel, üldözni kezdték őket. Szenvédeiseik rokonszenvet kellettek irántuk; az üldöztetés csak megsokszorozta barátaik számát. Amellett a kínzások közepette tanúsított állhatatosságuk természetfölöttinek és isteninek tűnt azok szemében, akik tanúi voltak. A rajongás nagy tömegekre átragadt, és a zsarnokság csak egyre újabb védőket szerzett a szektának, melyet elnyomni igyekezett.

Hagyjanak fel tehát végre azzal, hogy felhánytorgatják a kereszténység csodálatos elterjedését. A kereszténység a szegények vallása volt; szegény Istent hirdetett és szegények prédikáltak hozzájuk hasonlóan tudatlan szegényeknek; ezeket megvigasztalta sanyarú helyzetükben. Amellett gyászos tanai is nagyon jól illettek a szerencsétlen és szűkölködő emberek lelkületéhez. Ugyancsak nem csodálatos az egység és egyetértés sem, amelyet annyira magasztalnak az első keresztényeknél; minden keletkező és elnyomott szekta egységes marad és fél a széthúzástól. Hogyan merték volna az első időkben az ugyancsak üldözött és zavargókként kezelt papok a türelmetlenséget és az üldözést prédikálni? Végül pedig az első keresztényekkel szemben tanúsított szigor sem volt alkalmas arra, hogy más meggyőződésre bírja őket, mert a zsarnokság fellázít, és az emberi szellem legyőzhetetlen, ha olyan nézetekről van szó, melyekhez, úgy érzi, üdvössége kapcsolódik. Ez minden üldözés elmaradhatatlan következménye. A keresztények azonban, akiket saját felekezetük

példája meggyőzhetett volna ennek helytelenségéről, mindmáig nem gyógyultak ki az üldözés tébolyából.

A római császárok, mikor maguk is keresztények lettek, más szóval elsodortatták magukat az általános áramlattól, amely arra kényszerítette őket, hogy felhasználják egy hatalmas szekta támogatását, a trónra ültették a vallást. Védelmükbe vették az egyházat és papjait; azt akarták, hogy udvari embereik is átvegyék felfogásukat: rossz szemmel nézték azokat, akik kitarítottak a régi vallás mellett; lassanként aztán annak gyakorlását is eltiltották, végül már halálbüntetés terhe alatt. Kíméletlenül üldözni kezdték azokat, akik ragaszkodtak atyáik hitéhez; s a keresztények ekkor kamatostul visszafizették a pogányoknak, ami rosszat ellenük tettek. A római császárság megtelt zendülésekkel, melyeknek oka a fejedelmek féktelen hitbuzgósága volt, de a békés papoké is, akik kevéssel azelőtt még csak szelidséget és békétűrést akartak. A részben politikus, részben babonás császárok busásan elhalmozták a papságot jótéteményeikkel, melyekért az gyakran nem volt hálás; megszilárdították tekintélyét és végül is isteni eredetűnek tisztelték azt a hatalmat, amelyet ők maguk teremtettek meg. Felmentették a papokat minden polgári kötelesség alól, hogy semmi se vonja el őket szent szolgálatuktól*. Ily módon egy valaha titokban bujkáló és elnyomott szekta papjai függetlenek lettek, sőt hatalmasabbak a királyoknál is, és csakhamar azt a jogot követelték maguknak, hogy a királyoknak is parancsoljanak. A béke istenének ezek a papjai, akik egymással csaknem mindig pörlekedtek, átvitték szenvedélyeiket és indulataikat a népre is, és a megdőbbent világ a szeretet törvényének uralma alatt olyan háborúságokat és szerncsétlenségeket ért meg, amilyeneket sohasem látott a békés istenségek uralma alatt, akik régebben civódás nélkül osztottak a halandók hódolatában.

Ez volt az útja egy keletkezésekor ártatlan babonának, amely azonban idővel nemhogy boldogságot nem hozott az embereknek, hanem a civódás almája és a szerencsétlenség melegágya lett.

Békesség a földön a jóakarátú embereknek. Ezzel a jelszóval lép fel az az Evangélium, amely több vérébe került az emberiségnek, mint a világ minden más vallása együttvéve. *Szeressétek Istent minden erőtökkel és felebarátotokat, mint önmagatokat.* Íme, ez törvényhozójuk és Istenük rendelkezéséből a keresztények kötelességeinek summája: ezzel szemben azt látjuk, hogy a keresztények képtelenek szeretni ezt a vad, kegyetlen és szeszélyes

* L. Tillemon, „Konstantin élete”, IV. k. art. 32, 248 l.

Istent, akit imádnak, és hogy másfelől állandóan azzal vannak elfoglalva, hogy gyötörjék, üldözzék és gyilkolják felebarátaikat és testvéreiket. Mi idézi elő azt a fonákságot, hogy egy vallás, amely nem hirdet egyebet szelídségnél, egyetértésnél, alázatosság-nál, bántalmak megbocsátásánál, az uralkodóknak való engedel-meskedésnél, ezerszer jelszava lett a viszálynak, a rosszindulat-nak, lázadásnak, a háborúnak és a legsötétebb gatzetteknek? Hogyan használhatták a béke Istenének papjai ennek az Istennek nevét ürügyül arra, hogy felkavarják a társadalmat, száműzzék belőle az emberisést, igazolják a leghallatlanabb gonoszítottakat és arra buzdítsák a polgárokat, hogy meggyilkolják uralkodóikat?

Hogy ezeket az ellentmondásokat megmagyarázzuk, elég egy pillantást vetnünk arra az Istenre, akit a keresztények a zsidóktól örökölték. Nem érve be azokkal a félelmetes színekkel, amelyekkel Mózes festette, a keresztények még jobban eltorzították képét. A héber törvényhozó még csak ideiglenes földi büntetésekről beszélt; a keresztények barbár Istene féktelen dühvel áll bosszút az egész öröklétén át. Szóval a keresztények fanatizmusa a pokol vérlázító eszméjéből táplálkozik, vagyis igazságtalan és könyör-telen hóhértá lett Istenük saját szerencsétlen teremtményeinek könnyeitől fog megrészegülni és a végtelenbe nyújtja létüket, csak hogy örökké szerencsétlenné tegye őket. Bosszúvágyát kielégítendő, élvezi a bűnös gyötrelmeit; gyönyörűséggel hallgatja a hiábavaló üvöltözéseket, melyekkel megtölti tüzes börtönét. Ezeket a kínokat még az a remény sem szakítja meg, hogy valaha véget érhetnének.

Mindent egybevetve, a kereszténység, mikor átvette a zsidók szörnyű Istenét, még jobban kidomborította kegyetlenségét: úgy állítja elénk, mint a legszentebb, legalattomosabb, legkegyetle-nebb zsarnokot, akit az emberi szellem csak kigondolhat; fel-tételezi, hogy valóban ördöghöz méltó igazságtalansággal és bar-bársággal bánik alattvalóival. Hogy meggyőződünk ennek igaz-ságáról, vegyük szemügyre a zsidó mitológia isteneszméjét, melyet a keresztények átvették és még túlzottabb vonásokkal gazdagí-tottak.

A keresztény mitológia, vagy milyen képet fest a kereszténység Istenről és magatartásáról

Isten a maga mindenhatóságának egy felérhetetlen tétével a semmiből hozza létre a mindenséget*; megalkotja a világot, hogy lakhelye legyen a saját képmására teremtett embernek. De alig látta meg még a napvilágot ez az ember, Isten munkájának egyetlen célja, teremője máris csapdát állít neki, amelyről tudja, hogy bele kell esnie. Egy emberi nyelven beszélő kígyó elcsábít egy nőt, akit nem is lep meg ez a jelenség; majd mikor a kígyó rábeszéli, ő is rábírja férjét, hogy egyék egy Istentől magától tilalmazott gyümölcsből. Ádám, az emberi nem atyja, ezzel a kis bal-lépéssel magára és ártatlan utódjaira vonja a csapások egész tömegét, melyeket a halál követ, de azért nem fejez be. Egyetlen ember hibájából az egész emberi fajta áldozatává lesz a mennyei haragnak, önkéntelen vakságáért általános özönvízzel kell bünhödnie. Isten megbánja, hogy benépesítette a világot; egyszerűbbnek találja, ha vízbefullasztja és kiirtja az emberiséget, ahelyett, hogy lelkiületét megváltoztatná.

Mégis néhány igaz kimenekül ebből a csapásból. Az elárasztott föld és a megsemmisített emberiség azonban még mindig nem elégíti ki Isten kéréhetetlen bosszúvágyát. Új faj jelenik meg, Isten barátainak ivadékai, akiket kimentett a pusztító özönvízből, ezek új gonosztettekkel haragítják maguk ellen ismét Istent. A Mindenható sohasem lesz képes olyanná tenni teremtményét, amilyennek kívánja; új romlás keríti hatalmába a nemzeteket, és Jehova ismét megneheztel rájuk.

Végül amilyen részrehajló szeretetében és kivételezésében, szemet vet egy bálványimádó asszírira; szövetséget köt vele; megígéri neki, hogy nemzetsége, miután úgy megsokasodik, mint az ég csillagai vagy mint a tenger fővénye, mindig Isten különös kegyét fogja élvezni. Ennek a kiválasztott fajnak nyilatkoztatja

* Az ókori filozófusok alaptételnek tekintették, hogy a semmiből semmi sem lesz. A teremtés, ahogyan azt a keresztények ma elfogadják, tehát a semmiből való létrehozás, meglehetősen modern teológiai találmány. A barach szó, amelyet a Genézis használ, nem jelent mást, mint csinálni, elrendezni, elosztani valamely már létező anyagot.

ki Isten akaratát; ennek kedvéért bontja meg százszor a rendet, amelyet ő maga szabott a természetnek; ennek kedvéért igazságtalan és irt ki egész nemzeteket. Mindazonáltal ez az előnyben részesített faj nem boldog és nem ragaszkodik Istenéhez; folyton idegen istenekhez szaladgál, tőlük várva azt a segítséget, amelyet a magáé megtagad tőle; a leggaládabbul bánik ezzel az Istennel, aki megsemmisítheti. Isten pedig néha megbünteti, néha vigasztalja, egyszer minden ok nélkül gyűlöli, másszor ugyanilyen ok-talanul szereti. Végül belátja, hogy semmiképpen nem nyerhet meg magának egy fonák hajlamú népet, amelyet makacsul dédelget, így tehát saját fiát küldi neki. Ezt a fiút nem hallgatják meg. Mi több, ezt az isteni Atyjához hasonlóan kedves Fiút halálra kínozza az Atya makacs gyöngédségének tárgyát képező nép, és az Atya egyszerűen nem képes megváltani az emberi nemet, anélkül, hogy fel ne áldozná saját Fiát. Ilymódon egy ártatlan Isten áldozatává lesz egy igazságos Istennek, aki szereti; mind a ketten megegyeznek ebben a furcsa áldozatban, melyet az Isten szükségesnek ítél, noha tudja, hogy semmit sem ér el vele egy csökönyös nemzettel, amelyet semmi sem fog megváltoztatni. De hát egy Istennek ez a halála, ha Izráel számára hasztalan is, legalább jó lesz arra, hogy kiengesztelje az emberi nem bűneit? A szövetség hiába kötöttet örök időkre és hiába erősítette meg a Magasságos ünnepélyes esküvel és újította meg annyiszor ivadékaival, a különös kegyben álló nemzetet végül mégis cserbenhagyja Isten, aki nem tudta azt magához édesgetni. Fia kinszenvedésének és halálának érdeme olyan nemzeteknek szolgál javára, amelyek jóságából addig ki voltak rekesztve; ezek kiengesztelődnek az éggel, amely ezentúl igazságosabb lesz irántuk és az emberiség ismét elnyeri az ég kegyét. Ez a kegy azonban minden isteni erőfeszítés ellenére hasztalan, az emberek tovább vétkeznek, nem szűnnek meg a mennyek haragját maguk ellen ingerelni és rászorgálni az örök bűnhődésre, amely legnagyobb részüknek rendeltetett.

Ez a valóságos története annak az Istennek, aki a kereszténységet alapította. Ilyen megdöbbenő, kegyetlen, minden értelennek ellentmondó magatartás után meglephet-e, ha azt látjuk, hogy ennek az Istennek imádói semmit sem sejtjenek kötelességeikről, nincs fogalmuk az igazságról, lábbal tiporják az emberiséget és rajongásukban mindent meglesznek, hogy hasonlítsanak ahhoz a barbár istenséghez, akit imádnak és példaul állítottak maguk elé? Milyen megértést várhat az ember az olyan Istentől, aki saját Fiát nem kímélte? Milyen megértéssel viseltethetik a keresztény, aki hisz ennek a mesének igazságában, ember-

társai iránt? Nem azt kell-e gondolnia, hogy úgy nyeri meg tetszését legjobban, ha a vadságban hasonlóvá válik hozzá?*

Annyi nyilvánvaló, hogy az ilyen Isten híveinek csak bizonytalan erkölcsük lehet, amelynek elveiből hiányzik minden szilárdság. Valóban, ez az Isten nem mindig igazságtalan és kegyetlen; magatartása változik; majd az egész természetet az ember számára teremti, majd meg úgy látszik, mintha ezt az embert nem teremtette volna más célra, mint hogy kitöltse rajta önkényes indulatait; majd minden hibája ellenére szereti, majd meg szerencsétlenségre kárhozlatja az emberi nemet egyetlen almáért. Szóval ezt a megmászthatatlan Istent felváltva mozgatja a szeretet és a harag, a bosszúállás és az irgalom, a jóakarát és megbánás; sohasem található meg magatartásában az az egyöntetűség, amely a bölcseséget jellemzi. Egy megvetésre méltó nép iránti részrehajló szeretetében és az emberiség többi részével szemben való oktalan kegyetlenségében csalást, rablást és gyilkosságot parancsol és kedves népének kötelességévé teszi, hogy habozás nélkül kövesse el a legszörnyűbb bűnöket, tegyen erőszakot a jóhiszeműségen és tiporja lábbal az emberi jogot. Más esetekben azt látjuk, hogy megtiltja ezeket a bűnöket, igazságosságot követel és megtagadja az embereknek, hogy tartózkodjanak a társadalom rendjét zavaró dolgoktól. Ez az Isten, akit egyszerre mondanak a bosszú Istenének, a seregek Urának és a béke Istenének, egyszerre hideget és meleget fúj, tehát minden imádójának tetszésére bizza, hogy úgy viselkedjék, ahogyan kedve tartja, ezáltal pedig az erkölcs tetszőlegessé válik. Mindezekután nem lephet meg, ha a keresztények eddig még nem tudtak megállapodni egymás között, hogy inkább Isten akarata szerint való-e, ha türelemmel vannak az emberek iránt vagy ha kiirtják őket nézeteik miatt? Egyszóval probléma számukra, vajjon helyesebb-e megfojtani és agyonütni azokat, akik másképp gondolkoznak, mint ők, vagy békében élni hagyni őket és emberiséget tanusítani irányukban.

A keresztények igazolni igyekeznek Istenüknek azt a különös és fölöttébb gyakran igazságtalan magatartását, amelyet a szentkönyvekben találunk. Ez az Isten, mondják ők, korlátlan ura teremtményeinek és kedve szerint rendelkezhetik velük, azért még nem lehet igazságtalansággal vádolni vagy pláne számonkérni tőle cselekedeteit: az ő igazságossága nem az, ami az em-

* Isten Fiának halálát úgy állítják elének, mint jósága kétségtelen bizonyítékát. Pedig inkább vadságának, kérlelhetetlen bosszúvágyának és kegyetlenségének kétségtelen bizonyítéka. Egy jó keresztény haladoklása közben azt mondta, „sohasem volt képes megérteni, hogy egy jó Isten hogyan idézheti elő egy ártatlan Isten halálát, csak hogy kiengeszteljen egy igazságos Istent.”

beré s ez utóbbinak semmi joga, hogy bírálja. Ennek a válasznak elégtelensége könnyen belátható. Az igazság az, hogy az emberek, mikor igazságosságot tulajdonítanak Istenüknek, nem alkothatnak maguknak máshogyan képet erről az erényről, mint hogy feltételezik, hogy hatásait nézve a közöttük ismert igazságossághoz hasonlít. Ha Isten nem úgy igazságos, mint az emberek, akkor nem tudjuk, hogyan az, és olyan tulajdonságot tulajdonítunk neki, amelyről halvány sejtelmünk sincs. Ha azt mondják nekünk, hogy Isten semmivel sem tartozik teremtményeinek, zsarnoknak tüntetik fel, akinek szeszélye az egyetlen törvény, aki tehát nem lehet példaképe a mi igazságunknak és akinek velünk semmi kapcsolata, mert hiszen ez a kapcsolat csak kölcsönös lehet. Ha Isten semmivel sem tartozik teremtményeinek, hogyan tartozhatnának ezek neki valamivel? Ha az emberek, mint *a fazék a fazekas kezében*, erkölcsi kapcsolatok közöttük és Isten között nem állhatnak fenn. Pedig minden vallás ezeken a kapcsolatokon épül: aki tehát azt mondja, hogy Isten semmivel sem tartozik teremtményeinek és hogy az ő igazsága nem ugyanaz, mint az embereké, alapjától foszt meg minden igazságot és minden vallást, amely feltételezi, hogy Isten az embereket jótetteikért megjutalmazza, rossz cselekedeteikért pedig megbünteti.

Erre nyilván azt fogják mondani, hogy Isten igazságossága majd egy másik életben fog megmutatkozni; ha ezt feltételezzük, nem nevezhetjük őt igazságosnak ezen a világon, ahol annyiszor vagyunk tanúi az erény elnyomásának és a bűn megjutalmazásának. Ahogyan itt állanak a dolgok, semmiképpen sem nevezhetünk igazságosnak egy olyan Istent, aki legalább is ebben az életben, tehát az egyetlen életben, amelyről véleményünk lehet, olyan igazságtalanságokat enged meg magának, amelyeket valamikor állítólag jóvá fog tenni. De vajjon ez a feltevés maga is nem nagyon alaptalan-e? Mert ha ez az Isten képes akár csak egy pillanatig is igazságtalan lenni, miért kecssegtetjük magunkat azzal, hogy később nem lesz az újra? És különben is, hogyan egyeztetjük össze ezt az önmagát annyiszor megcáfoló igazságosságot Isten megmásíthatatlanságával?

Amit Isten igazságosságáról mondtunk, épígy áll a neki tulajdonított jóságról is, amelyre az emberek iránta való kötelességeiket alapítják. Valóban, ha ez az Isten mindenható, ha mindennek ő az alkotója, ha rendelése nélkül semmi sem történik, hogyan nevezhetjük őt jónak egy olyan világon, ahol teremtményei állandó bajoknak vannak alávetve, borzasztó betegségeknek, testi és erkölcsi katasztrófáknak, végül pedig a halálnak?

Az emberek Istent csak a tőle élvezett jó alapján mondhatják jónak; mihelyt rosszat tapasztalnak, nem mondhatják azt, hogy ez az Isten jó hozzájuk. A teológusok azzal igyekeznek megvédeni Istenük jóságát, hogy szerintük nem ő felelős a rosszért, hanem egy gonosz szellem, amelyet a mágusoktól vettek kölcsön s amely állandóan azzal foglalkozik, hogy ártsa az emberiségnek és megküszöbítse a Gondviselés neki kedvező szándékait. Isten, úgy mondják ezek a doktorok, nem okozója a rossznak, hanem csupán megengedi, hogy legyen. Vajjon nem látják-e, hogy a rossz megengedése ugyanaz, mint elkövetése, mihelyt egy lénynek van annyi hatalma, hogy megakadályozhatná? Viszont ha Isten jósága egy pillanatra gyöngének bizonyulhatott, mi biztosít bennünket arról, hogy nem fog annak bizonyulni mindig? Végül pedig hogyan egyeztessük össze a keresztény rendszeren belül Isten jóságát vagy bölcsességét azzal a gyakran barbár magatartással és azokkal a vérengző parancsokkal, amelyeket a szentkönyvek neki tulajdonítanak? Hogyan hiheti jónak a keresztény azt az Istent, aki az emberek nagyobbik részét csak azért teremtette, hogy örökre elkárhoztassa?

Erre kétségtelenül azt mondják majd, hogy Isten magatartása számunkra kifürkészhetetlen titok, hogy nincs jogunk annak vizsgálatára, hogy gyarló értelmünk mindig megtagadja a szolgálatot, ha az isteni bölcsesség mélyére akar hatolni; csak némán imádnunk szabad és remegve alávetnünk magunkat egy olyan Isten orákulumainak, aki maga közölte velünk akarátát. Azzal tömik be a szánkat, hogy azt mondják, az istenség kinyilatkoztatatta magát az embereknek.

ÖTÖDIK FEJEZET

A kinyilatkoztatás

Hogyan lássuk be az ég segítségével nélkül, vajjon igaz-e az, hogy az istenség szólott? Viszont másfelől a keresztény vallás nem tilalmazza-e az ésszt, nem tiltja-e el használatát azoknak a csodálatos dogmáknak vizsgálatában, melyeket élénk tár? Nem szónokol-e szüntelen a *profán ész* ellen, melyet elégtelenséggel vádol és melyet nem egyszer az ég elleni lázadásnak tekint? Mielőtt az isteni kinyilatkoztatásról véleményt alkothatnánk magunknak, helyes belátással kellene bírnunk az istenségről. De honnan vegyük ezt a belátást, ha nem magából a kinyilatkozta-

tásból, hiszen eszünk túlságosan gyöngé ahhoz, hogy felemelkedhessen a legfőbb lény ismeretéhez? Így a kinyilatkoztatás maga bizonyítja a kinyilatkoztatás valódiságát. Nem törődve ezzel a circulus vitiosus-szal, lapozzuk fel a könyveket, amelyek felvilágosíthatnak bennünket és amelyeknek alá kell vetnünk értelmünket. Találunk-e ezekben a könyvekben pontos elgondolásokat arról az Istenről, akinek parancsolatait velünk közlik? Megtudjuk-e vajjon, hogy milyen tulajdonságai vannak? Nem egy másnak ellentmondó sajátságok keveréke ez az Isten, olyan sajátságoké, amelyek megfejtethetetlen rejtéllyé teszik? Ha, mint állítják, ez a kinyilatkoztatás Istentől magától indul ki, milyen véleményünk legyen a keresztények Istenéről, aki igazságtalannak, hamisnak, alattomosnak festi magát, olyannak, aki kelepeét állít az embereknek, aki örül, ha félrevezetheti, elvakíthatja, keményszívűekké teheti őket, aki rászedni igyekszik őket és a téboly és tévedés szellemét küldi rájuk?* Így tehát az az ember, aki bizonyosságot akar szerezni a keresztény kinyilatkoztatásról, mingyárt elindulásakor csunya csávába kerül; nem tudja, hogy az az Isten, aki hozzá szólt, nem akarja-e megcsalni, ahogyan már annyi más megcsalt. Másfelől meg nem kell-e erre a meggyőződésre jutnia, ha látja szent kalauzainak végeleáthatatlan disputáit, tekintve, hogy azok sohasem tudtak megegyezni, hogyan értelmezendők a magát kinyilatkozó Isten burkolt kijelentései.

Kétszeres bizonytalanságot és félelmet kell éreznie annak, aki jóhiszeműen vizsgálatra veszi a keresztények által elfogadott kinyilatkoztatást, mikor azt látja, hogy Isten csak néhány kedveltjének igyekezett megmutatkozni, viszont a többi halandók számára rejtve akart maradni, holott ez a kinyilatkoztatás nekik ugyanolyan szükséges lett volna? Honnan tudhassa az a keresztény, vajjon nem azok közül való-e, akikkel részrehajló Istene nem akarta magát megismertetni? Hogyan ne reszkessen szíve egy olyan Isten előtt, aki nem hajlandó megmutatkozni és rendelkezéseit tudtul adni, csak igen jelentéktelen számú embernek, az egész emberiséghez viszonyítva. Hogyan álljon ellen a kísértésnek, hogy sötét álnoksággal vádolja az Istent, mikor azt látja, hogy hosszú századokon keresztül vesztét okozta egész sor nemzetnek, amelyek előtt nem nyilvánította ki akarátát? Milyen véleményt alkothat magának egy olyan Istenről, aki az emberek millióit bünteti azért, mert nem ismerték a titkos törvényeket, ame-

* A Szentírás és az egyházatyák Istent mindig csábítónak ábrázolják. Megengedi, hogy Évát elcsábítsa a kígyó; megkeményíti Pharson szívét; Jézus Krisztus maga is botránykő. Ezek a szempontok azok, amelyekből bemutatják nekünk az istenséget.

lyeket ő maga csak suttymban hozott nyilvánosságra Ázsia egy eldugott és ismeretlen zugában?

Így tehát, ha a keresztény a kinyilatkoztatás törvényeit nézi is, minden csak bizalmatlanná teheti azzal az Istennel szemben, aki szól hozzá, minden óvatosságra inti annak erkölcsi jellemével szemben, minden bizonytalanná válik számára; Isten, állítólagos akaratának tolmácsai szerint, mintha csak eltökélte volna, hogy kétszeresen sűrűvé teszi tudatlansága éjszakáját. Valóban, hogy kételyeiben megerősítsék, azt mondják neki, hogy a kinyilatkoztatott szándékok *misztériumok*, tehát az emberi szellem számára elérhetetlen dolgok. De ha így van, minek beszélnek róluk? Feltelezhető-e, hogy egy Isten csak azért nyilatkoztatja ki magát az embereknek, hogy ne értsék meg? Ez a magatartás nem nevetséges és egyúttal értelmetlen-e? Ha azt mondják, hogy Isten csak *misztériumok* közlése céljából nyilatkoztatja ki magát, ez azt jelenti, hogy Isten célja a kinyilatkoztatással az, hogy továbbra is ismeretlen maradjon, hogy elrejtse előlünk kincseit, megzavarja elménket, növelje tudatlanságunkat és bizonytalanságunkat.

Az igazi és egy valóban igazságos és jó Istentől származó kinyilatkoztatásnak, amelyre minden embernek szüksége volna, olyan világosnak kellene lennie, hogy az egész emberi nem megértse. Vajjon az a kinyilatkoztatás, amelyen a zsidóság és a kereszténység alapul, ilyen-e? Euklides tételei mindenki számára megérthetők, aki meg akarja érteni őket; ez a mű semminő vitát nem támaszt a mértantudósok között. A Biblia vajjon ugyanilyen világos-e és a kinyilatkoztatott igazságok vajjon ugyanígy nem támasztanak-e vitákat az őket prédikáló teológusok között? Milyen végzetszerűség idézi elő, hogy az istenségtől magától kinyilatkoztatott írásoknak még kommentárokra van szükségük, felülről jövő felvilágosításra, hogy higgyék és megértsék? Nem meglehető-e, hogy valamit, aminek vezetőül kellene szolgálnia minden ember számára, senki sem ért meg? Nem borzasztó-e, hogy éppen azt ismerik legkevésbé, ami pedig legfontosabb nekik? Minden csak *misztérium*, talány, bizonytalanság, csupa vitatható dolog abban a vallásban, amelyet a Magasságos azért jelentett ki, hogy megvilágosítsa vele az emberi nemet. Az Ó- és Új-testamentum az ember számára lényeges igazságokat tartalmaz, mégsem érti meg őket senki; mindenki másképpen értelmezi és a teológusok sohasem tudtak megegyezni benne, hogyan magyarázzák. Mivel nem érték be a szent könyvekben található *misztériumokkal*, a kereszténység papjai minden században újakat találtak ki, amelyeket tanítványaik hinni kötelesek, noha alapítójuk és Istenük sohasem beszélt róluk. Egyetlen kereszténynek nem

szabad kételkednie a Szentháromság, az Ige testté válásának misztériumaiban, de a szentségek hatékonyságában sem, holott Jézus Krisztus mindezekről a dolgokról sohasem beszélt. A keresztény vallásban mintha minden a papok képzeletére, szeszélyeire, önkényes döntéseire volna bízva, olyan papokéra, akik azt a jogot bitorolják, hogy misztériumokat és hittételeket találjanak ki, mindenkori érdekeikhez képest. Ilymódon aztán ez a kinyilatkoztatás állandósul az egyház jóvoltából, aki azt állítja, hogy az istenség sugalmazza és ahelyett, hogy gyermekeinek szellemét megvilágosítaná, csak megzavarja és a bizonytalanság tengerébe meríti őket.

Ilyenek annak a kinyilatkoztatásnak következményei, amely alapul szolgál a kereszténységnek és amelynek valóságában nem szabad kételkedni. Isten, azt mondják, beszélt az emberekhez; de vajjon mikor beszélt? Több ezer évvel ezelőtt beszélt bizonyos kiválasztottakhoz, akiket megtett szószólóivá. De hogyan bizonyosodunk meg arról, hogy ez az Isten valóban beszélt, ha nem azoknak az embereknek tanuságtételéből, akik azt állítják, hogy maguk hallották rendelkezéseit? Az isteni akaratnak ezek a tolmácsi tehát emberek. De vajjon az emberek nem fölöttébb gyakran csalják meg magukat és a többieket? Hogyan láthatjuk tehát be, hogy bízhatunk-e az égi akarat szócsöveinek ebben a tanuságtételében? Honnan tudhatjuk, vajjon nem túlságosan élénk képzelőerejük vagy valamely csalóka ábránd áldozatai voltak-e? Hogyan állapítsuk meg ma, vajjon igaz-e, hogy Mózes társalgott Istenével és tőle kapta annyi meg annyi ezer évvel ezelőtt a zsidó népnek szánt törvényeket? Milyen természetű ember volt ez a Mózes? Flegmatikus volt-e vagy rajongó, őszinte vagy agyafurt, nagyra-vágyó vagy önzetlen, igazmondó vagy hazug? Támaszkodhatunk-e olyan ember tanuságtételére, aki, miután annyi csodát tett, sohasem tudta népét elvonni a bálványimádástól és miután negyven-hétezer izraelitát kardélre hányatott, volt bátorúsága kijelenteni, hogy ő a legszelídebb ember. A Mózesnek tulajdonított könyvek, amelyekben annyi utána végbement eseményről van szó, valóban hitelesek-e? Végül pedig mi bizonyítja be nekünk küldetését annak a hatszázezer izraelitának tanubizonyosságán kívül, akikről tudjuk, hogy faragatlanok és babonások voltak, tudatlanok és hiszékenyek és talán rászedették magukat egy irgalmatlan törvényhozótól, aki mindig kész volt őket kiírtani, tetejében pedig sohasem tudták, hogy később mit írjanak ennek a híres törvényhozónak számlájára?

Hát a keresztény vallás mivel bizonyítja be előttünk Jézus Krisztus küldetését? Ismerjük-e vajjon jellemét és természetét? Milyen hitelt adhatunk tanítványai tanubizonyosságának, akik saját

bevallásuk szerint műveletlen és a tudományban tájékozatlan emberek voltak, tehát alkalmasak arra, hogy felüljenek egy ügyes imposztor mesterkedésének? Nem esnék-e jobban latba számunkra Jeruzsálem legtudósabb embereinek bizonyoságtétele néhány tudatlan egyén tanuvallomásánál, akik rendszerint felülnek azoknak, akik be akarják csapni őket? Ez elvezet bennünket azoknak a bizonyítékoknak vizsgálatához, amelyeken a kereszténység alapul.

HATODIK FEJEZET

A keresztény vallás bizonyítékai, a csodák, a proféciák, a vérüanuk

Láttuk az előbbi fejezetekben, hogy milyen alapos okunk van kételkedni a zsidóknak és keresztényeknek történet kinyilatkoztatásban. Ezen a ponton a kereszténységnek a legcsekélyebb előnye sincs a világ többi vallásaival szemben, amelyek minden különbözőségük mellett mind azt állítják, hogy az istenségtől erednek és kizárólagos joguk van kegyeire. Az indus azt bizonygatja, hogy Brahma maga alapította kultuszát. A skandinávok is ugyanezt mondták félelmetes Odinjukról. Ha a zsidó és a keresztény Jehovától származtatja hitét Mózesen és Jézuson keresztül, viszont a mohamedán arról biztosít bennünket, hogy az övé meg az ő prófétájától való, akit ugyanaz az Isten ihletett meg. Ilymódon minden vallás azt állítja, hogy az égből ered; mind tiltja az ész használatát jogcímeinek felülvizsgálatában; mind igaznak mondja magát és hamisnak a többit; mind az ég haragjával fenyegeti azokat, akik nem hajlandók alávetni magukat tekintélyüknek; végül pedig mind egyformán hamisnak tűnik, mert tele van kézzelfogható ellentmondásokkal, oktalan, homályos és gyakran gyűlöletes eszmékkel az istenséget illetően, neki tulajdonított bizarr törvényekkel, a hívők között szított véleménykülönbségekkel. Végül pedig valamennyi vallás, amelyet a földön találunk, egész tömkelegét tárja elénk a csalásnak és a képzelgésnek, mely egyformán fellázítja az elmét. Így hát követeléseit tekintve, a keresztény vallás semminő előnyben nincsen a többi babona fölött, amely megfertőzi a világot, és mennyei eredetét minden más felekezet ugyanannyi joggal vitatja, mint amennyivel ő támadja a többit.

Hogyan döntsünk tehát ennek a vallásnak javára? Mivel bizonyítsuk jogcímének helyességét? Vannak-e olyan megkülönbö-

tető vonásai, melyek megérdemlik, hogy előnyben részesítsük és melyek azok? Jobban megismertet-e bennünket a többinél az istenség lényével és természetével? Sajnos, csak még megfoghatatlanabbá teszi, csak szeszélyes zsarnoknak mutatja, akinek rigolyái olykor kedveznek, legtöbbször azonban ártanak az embereknek. Jobbá teszik-e az embereket? Sajnos, azt látjuk, hogy mindenütt torzsalkodást szít közöttük, egymás ellen uszítja, türelmetlenné teszi őket és rábírja, hogy hóhérjai legyenek saját testvéreiknek. Virágzókká és hatalmasakká teszi-e az országokat? Nem azt látjuk-e mindenütt, ahol uralkodik, hogy a népek rabságban sínylődnek, megfosztva minden erejüktől és cselekvőképességüktől, szegyenletes letargiába süllyedve és sejtelmével sem bírva az igazi erkölcsnek? De ha ez így van, milyen jelekből állapítsuk meg, hogy a kereszténység fölényben van a többi vallással szemben? Azt mondják, vértanui nagy számából. De én azt látom, hogy a világ minden vallásában vannak csodák, jóslatok és vértanúk. Mindenütt azt látom, hogy a nagy tömegnél ravaszabb és tanultabb emberek elkápráztatják és rászedik a többi olyan cselekedetekkel, amelyeket azok természetfölöttieknek vélnek, mert nem ismerik mesteriségük mibenlétét és lehetőségeit.

Ha egy zsidó Mózes csodáira hivatkozik, én azt látom, hogy ezek az állítólagos csodák a legtudatlanabb, a legostobább, a legalacsonyabb, leghiszékenyebb nép előtt mentek végbe, melynek tanuságtétele számomra a legcsekélyebb súllyal sem bír. Másfelől joggal gyanítom, hogy ezek a csodák sokkal azok halála után kerültek be a héberek szentkönyveibe, akik megcáfolták volna őket. Ha pedig a keresztény Jeruzsálemet emlegeti és egész Galilea tanubizonyságát, hogy beigazolja előttem Jézus Krisztus csodáit, ismét csak tudatlan csöcseléket látok magam előtt, amely azokat tanusíthatná; vagy azt kérdezem magamtól, hogyan lehetséges, hogy egy egész nép, amely tanuja volt a Messiás csodáinak, beleegyezett annak halálába, sőt azt sürgetően követelte? Vajjon eltűrné-e London vagy Párizs népe, hogy szeme előtt végezzenek ki egy olyan embert, aki halottakat támasztott fel, vakoknak adta vissza látásukat, sántákat állított talpra és bönákat gyógyított meg? Hogy a zsidók Jézus halálát követelték, ez minden csodát meghazudtol, minden elfogulatlan ember előtt.

Másfelől nem állíthatjuk-e vajjon szembe Mózes csodáival épúgy, mint Jézus csodatetteivel azokat, amelyeket Mohamed hajtott végre egész Mekka és az összegyűlt arabok szemeláttára? Mohamed csodáinak hatása legalább az arabokat meggyőzte arról, hogy Isten embere. Jézus csodatételei senkit sem győztek meg küldetéséről: magát Szent Pált, aki legtüzesebb tanítványa lett, nem

a csodák győzték meg, amelyeknek az ő korában még sok tanuja élt, hanem új csodára volt szükség, hogy lelkében megbizonyosodjék. Minő joggal akarnak tehát ma elhítni velünk olyan csodákat, amelyek még az apostolok korában sem voltak meggyőzőek, tehát kevés idővel azután, hogy végbementek?

Ne mondják azt, hogy Jézus Krisztus csodái époly beigazoltak, mint a profán történelem bármely ténye és hogy, aki bennük kételkedik, ugyanolyan nevetségessé teszi magát, mint aki kételkedni akarna Scipio vagy Caesar létezésében, akikről szintén csak a róluk megemlékező történetírók beszámolóiból tudunk. Egy ember, egy hadvezér vagy hős létezése nem hihetetlen, még csak nem is csoda.* Hajlandók vagyunk elhinni a Titius Livius könyveiben található valószínű dolgokat, de megvetéssel utasítjuk vissza a csodákat, amelyekről megemlékezik. Gyakori, hogy a legtehetségesebb emberek a butaságig hiszékenyek. A kereszténységből számtalan példát hozhatunk fel erre. Vallás dolgában minden tanúságtétel eleve gyanús; a legfelvilágosodottabb ember nagyon rosszul lát, ha elfogja a rajongás, megrészesíti a fanatizmus vagy elszédíti képzelete. A csoda valami lehetetlenség; Isten nem volna változtathatatlan, ha megváltoztatná a természet rendjét.

Erre talán azt válaszolhatnók, hogy nem kell megváltoztatniuk a természet rendjét és Isten vagy kedveltjei magában a természetben találhatnak más emberek előtt ismeretlen lehetőségeket; de hiszen akkor cselekedeteik nem természetfölöttiek és nem lesz bennük semmi csodálatos. A csoda valóságosan ellentmond a természet állandó törvényeinek, ennél fogva bölcsesége sérelme nélkül Isten maga sem tehet csodát. A bölcs ember, ha csodát látna, joggal kételkedhetnék abban, hogy jól látta; meg kellene vizsgálnia, hogy a rendkívüli tény, amelyet nem ért, nem valamely természetes ok következménye-e, melynek működésével nincs tisztában.

De engedjük meg feltételesen, hogy a csodák lehetségesek és hogy azok, amelyeket Jézusról mondanak, valóságosak vagy legalább is nem utólag kerültek be az Evangéliumba. A tanuk, akik beszámoltak róluk, az apostolok, akik látták, vajjon hitelt érde-

* A természetfölötti ténynek, hogy higgyünk benne, erősebb tanubizonyosságra van szüksége, mint az olyannak, amely nem mond ellent a valószínűségnek. Könnyű elhinni azt, hogy Thyanaei Apollonius a világon volt; itt Philostratesre hivatkozhatunk, mert létezésében nincs semmi, ami a józan észet meghökkentené. Viszont nem hiszek Philostratesnek, ha azt állítja, hogy Apollonius csodákat tett. Elhiszem, hogy Jézus Krisztus meghalt, azt azonban nem hiszem el, hogy feltámadt.

melnek-e és tanúságtételük nem utasítandó-e el? Világosfejú tanuk voltak-e ezek? Még maguknak a keresztényeknek bevallása szerint is tanulatlan, a legalsóbb népből való emberek voltak, tehát hiszékenyek és a dolgok vizsgálatára képtelenek. Elfogulatlanok voltak-e ezek a tanuk? Szó sincs róla, kétségtelenül a legnagyobb érdekük volt, hogy alátámasszák a csodálatos cselekedeteket, melyek mesterük istenvoltát bizonyították és a vallás igazságát, amelyet megalapítani akartak. Az egykorú történészek megerősítik-e ezeket a tényeket? Egyikük sem beszél róla, és Jeruzsálemben, ebben a babonás városban egyetlen zsidó és egyetlen pogány sem akadt, aki hallomásból tudott volna a legrendkívülibb sorozatos tényekről, amelyekről a történelem valaha megemlékezett. Mindig csak keresztények tesznek tanúságot Krisztus csodái mellett. Azt akarják elhíttetni velünk, hogy Isten fiának halálakor a föld reszketett, a nap elsötétedett és a holtak kikeltek sírjukból. Hogyan lehetséges, hogy az ilyen rendkívüli eseményeket néhány keresztényen kívül senki se vette észre? Csupán ők látták volna mindezt? Azt is el akarják híttetni velünk, hogy Krisztus feltámadt, és ennek bizonyításául az apostolokra hivatkoznak, a nőkre és tanítványokra. Nem lett volna-e sokkal egyértelműbb egy ünnepléses megjelenés valamelyik köztéren, mint a sok titokban való megjelenés olyan emberek előtt, akiknek az volt az érdekük, hogy új felekezetet alapítsanak? A keresztény hit Szent Pál szerint Jézus Krisztus feltámadásán alapszik. Ez a tény tehát minden nemzetnek a legvilágosabb és legkétségtelenebb módon volna igazolandó.* Nem vádolhatjuk-e rosszindulattal a világ Megváltóját azért, hogy csupán tanítványainak és kedveltejének mutatkozott meg? Hát nem akarta, hogy mindenki higgyen benne? Erre azt mondhatná valaki, hogy a zsidók, akik halálát okozták Krisztusnak, megérdemelték elvakultságukat. De hát akkor miért prédikálták nekik az apostolok az Evangéliumot? Milyen joron remélték, hogy elbeszélésüknek nagyobb hitelt fognak adni, mint saját szemüknek?

Egyébként a csodákat mintha csak arra találták volna ki, hogy pótolják a jó érveket; az igazságnak és a magától értetődő dolgoknak nincs szükségük csodákra, úgyis elhisszük őket. Nem meglepő-e, hogy az istenség könnyebbnek találja a természet rendjének felforgatását, mint azt, hogy az emberekkel világos

* A bazilidianusok és a cerinthianusok, ezek a kereszténység keletkezése korában élő eretnekek azt állították, hogy Jézus nem halt meg és hogy Cyreneusi Simont feszítették meg helyette. L. Epiphanius, haer. cap. 28. Ime, már az egyház bölcseseinél állanak olyan emberek, akik kétségbe vonják Jézus Krisztus halálát s ennél fogva feltámadását is. És még azt akarják, hogy mi ma higgyünk ezekben!

igazságokat közöljön, amelyek alkalmasak meggyőzésükre, helyeslésük kikényszerítésére? A csodákat csak azért találták ki, hogy nehezen hihető dolgokat bizonyítsanak be az embereknek; ha észszerű dolgokat mondanának nekik, nem kellenének a csodák. Ilymódon a hihetetlen dolgok szolgálnak bizonyítékul más hihetetlen dolgoknak. Majdnem minden csaló, aki vallást hozott az embereknek, valószínűtlenségeket hitetett el velük, aztán csodákat művelt, hogy rákényszerítse őket a közölt dolgokban való hitre. *Nem érthetitek meg, mondották ezek az emberek, amit mondok nektek; de bebizonyítom nektek, hogy igazat mondok, azzal, hogy olyan dolgokat hajtok végre szemetek láttára, amelyeket ugyan csak nem értetek meg.* Az emberek beérték ezekkel az érvekkel. A csodálatosért való rajongás mindig megakadályozta őket a gondolkozásban; nem látták, hogy a csodák nem bizonyíthatnak be lehetetlenségeket és nem változtathatják meg az igazság lényegét. Akármilyen csodákat tesz is valaki, ha úgy tetszik, akár Isten maga is, ezek sohasem fogják bebizonyítani, hogy kétszer kettő nem négy és hogy a három egy lehet, hogy egy szervekkal nem bíró anyagtalan lény beszélhetett az emberekhez, hogy egy bölcs, igazságos és jó lény ostobaságokat, igazságtalan és kegyetlen dolgokat parancsolhatott stb. Ebből látható, hogy a csodák semmit sem bizonyítanak, legfeljebb azok ügyességét és körmönfontságát, akik rá akarják venni az embereket, hogy igazolják a velük közölt hazugságokat, továbbá azok ostoba hiszékenységét, akiket ezek a személyyvesztők félrevezetnek. Ez utóbbiak mindig azzal kezdték, hogy hazudtak, hamis képzeteket keltettek az istenségről, abból a célból, hogy elhitessék vele való bizalmas érintkezésüket; és hogy bebizonyítsák ezeket a hihetetlen csodákat, hihetetlen tetteket vittek véghez, amelyeket megbízójuk mindenhatóságának tulajdonítottak. Mindenki, aki csodát művel, nem a valóságot akarja bebizonyítani, hanem hazugságokat. A valóság egyszerű és világos; a csodálatos mindig hamisságra vall. A természet mindig igaz és olyan törvények szerint működik, amelyek sohasem hazudtolják meg magukat. Aki azt állítja, hogy Isten csodákat tesz, ezzel azt mondja, hogy ellentmond önmagának, hogy meghazudtolja a törvényeket, melyeket ő írt elő a természetnek, hogy szükségtelenné teszi az emberi észet, melyet állítólag ő teremtetett. Csak szélhámosok ajánlhatják, hogy mondjunk le a tapasztalatról és dobjunk sulba az észl.

Ilymódon az állítólagos csodáknak, amelyeket a kereszténység mesél el nekünk, valamennyi más vallás csodáihoz hasonlóan nincs más alapjuk, mint az emberek hiszékenysége, rajongása, tudatlansága és a csalók ügyessége. A jóslatokról is csak ugyanezt

mondhatjuk. Az emberek mindenkor kíváncsiak voltak a jövőre, ennél fogva mindig találtak olyanokat, akik hajlandók voltak ezt a kívánságukat kiszolgálni. A világ minden népénél találunk varázslókat, jóvendőmondókat, prófétákat. Ebben a tekintetben a zsidók nem voltak előnyösebb helyzetben a tatároknál, a négerek-nél, a többi vadaknál és a föld egyéb népeinél, mert ezeknek is egytől-egyig voltak szélhámosaik, akik ajándék fejében készek voltak rászedni őket. Ezek a csodatevők csakhamar felismerték, hogy jóslataiknak homályosaknak és kétértelműeknek kell lenniük, nehogy a következmények megcáfolják. Nem lephet tehát meg, hogy a zsidó proféciák is homályosak és olyanok, hogy minden fellelhető bennük, amit keresünk. Azok, amelyeket a keresztények Jézus Krisztusnak tulajdonítanak, a zsidók szemében már másfélék, mert ezek továbbra is várják Messiásukat, akiről amazok azt tartják, hogy tizennyolc századdal ezelőtt eljött. A judaizmus prófétái mindenkor jóvendöltek nyugtalan és sorsával elégedetlen népüknek egy felszabadítót, aki ugyancsak tárgya volt a rómaiak és csaknem minden más nemzet várakozásának. Az embereket természetes hajlamuk arra bírja, hogy mindig várják sorsuk jobbrafordulását és higgyék azt, hogy a Gondviselés előbb-utóbb boldogabbá teszi őket. A zsidók, akik még a többi népeknél is babonásabbak voltak, Istenük ígéretére támaszkodva, mindig vártak egy hódítót, egy uralkodót, aki majd megváltoztatja sorsukat és megszabadítja őket gyalázatuktól. Hogyan lássuk már most ezt a felszabadítót abban a Jézusban, aki megsemmisítője és nem helyreállítója a héber nemzetnek, annak a nemzetnek, amelynek utána már semmi sem jutott Isten kegyéből?

Minden bizonnyal azt fogják erre mondani, hogy hiszen a zsidó nép megsemmisülését és szétszórását is előre megjósolták s így ez csak meggyőző bizonyítéka lehet a keresztények jóslatainak. Erre azt felelem, hogy könnyű volt megjóvendőlni egy mindig nyugtalan, zavargó és urai ellen lázadó, amellelt folytonos belső ellentétektől szétszaggalott nép megsemmisülését. Ezt a népet egyébként is gyakran hódították meg és szórták szét. A templommal, amelyet Titus lerombolt, már Nebukadonozor is megette ugyanezt, aki Asszíriába vitte a fogoly törzseket és elosztotta őket államaiban. A zsidók szétszóródásáról csak azért tudunk, a többi meghódított nemzetekéről viszont nem, mert ezek bizonyos idő múltán mindig összeegyültek a hódító néppel, míg ellenben a zsidók nem keverednek azokkal a nemzetekkel, amelyek között élnek és mindig megtartják különállásukat. Nem ugyanez történik-e Perzsia párszijaival, a hindukkal vagy az örményekkel, akik a mohamedán országokban élnek? A zsidók szétszórtak ma-

radnak, mert nem illeszkednek be a társadalomba, türelmetlenek és vakon ragaszkodnak babonáikhoz.*

A keresztényeknek tehát semmi okuk arra, hogy kérkedjenek a héberek könyveiben található proféciákkal, vagy hogy ezeket azok ellen fordítsák, akikben egy előttük gyűlölt vallás csökönyös fenntartóit látják. Judea mindenkor papoknak engedelmeskedett, akiknek igen nagy befolyásuk volt az államügyekre, akik beavatoztak a politikába és megjósolták a várható örvendetes vagy szerencsétlen eseményeket. Egyetlen országban sem élt több megszállott; azt látjuk, hogy próféták nyilvános iskolákat tartottak fenn, amelyekben mesterségük titkaira tanították azokat, akiket erre méltónak ítélték, vagy akik egy hiszékeny nép rászedésével tiszteletet akartak kelteni maguk iránt és arra törekedtek, hogy mások költségére éljenek.**

A prófétaság tehát valóságos mesterség, vagy ha úgy tetszik, hasznos és gyümölcsöző iparág volt egy nyomorúságos nép között, amely meg volt győződve arról, hogy Istene szakadatlanul csak vele foglalkozik. A tetemes haszon, amelyet ez a szédelgő ipar hajtott, szükségképpen szembeállította egymással a zsidó prófétákat; ezért látjuk, hogy egyik a másik ellen szónokol és valamennyi *hamis prófétának* nevezi vetélytársát, azt állítván, hogy a gonosz szellem sugalmazza. A szélhámosok között mindig nagy veszekedések voltak, hogy megállapítsák, kié marad az a kiváltság, hogy polgártársait becsapja.

Valóban, ha megvizsgáljuk ezeknek az annyira feldícsért ótestamentumi prófétáknak a viselkedését, igazán nem mondhatjuk őket erőnyes egyéneknek. Hetvenkedő papokat látunk, akik állandóan beleártják magukat az államügyekbe, minduntalan összekeverve azokat vallási kérdésekkel; lázadó alattvalókat látunk, akik folyton fondorkodnak a nekik nem eléggé engedelmeskedő fejedelmek ellen, ellenszegülnek terveiknek, ellenük izgatják a népet és gyakran sikerül is nekik őket megsemmisíteniök és ilyen módon beteljesíteniük a gyászos jóslatokat, amelyeket róluk mondtak. Végül pedig ezeknek a zsidó történelemben oly nagy szerepet játszó prófétáknak nagy része zendülő, akinek legfőbb gondja,

* Az apostolok cselekedetei nyilvánvalóvá teszik, hogy a zsidók már Jézus Krisztus előtt is szét voltak szórva; Görögországból, Perzsiából, Arábiából stb. jöttek Jeruzsálembe, hogy megünnepeljék a húsvétot. L. Apost. Csel. II. 8. Jézus után tehát már csak Judea lakosai szóródtak szét a rómaiak között.

** Szent Jeromos szerint a szaduceusok nem fogadták el a prófétákat, csak Mózes Öt Könyvét. Codwell (De jure laicorum) azt mondja, hogy a próféták borívás közben jósltak. V. ö. 250 l. Úgy látszik, hogy szemfényvesztők, költők és zenészek voltak, akik, mint mindenütt másutt is, tanulták mesterségüket.

hogy felforgassa az államot, zavarokat keltsen és harcoljon a polgári hatóságok ellen, amelyeknek a papok mindig ellenségei voltak, ha nem adták be nekik a derekukat és nem tartották eléggé szem előtt az ő érdeküket.* Annyi bizonyos, hogy a proféciák szándékos homályossága lehetővé teszi a Messiásra, illetve Izráel felszabadítójára vonatkozó jóslatok alkalmazását minden rajongóra vagy prófétára, aki Jeruzsálemben vagy Judeában felbukkant. A keresztények, akiknek lelkét megzavarta Krisztusuk gondolata, mindenütt látni vélték és világosan felismerték az Ótestamentum legnehezebben érthető passzusaiiban. A sok jelbeszéd, csúfítás-csavarás, az erőszakoli kommentárok és magyarázatok elérték, hogy saját magukat bódították el és kimondott jóslatokat találtak a legzavarosabb ábrándozásokban, a próféták bizonytalan jövőmondásában, össze-vissza locsogásában.**

* Sámuel próféta, mivel elégedetlen Saulal, aki kegyetlenségeiben nem hajlandó részt venni, trónvesztettnek jelenti ki ezt a királyt és vetélytársat támaszt neki Dávid személyében. Nyilván nem is volt más lázadónál, aki a fejedelmekkel való összetűzéseiben a rövidebbet húzta és szökni volt kénytelen az őt fenyegető igazságos bűnhődés előtt. Jeremiás maga értésünkre adja, hogy áruló, aki az asszírokkal cimborál bajbajutott hazája ellen, és úgylátszik, kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy polgártársait védelemre buzdítsa; földet vásárolt rokonaitól, ugyanakkor, mikor honfitársainak azt adja tudtukra, hogy szétszórótnak és fogságra jutnak. AsszírIA királya ezt a prófétát Nabuzadan tábornoka figyelmébe ajánlja és azt mondja, hogy nagyon vigyázzon rá. L. Jeremiás.

** A Bibliában könnyű mindent felfedezni, aminthogy Szent Agoston az egész Újtestamentumot látja az Ótestamentumban. Szerinte Abel áldozata Jézus Krisztusénak mása; Ábrahám két felesége a zsinagóga és az egyház; egy vörös vászondarab, amelyet a Jerichót eláruló egyik örömeleány mutat, Jézus Krisztus vérének jelenti; a bárány, a kecskék, az oroszlán Jézus Krisztus jelképei; az ércikgyő a kereszt áldozatát ábrázolja; az Ótestamentumban előre felfedezhető még a kereszténység misztériuma is; a manna az eucharisziát jelzi stb. V. ö. Sz. Ag. serm. 78 és Ep. 157. Hogyan láthatja épeszű ember az Esaiás által jósolt Emmanuelben azt a Messiást, akinek neve Jézus? L. Esaiás VII. 14. Hogyan fedezhet fel valaki egy halálraítélt ismeretlen zsidóban királyt, aki uralkodni fog Izrael népén? Hogyan láthat felszabadító királyt, a zsidó állam helyreállítóját olyan emberben, aki nem hogy fel nem szabadítja polgártársait, hanem azért jött, hogy megsemmisítse a zsidók törvényeit és akinek jövelete után kis országát elpusztítják a rómaiak? Igazán nagyfokú elvakultság kell hozzá, hogy valaki ezekben a jövődölésekben megtalálja a Messiást. Jézus maga sem látszik sem világosabbnak, sem szerencsésebbnek a maga jóslataiban. Lukács evangéliumának XXI. fejezetében láthatóan megjósolja az utolsó ítéletet; az angyalokról beszél, akik trombitaszóval fogják összegyűjteni az embereket, hogy előtte megjelenjenek. És hozzátesszi: Bizony mondom nektek, ez a nemzetség nem fog elmúlni és e jóslatok máris teljesedésbe mennek. Viszont a világ most is áll és a keresztények immár ezernyolcszáz éve várnak az utolsó ítéletre.

Az emberek nem támasztanak nehézséget az olyan dolgokkal szemben, amelyek nézeteikkel összhangban vannak. Ha elfogulatlanul akarjuk nézni a héberek proféciáit, nem láthatunk bennük egyebet rapszodiáknál, amelyeknek szülője a fanatizmus és a téboly; ezek a proféciák homályosak és talányosak, akárcsak a pogányok orákulumai; végül pedig minden arra vall, hogy valamennyi állítólag isteni orákulum csupán olyan egyének locsogása és szélhámossága, akik hozzászótkak ahhoz, hogy hasznot húzzanak egy babonás nép hiszékenységéből, amely nép hitelt adott a hazugságoknak, látomásoknak, jelenéseknek, varázslatoknak és mohón kapott minden agyrémen, amelyet el akartak hitetni vele, ha eléggé fel volt cicomázva csodálatos elemmel. Ahol tudatlanok élnek, mindig lesznek próféták is, megszállottak és csodatevők; ez a két iparág mindig ugyanolyan mértékben fog csökkenni, amilyen mértékben a nemzetek felvilágosodnak.

Végül pedig a kereszténység, dogmáinak igazolására, hivatkozik *vértanui* számára, akik vérükkel pecsételték meg azoknak a vallási nézeteknek igazságát, amelyeket magukéivá tettek. De nincs vallás a földön, amelynek ne lettek volna tüzes védői, védői, akik mindig készek voltak életüket áldozni azokért az eszmékért, melyektől meggyőződésük szerint örök üdvösségük függött. A babonás és tudatlan ember csökönyösen ragaszkodik előítéleteihez; hiszékenysége nem engedi felébredni benne azt a gyanút, hogy szellemi vezetői valaha is rászedhetnék; hiúsága elhiteti vele, hogy ő maga nem változtathatja meg véleményét, végül pedig, ha képzelőereje elég eleven ahhoz, hogy nyilván lássa maga előtt az eget és a bátorságát megjutalmazni készülő istenséget, nincs az a kínzás, amellyel ne dacolna és amelyet el ne tűrne. Bódultságában megveti az amúgy is csak rövid ideig tartó kínokat, nevet a vérpadon, mámoros szelleme szinte érzéketlenné teszi a fájdalommal szemben. Ilyenkor a részvét meglágyítja a nézők szívét; csodálják a vértanú bámulatos szilárdságát; lelkesedése magával ragadja őket; azt hiszik, hogy ügye igazságos, és természetfölöttinek és istennek látszó bátorsága kétségtelen bizonyítékká lesz nézetei valóságának. Így ragad át a rajongás fertőző betegség módjára a másik emberre; az ember mindig érdeklődik az iránt, aki nála több jellemszilárdságot tanusít, és a zsarnokság mindig híveket toboroz azoknak, akiket üldöz. Így az első keresztények állhatatossága is természetyszerűleg híveket szerzett az új hitnek, és a vértanúk nem bizonyítanak semmit, csak a rajongás, az elvakultság és a csökönyösség erejét, amelyet a babona létrehozni képes, valamint mindazok kegyetlen esztelenségét, akik valódi meggyőződésük miatt üldözik felebarátaikat.

Minden erős szenvedélynek megvannak a maga vértanui; a dölyf, a hiúság, az előítéletek, a szerelem, a közügyekért való lelkesedés, sőt maga a bűn is naponta kitermel vértanukat vagy legalább olyanokat, akik ezektől a céloktól megrészegedve, szemet húnynak a veszély előtt. Nem lephet meg tehát, ha a rajongás és a fanatizmus, ez a két legerősebb emberi szenvedély, annyszor bírt rá embereket arra, hogy szembenézzenek a halállal, miután megrészegültek az abból merített reményektől. Másrészt ha a kereszténység olyan dicsőséget lát a maga vértanuibán, a zsidóságnak talán nincsenek ugyancsak vértanui? Talán a szerencsétlen zsidók, akiket az Inkvizíció máglyahalálra ítél, nem vértanui-e a maguk vallásának, és állhatatosságuk nem bizonyít-e épúgy emellett, mint a keresztény mártíroké a kereszténység mellett? Ha a mártírok bizonyítják valamely vallás igazságát, nincs az a vallás vagy felekezet, amelyet ne lehetne igaznak tekinteni.

Végül pedig a vértanuknak talán túlzottan nagy tömegében, akikkel a kereszténység kérkedik, több található, aki inkább volt áldozata egy esztelen vakbuzgóságnak, lázongó hajlamának, elégedetlen szellemének, mint vallásos meggyőződésének. Maga az egyház sem meri védelmébe venni azokat, akiket okatlan hevességük néha arra indított, hogy megzavarják a közrendet, szétzúzzák a bálványokat és lerombolják a pogány templomokat. Ha az ilyen embereket vértanuknak tekintenénk, minden lázadó, a társadalom rendjének minden megzavarója jogot formálhatna erre a címre, ha tettéért megbüntetik.

HETEDIK FEJEZET

A keresztény vallás misztériumai

Kinyilatkoztatni valamit valaki előtt annyit jelent, mint feltárni előtte olyan titkokat, amelyeket azelőtt nem ismert*. Ha megkérdezzük a keresztényektől, melyek azok a fontos tit-

* A pogány vallásokban is nyilatkoztattak ki misztériumokat a beavatottaknak: ilyenkor olyasmire tanították őket, amit nem tudtak. A keresztény vallásban azt nyilatkoztatják ki előttük, hogy hinniük kell a Szentháromságban, az Ige testetöltésében, a feltámadásban stb., stb., stb. vagyis olyan dolgokban, amelyeket époly kevésbé értenének akkor, ha nem nyilatkoztatták volna ki előttük, mert csak még nagyobb tudatlanságba döntik őket, mint amilyenben azelőtt leledzetek.

kok, amelyek szükségessé tették, hogy Isten, fáradságot nem kímélve, maga nyilatkoztassa ki őket, azt fogják mondani, hogy e titkok közül a legnagyobb és az emberiség számára legszükségesebb az Isten egységére vonatkozó. Ez olyan titok, amelyet szerintük az emberek maguk képtelenek lettek volna felfedezni. De hát nincs-e jogunk megkérdezni tőlük, vajjon ez az állítás igaz-e? Nem kételkedhetünk benne, hogy Mózes egyistent hirdetett a hébereknél és hogy minden tőle telhetőt megtett, hogy ellenségeivé tegye őket a többi nemzetek bálványimádásának és többistenhitének, mikor ezek hitét és vallásgyakorlatát gyűlöletesnek jelentette ki az égi király szemében, aki őket kihozta Egyiptom földjéről. De vajjon a pogány bölcsek közül igen sok a zsidó kinyilatkoztatás segítsége nélkül nem fedezte-e fel a többi istenek fölött álló egyetlen legfőbb Istent? Vagy a végtet, amelynek a pogányok valamennyi többi istene alá volt rendelve, nem volt-e olyan egyetlen isten, akinek legfőbb törvényét az egész természet követte? Ami azokat a vonásokat illeti, amelyeket Mózes ruház istenségére, sem a zsidóknak, sem a keresztényeknek nincs joguk dicsekedni velük. Nem látunk benne egyebet szeszélyes, dühös despotánál, aki tele van kegyetlenséggel, igazságtalansággal, részrehajlással, rosszindulattal, akinek magatartása minden gondolkodó embert a legkínosabb zavarba kell hogy ejtsen. És mi a helyzet, ha hozzá vesszük ezekhez azokat a megfoghatatlan attributumokat, amelyeket a keresztény teológia igyekszik neki tulajdonítani? Vajjon megismerjük-e az istenséget, ha azt halljuk róla, hogy *szellem*, nem *anyag*i lény, aki semmiben sem hasonlít ahhoz, amit érzékeink által ismerhetünk meg? Az emberi szellemet csak megzavarják az olyan negatív tulajdonságok, mint *végtelenség*, *mérhetetlenség*, *öröklét*, *mindenhatóság*, *mindentudás* stb., amelyekkel csak azért cicomázták fel ezt az Istent, hogy még megfoghatatlanabbá tegyék. Hogyan egyeztessük össze a bölcseséget, józanságot, igazságosságot és a többi erkölcsi tulajdonságot, amellyel ezt az Istent felruhazzák, azzal a különös és gyakran embertelen magatartással, amelyet a keresztények és héberék könyvei minden lapon tulajdonítanak neki? Nem okosabb lett volna-e az embert teljes tudatlanságban hagyni az istenségről, mint olyan ellentmondásokkal teli Istent nyilatkoztatni ki előtte, aki állandóan okot ad a vitára és csak ürügyül szolgál arra, hogy felkavarja nyugalma? Akik ilyen Istent nyilatkoztatnak ki, nem tárnak az ember elébe mást, mint olyasmit, ami a legnagyobb zűrzavart idézi elő benne és arra buzdítja, hogy civakodjék másokkal, ártson nekik és boldogtalanná tegye őket.

De nem tekintve mindezt, igaz-e az, hogy a kereszténység csak egy istent enged meg, ugyanúgy, mint a mózesi vallás? Nem azt látjuk-e, hogy a keresztények hármasságát imádnak *Szentháromság* név alatt? A legfőbb Isten örök időktől fogva nemzett egy hozzá hasonló fiút és ettől a két Istentől egy harmadik ered, aki egyenlő a másik kettővel; ez az istenvoltásban, tökéletességében és hatalmában egyenlő három Isten azonban mégis csak egy Isten. Nem elég-e ezt a rendszert elmondani, hogy képtelenségét bemutassuk? Ilyen titkok kinyilatkoztatása céljából nem restelte volna az istenség a fáradságot, hogy az emberiséget tanítsa? A legtudatlanabb és legvadabb nemzetek kitermeltek-e vajjon valaha ennél szörnyűsegebbtant, olyan tant, amely alkalmasabb volna minden ész megzavarására?* Pedig Mózes írásaiiban nem található semmi, ami megokolttá tenné ezt a különös rendszert; csak mondvacsinált magyarázatokkal található meg állítólag a Bibliában a Szentháromság dogmája. Ami a zsidókat illeti, ők mindig beérték azzal az egy Istennel, akit törvényhozójuk hirdetett nekik és sohasem gondoltak arra, hogy megháromszorozzák.

Ez istenek közül a második, vagyis a keresztények nyelvén a *Szentháromság* második személye emberi alakba öltözött, hússá vált egy szűz méhében és lemondván istenvoltáról, alárendelte magát a fajtánkat terhelő gyarlóságoknak, sőt gyalázatos halállal szenvedett ki, hogy kiengesztelje a föld bűneit. Ez az, amit a kereszténység az *inkarnáció misztériumának* nevez. Ki nem látja, hogy ezek a képtelenségek az egyiptomiaktól, az indusoktól és a görögöktől vannak kölcsönvéve, akiknek nevetséges hitregéi feltételezték, hogy az istenek emberi alakba öltöz-

* A Szentháromság dogmáját nyilvánvalóan Platon képzelgéséből kölcsönözték, vagy talán azokból az allegóriákból, amelyek mögé ez a regényes filozófus igyekezett rejtteni tanítását. Úgy látszik, hogy a kereszténység dogmáinak legnagyobb részét neki köszönheti. Platon három hypostasist engedett meg, az istenség három létezési módját. Az első a legfőbb Isten, a második a Logos, vagy az Ige, az isteni értelem, amely az első Istentől születik; a harmadik a szellem vagyis a világ lelke. A kereszténység első doktorai nyilván platonikusok voltak; rajongásuk kétségtelenül olyan tant talált Platonnál, amely hasonlított az ő vallásukhoz: ha eléggé hálásak lettek volna, profétát vagy egyházatyát kellett volna csinálniuk belőle. A jezsuita hittérítők Tibetben a miénkhöz csaknem hasonló istenséget találtak; a tatároknál Isten neve Kon-cio-cik, egyetlen Isten és Kon-cio-sum, hármasság Isten. Olvasójjukkal azt mondják, hogy om, ha, ham, értelem, kar, hatalom; szó, szív, szeretet. Ez a három szó az istenség egyik neve. (V. ö. Leltres édif. tom. 15.) A hármasság számot a régiek mindig tisztelték, mert a keleti nyelvekben salom, ami hármat jelent, egyúttal üdvöt is jelent.

nek és az emberekhez hasonlóan alá vannak vetve mindenféle gyarlóságnak?*

A kereszténység tehát azt követeli tőlünk, hogy higgyünk egy Isten emberré válásában, ami azonban istenvoltán nem ejt csorbát, higgyük, hogy szenvedett és meghalt és áldozatul hozta magát önmagának, végül pedig, hogy erre a különös eljárásra az indította, hogy másképpen nem tudta volna lecsillapítani saját haragját. Ez hát az, amit a keresztények az emberiség megváltásának misztériumaként tanítanak.

Az igaz, hogy ez a halott Isten feltámadott s ebben a főnőciaiak Adoniséhoz, az egyiptomiak Osirisához, a frigiaiak Atisához hasonló, akik egy időszakonként elhaló és újjászülető természet jelképei. A keresztények Istene tehát újjászületik saját hamvaiból és diadalmasan kiszáll a sírboltból.

Ezek azok a csodálatos titkok vagy magasztos misztériumok, amelyeket a keresztény vallás tanítványai elé tár; ezek az olykor nagy, olykor közönséges, de mindig megfoghatatlan képzetek, melyeket az istenségről nekünk ad. Szóval ilyenek azok a felvilágosítások, amelyeket a kinyilatkoztatás ad nekünk! Ügylátszik, ez a keresztény felvilágosítás csak arra való, hogy megkettőztesse a fátylat, mely az isteni lényt elrejtí az emberek szemé elől. Isten, azt mondják, rejtelmessé akarta tenni magát, hogy megzavarja azok kíváncsiságát, akiket pedig állítólag különös kegyével akart megvilágosítani. Milyen véleményünk legyen egy kinyilatkoztatásról, amely nemcsak hogy nem tanít semmire, még tetszeleg is abban, hogy összezavarja a legvilágosabb fogalmakat?

Így a keresztények annyira magasztalt kinyilatkoztatása ellenére szellemük a legcsekélyebb felvilágosítást sem kapja arról a lényről, amely minden vallás alapjául szolgál; ellenkezőleg, ez a híres kinyilatkoztatás csak arra való, hogy minden képzetet elhomályosítson, amelyet magunknak róla alkothattunk. A Szentírás elrejtett Istennek nevezi. Dávid azt mondja, hogy *tanyája a sötétség, hogy a zavaros vizek és a felhők a mennyezet, amely őt borítja*. Végül pedig a keresztényeknek, akiket Isten maga világosított fel, merőben ellentmondásos fogalmaik vannak róla, egymással összeférhetetlen fogalmaik,

* Ügylátszik, hogy az egyiptomiak voltak az elsők, akik azt állították, hogy isteneik testet öltöttek. Foe, a kínaiak istene, olyan szűztől született, akit egy napsugár termékenyített meg. Hindosztánban senki sem kételkedik Visnu inkarnációiban. Ügylátszik, hogy minden nemzet teológusai, látva, hogy ők nem képesek felemelkedni Istenhez, arra kényszerítették, hogy az száljon le hozzájuk.

amelyek kétsessé, sőt lehetetlenné teszik létezését minden ember számára, aki az ész szavára hallgat.*

Valóban hogyan képzeljük el magunknak egy Istent, aki ugyan a világot csak az ember boldogságáért teremtette, mégis megengedi, hogy az emberek legnagyobb része boldogtalan legyen ezen a világon és a másikon? Az az Isten, aki a legfőbb boldogság birtokában van, hogyan sértődhet meg teremtményei cselekedeteitől? Ez az Isten tehát fogékony a fájdalom iránt; lénye megzavarodhat; szóval függ az emberektől, akik tetszés szerint örvendeztethetik vagy bánthatják meg. Hogyan engedélyezhet teremtményeinek egy hatalmas Isten olyan gyászos szabadságot, amellyel visszaélhetnek, hogy őt megbántsák és önmagukat elveszítsék? Hogyan válhat emberré egy Isten és hogyan halhat meg az élet és természet alkotója maga? Hogyan lehet az egyetlen Isten három, egységének sérelme nélkül? Erre azt felelik, hogy mindezek a dolgok misztériumok; ámde ezek a misztériumok Isten létét magát teszik semmivé. Nem volna akkor már sokkal észszerűbb, ha Zoroaszterrel vagy Manesszel két principiumot tételeznénk fel a természetben, két ellentétes erőt, ahelyett, hogy a kereszténység tanítása szerint egy mindenható Istenben higgyünk, akinek nincs annyi hatalma, hogy megakadályozza a rosszat; egy igazságos, de részrehajló Istenben, egy kegyelmes, de kérlelhetetlen Istenben, aki egy örökléten át bünteti majd egy pillanat bűneit; egy egyszerű Istenben, akiből három lesz; egy minden lét forrásául szolgáló Istenben, aki rászánja magát a halálra, mert igazságosságának másképpen nem tud eleget tenni? Ha igaz az, hogy ugyanabban a valami-ben nem lehet egyszerre két ellentétes dolog, a zsidók és keresztények Istene kétségen kívül lehetetlen. Ebből kényszerűen az következik, hogy a kereszténység doktorai azokkal az attributumokkal, amelyekkel az istenséget felcícomázni vagy inkább eltorzítani szíveskedtek, ahelyett, hogy megismertették volna velünk, csak semmivé vagy legalább is felismerhetetlenné tették. Ilyenformán a kinyilatkoztatás a maga meséivel és misztériumaival csak megzavarta az emberek agyát és bizonytalanná tette azokat az egyszerű elgondolásokat, amelyeket valaki kialakíthat magában arról a szükséges lényről, amely megingathatatlan törvények szerint uralkodik a természetben. Ha nem tagadhatjuk egy Isten létezését, annyi legalább bizonyos, hogy nem fogadhatjuk el azt, akit a keresztények imádnak és akinek

* Egy egyházatya mondotta: Tunc Deum maxime cognoscimus, cum ignorare eum cognoscimus (Istent akkor ismerjük meg legjobban, mikor felismerjük, hogy nem ismerjük).

magatartását, rendeleteit és tulajdonságait vallásuk kinyilatkoztatni igyekeznek. Ha ateistának lenni annyit, mint semmi fogalommal nem bírni az istenségről, a keresztény teológia valóban olybá tekinthető, mint a legfőbb lény létezésének megsemmisítésére szolgáló rendszer.*

NYOLCADIK FEJEZET

A kereszténység egyéb misztériumai és dogmái

Nem érve be a misztika kódéval, amelybe a kereszténység burkolta az istenséget, és a maga részéről is elfogadott zsidó mesékkel, a keresztény hittudósok minden erejükből azon voltak, hogy szaporítsák a csodák számát és egyre jobban megzavarják tanítványaik esztét. A nemzetek felvilágosítására szánt vallás kusza szövődéke lett a rejtvényeknek, olyan útvesztő, amelyből a józan ész egyszerűen nem tud kikászolódni. Ami az ősi babonákban a legmegfoghatatlanabb, természetesen mindig helyet kapott abban a vallási rendszerben, amely alapelvét tette, hogy örök hallgatásra bírja az észet. A görögök fatalizmusa a keresztény papok kezében *eleve elrendeléssé* alakult. E zsarnoki dogma szerint a könyörületes Isten a szerencsétlen halandók legnagyobb részét örök kínokra kárhoztatja; csak azért küldi őket egy időre a világra, hogy visszaéljenek képességeikkel és szabadságukkal s ily módon rászolgáljanak teremtetőjük irgalmatlan haragjára. A mindent előre látó és jóságos Isten szabadakaratot ad az embernek s ez ugyanannak az Istennek rendelkezéséből olyan fonákul

* Soha a keresztény teológusok nem értettek egymás között egyet Isten létezésének bizonyítékait illetően. Kölcsönösen ateistáknak nevezik egymást, mert bizonyítékaik sohasem voltak ugyanazok. Csak nagyon kevés ember van a keresztények között, aki írt Isten létezéséről és akit ezért nem vádoltak volna meg ateizmussal. Descartes, Clark, Pascal, Arnauld Nicole valamennyien ateistáknak számítottak. Ennek oka igen egyszerű: teljességgel lehetetlen az olyan képtelen lény létezését bebizonyítani, mint amilyent a kereszténység csinált a maga Istenéből. Erre kétségtelenül azt fogják felelni, hogy az emberek nem képesek itélni az istenségről és hogy szellemük túlságosan korlátozott ahhoz, hogy fogalmat alkosson magának róla. De hát akkor miért okoskodnak rajta szüntelenül? Miért aggatnak rá olyan tulajdonságokat, melyek kölcsönösen megsemmisítik egymást? Miért mondanak róla mindenféle meséket? Miért veszekednek és verekednek egymással, hogy hogyan értelmezzük a róla forgalomba hozott fantasztikus legendákat?

használja fel, hogy rászolgáljon vele az örök kárhozatra. Az istenség tehát az emberek legnagyobb részét csak azért küldi a világra, a boldogságukhoz szükséges hajlamokat csak azért oltja beléjük, csak azért engedi meg nekik a cselekvést, hogy aztán nagy gyönyörűséggel a pokolba taszítsa őket. Nincs borzasztóbb azoknál a képeknél, melyeket a kereszténység fest nekünk erről az emberiség nagy részének szánt tartózkodási helyről. A könyörületes Isten egy örökléten át megrészegül majd a boldogtalanok könnyeitől, akiket csak azért engedett megszületni, hogy szerencsétlenek legyenek; a sötét tömlőbe zárt bűnös örökre ki lesz szolgáltatva az emésztő lángoknak; e börtön boltívei örökös üvöltéstől és fogcsikorgatástól lesznek hängosak; az ott tapasztalt kínok sokmillió évszázad múltán csak előlről kezdődnek és a vigasztaló remény is hiányzik, hogy egy napon majd csak véget érnek ezek a gyötrelmek. Szóval Isten, mindenhatóságának egy aktusával, megadja az embernek azt a képességet, hogy megszakítás és vég nélkül szenvedjen; igazságossága megengedi neki, hogy véges bűnöket, melyeknek hatásai az időben korlátozottak voltak, véget nem érő és örök gyötrelmekkel büntessen. Ez a keresztény elképzelése arról az Istenről, aki azt akarja tőle, hogy szeresse. Ez a zsarnok csak azért teremti, hogy szerencsétlenné tegye, csak azért adja neki az értelmet, hogy megcsalja, a hajlamokat, hogy félrevezesse őket, a szabadságot, hogy olyan tetteket követhessen el, amelyek örökre elveszejtjük, csak azért helyezi fölébe az állatoknak, hogy módjában legyen olyan kínokat mérni rá, amelyekről az állatokat, akárcsak a lélektelen dolgokat megkíméli. Az eleve elrendelés dogmája az ember sorsát szörnyűbbé teszi a köveknél és az oktalán állatokénál.*

Igaz, hogy a kereszténység gyönyörűséges tartózkodási helyet

* A predestináció dogmája alapjául szolgál a zsidó vallásnak. Mózes írásaiban részrehajló Istent látunk, aki kiválasztott magának egy népet és valamennyi többi nemzettel szemben igazságtalan. A görögök teológiája és történelme mindenütt olyan embereket mutat, akiket az istenek szükséges és az orákulumokban előre megjósolt bűnökért büntetnek. Példái ennek Orestes, Oidipos és Ajax stb. Az emberek minden időben valamennyi lény közül Istent tették meg a legigazságtalanabbnak. A mi jansenistáink szerint Isten csak azzal gyakorol kegyet, akivel neki tetszik, nem törődve ezt azzal szemmel, ami sokkal inkább megfelel a zsidó, keresztény és pogány fatalizmusnak, mint a molinisták tanának, mely szerint Isten kegyelmet gyakorol mindazokkal, akik azt megérdemlik és kérik. Bizonyos, hogy a következő keresztények igazi fatalisták. Igyekeznek ezt azzal elmosni, hogy azt mondják, Isten útjai titokzatosak. Viszont ha olyan titokzatosak, miért okoskodnak folyton róluk?

ígér azoknak, akiket az istenség kiválasztott arra, hogy szeretetének tárgyai legyenek. Ez a hely azonban egészen kisszámú kiválasztottaknak van fenntartva, akik egészen érdemtelenül kapják jogukat az isteni jóságra, amely nekik részrehajlóan kedvez, míg a többi emberrel szemben kegyetlen.

Ilymódon a pogány hitrege *Tartarusa* és *Elysiuma*, amelyeket olyan szélhámosok találtak ki, akik vagy elrémiteni vagy csábítani akarták az embereket, helyet kaptak a keresztények vallási rendszerében, csak nevüket változtatták *Paradicsomra* és *Pokolra*. Erre biztosan azt fogják mondani sokan, hogy a túlvilági jutalom és büntetés dogmája hasznos és szükséges az embereknek, akik enélkül korlátlanul átadnák magukat a legnagyobb végleteknek. Válaszom az, hogy a zsidók törvényhozója gondosan elrejtette előlük ezt az állítólagos titkot és hogy a másvilági élet dogmája része volt annak a rejtvénynek, amelyet a görögök misztériumaiban a beavatottaknak tudtára adtak. Ezt a dogmát a köznép nem ismerte, és a társadalom mégis fennállott. Amellett sohasem a távoli aggodalmak, amelyeket a mostani szenvedélyek mindig fitymálnak vagy legalább is problematikusakká tesznek, sohasem ezek tartják féken az embereket, hanem a jó törvények, az észszerű nevelés, a becsületes életszabályok. Ha a fejedelmek bölcsen és méltányosan uralkodnának, nem volna szükség az eljövendő jutalom és bűnhődés dogmájára, hogy féken tartsák az embereket. Az emberekre mindig jobban hatnak a mostani előnyök és látható büntetések, mint a másvilágra jósolt gyönyörűségek és gyötrelmek. A pokoltól való félelem sohasem tartja vissza a bűnözőket, akiket a megvetéstől, a gyaláztatótól, az akasztófától való félelem nem tud visszatartani. A keresztény nemzetek tele vannak gonosztevőkkel, akik szüntelenül dacolnak a pokollal, holott annak létezése felől sohasem volt kétségük.

Annai bizonyos, hogy a másvilági élet dogmája feltételezi, hogy az ember túléli önmagát vagy hogy legalább is halála után hozzáférhető lesz azoknak a jutalmaknak vagy büntetéseknek, amelyeket a vallás helyez kilátásba. A kereszténység szerint a holtak valamikor majd visszakapják testüket; a mindenhatóság egy csodája folytán a felbomlott és szétszórt molekulák, amelyekből testük összetevődött, újra összeállnak, ismét visszakapják halhatatlan lelküket: ezek azok a csodálatos dolgok, amelyeket a *feltámadás* dogmája élénk tár. A zsidók, akiknek törvényhozója sohasem beszélt erről a csodálatos jelenségről, ezt a tant nyilván a mágusoktól vették át babiloni fogságuk idején; általánosságban azonban nem hittek benne. A farizeusok elismerték a holtak fel-

támadását, a szadduceusok elvetették; ma ez a tan egyike a keresztény vallás alapelveinek.* Hívei szilárdan hisznek abban, hogy egy napon feltámadnak és hogy feltámadásukat általános ítélet és a világ vége fogja követni. Szerintük a mindentudó és az emberek legtitkosabb gondolatait is ismerő Isten el fog jönni a felhőkön, hogy pontos számadást kérjen tőlük viselkedésükről; nagy garral fog ítélni fölöttük és ez ítékezés után sorsuk visszavonhatatlanul eldől; a jók bebocsátást nyernek arra a gyönyörűségekre, amelyet az istenség kiválasztottjainak és angyalainak tart fenn, a gonoszakat pedig az ördögöknek, Isten és az emberek ellenségeinek lángjai közé taszítják.

Valóban: a kereszténység az embertől különböző természetű lények láthatatlan lényeket tételez fel, amelyek közül egyesek a Magasságos akaratának végrehajtói, a többiek pedig *angyal* néven ismeretesek vagy Istennek alávetett küldöncök: állítólag ezeket használja arra, hogy felügyeljen a világegyetem igazgatására és főként arra, hogy az embert oltalmazzák. Ezek a jóteendő lények a keresztények szerint *tiszta szellemek*, de megvan az a hatalmuk, hogy láthatókká váljanak és emberi alakot öltsenek magukra. A zsidók és keresztények szentkönyvei tele vannak e csodálatos lények megjelenéseivel, akiket az istenség neki kedves emberekhez küldött, hogy vezetőik, védelmezőik, oltalmazó isteneik legyenek. Ebből látható, hogy a jó angyalok a keresztények elképzelése szerint ugyanazok, amik a nimfák, a lareszek, a penatesek voltak a pogányok elképzelésében és amik a mi regényíróink számára a tündérek.

Az ismeretlen lények másik fajtáját a *démonok*, *ördögök*, *gonosz szellemek* neve jelzi: ezeket az emberi nem ellenségének tekintették, az ember megkísértőinek, elcsábítóinak, akiknek állandó legfőbb törekvésük, hogy belerántsák a bűnbe. A keresztények rendkívüli hatalmat tulajdonítanak nekik, azt a képességet, hogy a Magasságos csodáihoz hasonló csodákat tegyenek, mindenekelőtt pedig olyan hatalommal ruházzák fel őket, amely

* A Prédikátor szerzője, III. 19. az ember halálát az állatokéhoz hasonlítja és legalább is úgy látszik, kétségbevonja a lélek halhatatlanságának dogmáját. Az Evangéliumban nem látjuk, hogy Jézus Krisztus kárhoztatná a szadduceusokat azért, mert tagadják a feltámadást, pedig ez a hitelv valóban megéredemelve néhány megjegyzést egy Istentől, aki annyi különös dologra tanította meg az embereket és aki később maga is feltámadott. Igaz ugyan, hogy az Evangéliumban Jézus azt mondja, Isten nem a halottak Istene; ez azonban még nem bizonyítaná a feltámadást, inkább csak azt bizonyítaná, hogy Ábrahám, Izsák és Jákob nem halottak, mert ezek az ősapák még nem támadtak fel, legalább is a Szentírás erről nem világosít fel bennünket.

ellensúlyozza Istenét és akár meg is hiusíthatja szándékait. Valóban, noha a keresztény vallás formálisan nem adja meg a Sátánnak ugyanazt a hatalmat, mint Istennek, mégis feltételezi, hogy ez a kártevő szellem megakadályozza az embereket, hogy eljussanak ahhoz a boldogsághoz, amelyet a jóságos istenség szánt nekik és legnagyobb részüket a kárhozatba dönti: szóval a kereszténység elgondolása szerint az ördög birodalma sokkal kiterjedtebb, mint a legfőbb lényé; ez csak ügyel-bajjal tud megmenteni néhány kiválasztottat, míg a másik kárhozatba sorolja egész hatalmas tömegét azoknak, akiknek nem volt elég erejük, hogy ellenálljanak végzetes sugallatainak. Ki nem látja, hogy a Sátán, a démon, mely borzalom tárgya a keresztények szemében, a két ellentétes principium valaha Egyiptomban és az egész Keleten elfogadott dogmájából származik? Az egyiptomiak Osirise és Tiphonja, a perzsák és kaldeusok Ormuzdja és Arimanja hozta létre kétségtelenül az állandó háborút, amely a keresztények Istene és félelmetes ellenfele között dühöng. Az emberek ezzel a rendszerrel próbálták maguknak számot adni a jóról és rosszról, amely őket éri. A mindenható ördög arravaló, hogy ne kelljen az istenség terhére írni a szükséges és meg nem érdemelt bajokat, amelyek az emberiséget érik.

Ezek azok a megdőbbentő és talányos dogmák, melyek felől a keresztények egy véleményen vannak; több más egyes külön szekták dolga. Így a kereszténység egy népes szektája elfogad egy közbüleső helyet, az úgynevezett *Tiszítótűzet*, ahol a kevésbé bűnös lelkek, akik a poklot azért mégsem érdemlik meg, egy ideig lakoznak, hogy szigorú bűnhődéssel kiengeszteljék a földön elkövetett hibáikat; aztán bebocsátást nyernek az örök boldogság országába. Ez a láthatóan Platon képzelgéseiből merített dogma a római egyház papjainak a gazdagság kiapadhatatlan forrása lett, mert maguknak vindikálják azt a hatalmat, hogy megnyissák a Purgatórium kapuit és azt állítják, hogy hathatós imáik mérsékelni képesek az isteni végzés szigorát és megrovidíthetik azoknak a lelkeknek gyötrelmeit, akiket az igazságos Isten erre a helyre száműzött.*

* A katolikus papság gazdagságára kétségtelenül féltékeny protestáns hittudósok elkövették azt az oktalanságot, hogy elvetették a Tiszítótűz dogmáját, amivel sokban csökkentették saját hitelüket. Talán okosabb lett volna, ha a pokol dogmáját vetik el, ahonnan semmi sem tudja kiszabadítani a lelkeket, nem pedig a Tiszítótűzét, amely sokkal kevésbé felháborító, és amelyből a papok pénzért kihozhatják a lelkeket.

Az eddigiek bizonyossága szerint a keresztény vallás elég okot ad követőinek arra, hogy féljenek és rettegjenek; csak aki alaposan rájleszt az emberekre, az éri el, hogy engedelmeskednek neki és az képes megzavarni értelmüket.*

KILENCEDIK FEJEZET

A keresztények rítusairól, titokzatos szertartásairól vagyis teurgijáról**

Ha a keresztény vallás tanította dogmák az ész számára hozzáférhetetlen misztériumok, ha az általa hirdetett Isten megfoghatatlan Isten, nem lephet meg, hogy rítusaiban és szertartásaiban ez a vallás érthetetlen és misztikus színezetű. Az olyan Isten világában, aki csak azért nyilatkoztatta ki magát, hogy megzavarja az emberi értelmet, minden csak érthetetlen lehet, min-den-nek meg kell hazudtolnia a józan ész.

A kereszténység legfontosabb szertartása, amely nélkül egy ember sem üdvözülhet, tudvalevőleg a *kereszttség*; ez abban áll, hogy vizet öntenek a kisded vagy felnőtt ember fejére, miközben a Szentháromságot említik. Ennek a víznek és az azt kísérő szavaknak titokzatos erejénél fogva az ember szellemileg *újjaszületik*; letisztul róla az emberiség ősapja óta nemzedékről nemzedékre öröklődő szenny, szóval Isten gyermeke lesz, alkalmas arra, hogy bevonuljon a dicsőségbe, ha majd elhagyja ezt a világot. Viszont a keresztények szerint az ember csak Ádám bűne következtében hal meg; ha tehát a kereszttség letörli ezt a bűnt, hogyan lehet az, hogy a keresztények szintén meghalnak? Talán azt mondják erre, hogy Jézus Krisztus nem a testi haláltól, hanem csak a lelki haláltól váltotta meg az emberiséget; ez a lelki halál azonban nem más, mint a bűn. De hát akkor hogyan van az, hogy a keresztények továbbra is épúgy vétkeznek, mintha sohasem váltották volna meg őket a bűntől? Ebből látható, hogy

* Mohamed, akárcsak a keresztény hittudósok, szükségesnek érezte az emberek megrémítését, hogy hatalmába hajtsa őket. „Aki — mondja — a Koránban, nem hisznek, tűzöltözéket kapnak magukra; forró vizet fognak önteni fejükre; beleik és bőrük megrohadnak és vasvesszővel fogják verni őket. Valahányszor megpróbálják, hogy kiszabaduljanak a pokolból és megszabaduljanak a gyötrelmekről, újra odaszíttják őket és az ördögök ezt mondják: Izleld meg a megégetés fájalmát.” L. Korán, 8. feje.

** A teurgia a mágiának az a fajtája, amely a jótevő szellemek segítségével ment végbe.

a keresztség az ész számára áthatolhatatlan misztérium, amelynek hatékonyságát megcáfolja a tapasztalat.*

Néhány keresztény szektában egy pap vagy főpap bizonyos szavak kiejtése és néhány csepp olajnak a halántékra kenése közben a Szentlelket rábocsátja egy fiatal emberre vagy gyermekre; e szertartás által a keresztény megerősödik, konfirmáldik hitében és láthatatlanul egész csomó kegyét nyeri el a Magasságosnak.

A keresztények közül azok, akik eszük használatáról tökéletesen lemondva, leginkább belemerülnek megfoghatatlan vallásuk szellemébe, nem érven be azokkal a misztériumokkal, amelyekben a többi szektákkal osztoznak, főként egyet fogadnak el, amely minden másnál jobban meglep, és ez az átlényegülés, a transsubstantiatio dogmája. Egy pap félelmetes szavára a mindenség Ura kénytelen leereszkedni dicsősége székhelyéről, hogy kenyérré változzék, és ez az istenné vált kenyér imádat tárgya olyan emberek közt, akik büszkék arra, hogy utálják a bálványimádást.**

A gyermekes szertartások között, amelyeknek a keresztények rajongása a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja, lehetetlen meg nem látni a keleti népeknél gyakorolt *teurgia* kifejezett nyomait. Az istenség bizonyos szavak mágikus erejének kényszerénél fogva, amelyeket megfelelő szertartások kísérnek, enged papjai vagy más emberek szavának, akik tudják a titkot, hogyan lehet cselekvésre bírni, és kívánságukra csodákat hajt végre. A mágia-nak ezt a fajtáját a kereszténység papjai állandóan gyakorolják:

* A keresztség szertartását Maythras misztériumaiban is gyakorolták; a beavatottak ezzel születtek újjá. Ez a Maythras ugyancsak közvetítő volt. Noha a keresztény hittudósok a keresztséget a megváltáshoz elengedhetetlennek tekintik, mégis azt látjuk, hogy Szent Pál nem akarta megkereszteltetni a Korinthusbelieket. Azt is látjuk, hogy körülmetélte Thimotheust.

** A hindu brahmák rizst osztnak pagodáikban: ezt a rizskiosztást prazsadamnak, eucharisztia-nak nevezik. A mexikóiak is hitték az átlényegülés egy fajtájában. Acosta atya emlékezik meg róla utazásai V. kötetében, 24. fej. A római katolikusok tehát nem állanak egyedül ezzel a különös tannal. Cicero azt hitte, az emberi szellem nem juthat a hóbortban odáig, hogy megegye Istenét. L. De divinatione, lib. II. A protestánsoknak elég bátorságuk volt ahhoz, hogy elvessék ezt a misztériumot, jóllehet Jézus Krisztus ezt a szentséget szerezte a legkimondottabban, mert félreérthetetlenül ezt mondja: Vegyétek és egyétek, mert ez az én testem. Averroes mondotta: Anima mea sit cum Philosophis, non vero cum Christianis, gente stolidissima, qui Deum faciunt et comedunt. A peruiak húsvéti ünnepükön bárányt áldoztak, amelynek véré-t lisztbe keverték, aztán elosztották a nép közt. L. Aluetae quaest. lib. II. cap. 20. §.

arról győzik meg tanítványaikat, hogy a hagyományból merített formulák, önkényes cselekedetek, taglejtések képesek arra kényszeríteni a természet Istenét, hogy függessze fel annak törvényeit, tegyen eleget kívánságuknak és terjessze rájuk kegyelmét. Így ebben a vallásban a pap megszerzi azt a jogot, hogy parancsoljon Istennek magának; ezen a saját Istenén gyakorolt hatalmán, ezen a valóságos teurgián, a földnek az éggel való ezen a titokzatos társalkodásán épülnek azok a gyermekes és nevetséges szertartások, amelyeket a keresztények *szentségeknek* neveznek. Láttuk már ezt a teurgiát a keresztségben, a konfirmációban, az oltári szentségben; ugyancsak megtaláljuk a *bűnbánatban*, vagyis abban a hatalomban, amelyet bizonyos szekták papjai vindikálnak maguknak, hogy az ég nevében elengedjék a nekik meggyónt bűnöket. Ez is ugyanaz aurgia, olyan szertartás, amely szent jelleget kölcsönöz bizonyos embereknek, ily módon megkülönböztetve őket a profán halandóktól. Ugyanez aurgia található azokban az eljárásokban és ritusokban, amelyek a haldokló utolsó pillanatait nehezítik meg. Ugyanez aurgia a *házasságban*, ahol is a keresztény feltételezi, hogy ezt a természetes egyesülést nem helyeselné az ég, ha egy pap szertartása nem tenné érvényessé és nem adná meg neki a Mindenható szentesítését.*

Egyszóval ezt a fehér mágiát vagy teurgiát látjuk a keresztények *imáiban*, formuláiban, liturgiájában és valamennyi szertartásában; megtaláljuk abban a meggyőződésükben, hogy bizonyos módon elrendezett szavak megváltoztatják Istenük szándékait és arra kényszeríthetik, hogy módosítsa megrendíthetetlen elhatározásait. Ez a mágia hatékonyan megmutakozik az *exorcizmusban*, vagyis azokban a szertartásokban, melyek által mágikus víz és bizonyos szavak segítségével kiűzhetőknek vélik a gonosz szellemeket, amelyek az emberi nemet sanyargatják. A *szenteltvíz*, amely a keresztényeknél a rómaiak lustrális vizének helyét foglalta el, szerintük a legcsodálatosabb varázserővel bír; szentté teszi a helyeket és dolgokat, amelyek annakelőtte profánok voltak. Végül pedig a keresztényurgia, ha főpap alkalmazza a királyok felszentelésekor, a nemzetek fejedelmeinek több tekintélyt ad a nép szemében és mindenestül isteni jelleggel ruhazza fel őket.

Ily módon minden misztérium, minden mágia, minden érthetetlen a dogmákban, épúgy, mint a kultuszban, holott ezt a valást olyan istenség nyilatkoztatta ki, amely éppen elvakultságától akarta megszabadítani az emberi nemet.

* A római katolikusoknál a szentségek száma hét, tehát kabbalistikus, mágikus, titokzatos szám.

A keresztények szent könyveiről

A keresztény vallás, hogy bizonyítsa mennyi eredetét, jogcímét olyan könyvekre alapítja, amelyeket szenteknek és magától Istentől sugalltaknak tekint. Lássuk tehát, van-e alapjuk ezeknek az igényeknek; vizsgáljuk meg, vajjon valóban a bölcsesség belyegét viselik-e magukon ezek a könyvek, a mindentudását, a tökélyét, amely tulajdonságokat az istenségnek tulajdonítunk.

A Biblia, a keresztények tiszteletének ez a tárgya, amelyben minden egyes szó Istentől sugallt, a héberek szentkönyveinek, az úgynevezett *Ótestamentum*nak kevésbé hozzáértő gyűjteménye, amelyhez a kereszténység alapítóinak hasonlóképpen felülről sugalmazott újabbkeletű műveit csatolták, az úgynevezett *Újtestamentumot*. Ennek a gyűjteménynek, amely a keresztény vallás alapjául és törvénykönyvéül szolgál, öt könyv áll a legelején, állítólag Mózesről, aki azok megírása közben, azt mondják, csak az istenség írónoka volt. Bennük elmegy a dolgok keletkezéséig; be akar vezetni bennünket a világ teremtésének titkába, holott neki magának is csak bizonytalan és zavaros elgondolásai vannak, amelyek lépten-nyomon a fizika törvényeinek mélységes nemismerését árulják el. Isten *teremti* a napot, amely a mi bolygórendszerünk számára a fény forrása, több nappal azután teremti, hogy létrehozza a világosságot. Isten, aki semminő alakban nem képzelhető el, saját képmására teremti az embert; férfinak és asszonynak teremti, aztán elfeledkezve arról, amit művelt, a férfi egyik oldalbordájából teremti az asszonyt. Szóval a Bibliában elejétől fogva nem látunk egyebet tudatlanságnál és ellentmondásnál.* Minden azt bizonyítja, hogy a héberek kozmogóniája csak a mesék és allegóriák szövedéke, amely képtelen arra, hogy akármilyen fogalmat alkossunk magunknak a dolgokról, és csak egy vad, tudatlan és durva népet elégíthet ki, amely nem ismeri a tudományokat és az okoskodást.

A többi Mózesnek tulajdonított műben csak a valószínűtlen és csodás elbeszélések tömkelegét látjuk, nevetséges és önkényes törvények halmazát; végül pedig a szerző azzal fejezi be, hogy

* Szent Agoston beismeri, hogy a Genézis három első fejezetének igazi értelméhez nem ragaszkodhatunk a valóságos érzés sérelme nélkül, ha nem akarunk Istennek hozzá méltatlan dolgokat tulajdonítani, úgyhogy kénytelenek vagyunk az allegóriához folyamodni. L. S. Aug. De Genesi, contra Manichaeos. L. I. cap. 2. Origenes szintén megengedi, hogy ha betűszerint fogjuk fel a teremtés történetét, képtelen és tele van ellentmondásokkal. L. Philos. p. 12.

elbeszéli saját halálát. A Mózes utáni könyvek épígy telistele vannak tudatlansággal; Józsuá megállítja a napot, amely nem fordul meg; Sámson, a zsidók Herkulese, olyan erős, hogy ledönt egy templomot... Vége-hossza nem volna, ha el akarnók mondani a lódításokat és meséket, amelyek minden lapján megtalálhatók ennek a vakmerően a Szentlélektől származtatott műnek. A héberek egész történelme csupa ilyen mesét tartalmaz, amelyek méltatlanok a történelem komolyságához és az istenség magasztos voltához, ez az egész történelem nevetséges a józan észnek s mintha csak azért találták volna ki, hogy elszórakoztassa egy gyermekes és halga nép hiszékenységét.

Ez az alaptalan gyűjtemény lépten-nyomon tele van homályos és zavaros orákulumokkal, amelyekkel különféle prófétáknak nevezett megszállottak egymásután táplálták a zsidók babonását. Egyszóval az Ótestamentumban minden árasztja magából a megszállottságot, a fanatizmust, az örültséget, amelyet gyakran dagályos nyelv díszít; minden megtalálható benne, kivéve a józan ésszt, a helyes logikát, az értelmet, mert ezeket nyilván csökönyösen száműzték abból a könyvből, amely kalauzul szolgál a hébereknek és a keresztényeknek egyaránt.

Foglalkoztunk már azokkal az alacsonyrendű és gyakran képtelen fogalmakkal, melyeket ez a könyv ad nekünk az istenségről; ez utóbbi egész viselkedésében nevetségesnek tűnik fel itt; nem hideg és nem meleg, minden pillanatban ellentmond önmagának, okatlanul cselekszik, megbánja, amit tett, egyik kezével épít, hogy a másikkal ledöntsön; egyik prófétájának szavával visszavonja azt, amit a másikkal mondatott: ha halállal bünteti az egész emberi nemet egyetlen ember bűne miatt, Ezékiel által kijelenti, hogy igazságos és nem teszi felelőssé a gyermekeket apáik bűneiért. Mózes száján keresztül megparancsolja az izraelitáknak, hogy fosszák ki az egyiptomiakat; aztán a Mózes törvényében kihirdetett Tízparancsolatban megtiltja nekik a lopást és a gyilkosságot. Egyszóval az önmagának folytonosan ellentmondó Jehova az ő szellemétől sugallt könyvben a körülményekkel együtt változik, sohasem tanúsít egyforma magatartást és gyakran ábrázolja magát olyan zsarnok vonásaival, amelyek miatt a legmegrögzöttebb gonosztevő is pirulna.

Ha az Újtestamentum felé fordítjuk szemünket, itt sem látunk semmit, ami az igazságnak arra a szellemére vallana, amely ezt a művet állítólag tollbamondta. Négy történész vagy mesemondó írta le a Messiás csodálatos történetét; nem igen egyezvén meg élete körülményei felől, néha a legkézzelfoghatóbb módon ellentmondanak egymásnak. Krisztus nemzetség-

táblája, ahogyan Máténál található, semmiben sem hasonlít a Lukácsnál olvashatóval; az egyik evangelista Egyiptomba utaztatja, a másik egy szót sem szól erről a menekülésről; az egyik szerint küldetése három évig tartott, a másik mindössze három hónapot mond. Nem látunk több egyezést az elbeszéltek tények körülményeit illetően sem. Márkus szerint Jézus a harmadik órában halt meg, tehát reggel kilenckor, János viszont azt mondja, hogy a hatodik órában halt meg, tehát délben. Máté és Márkus szerint az asszonyok, akik Jézus halála után sírboltjához mentek, csak egyetlen angyalt láttak; Lukács és János szerint viszont kettőt. Ezek az angyalok egyesek szerint kívül voltak, mások szerint benn a kriptában. Jézus csodatetteit is különbözőképpen beszélik el ezek az evangelisták, szemtanuk vagy megszállottak. Ugyanez áll feltámadása utáni megjelenéseiről. Nincs-e ezek után alapos okunk arra, hogy kételkedjünk az evangelisták csallhatatlanságában és isteni sugallatuk valódiságában? És mit mondhatunk a hamis és nemlétező jövődölésekről, amelyeket az Evangéliumban Jézusra alkalmaznak? Így Máté állítása szerint Jeremiás megjövendölte, hogy Krisztust *harminc ezüstpénzért* adják el, holott ez a jóslat Jeremiásban nem található meg. Furcsa, ahogyan a keresztény hittudósok kihúzzák magukat minden ilyen csávából. Megoldásaik legfeljebb csak azokat elégíthetik ki, akik kötelességüknek érzik, hogy megmaradjanak elvakultságukban.* Minden értelmes ember be fogja látni, hogy az iparszerű szofisták sohasem fogják összeegyeztetni ezeket a kézzelfogható ellentmondásokat és a magyarázók erőfeszítése legfeljebb csak ügyük gyöngeségét bizonyíthatja. Vajjon körmönfont okoskodásokkal és hazugságokkal lehet és kell-e az istenséget szolgálni?

Ugyanezeket az ellentmondásokat, ugyanezeket a tévedéseket találjuk a Szent Pálnak tulajdonított cikornyás össze-vissza-

* Theophilaetes azt mondja, semmi sem bizonyítja jobban az evangelisták jóhiszeműségét, mint hogy nem minden ponton egyeznek meg egymással, mert szerinte, „ha nem így volna, azzal volnánk gyanúsíthatók, hogy megállapodtak egymással, mit írjanak”. L. Theop. Proemium in Mathaeum. Szent Jeromos maga is azt mondja, hogy Szent Máté idézetei nem egyeznek meg a Biblia görög szövegével. Quanta fit inter Matthaeum et Septuaginta, verborum, ordinisque, discordia sic admirabilis, si Hebraicum videas, sensusque contrarius est. L. Hier. de opt. gen. interpret. Erasmus kénytelen megengedni, hogy a Szentlélek lehetővé tette az apostoloknak a tévedést. Spiritus ille divinus, mentium apostolicarum moderator, passus est suos ignorare quadam, et labi, etc. In Matthaeum 2. cap. 6. Altalában nagyon szilárd hittal kell bírnia annak, akit Szent Jeromos olvasása nem ábrándít ki a Szentírásból.

ságban. Ez az Isten szellemével eltelt ember beszédeiben és leveleiben egy háborodott rajongását mutatja. A legtudósabb kommentárok sem tehetik érthetővé vagy egyeztettheték össze egymással az összefüggéstelen ellentmondásokat, amelyekkel tele vannak művei, de magatartásának bizonytalanságát sem, amely majd kedvez a zsidóságnak, majd szemben áll vele.* Több világosságot azonban az apostoloknak tulajdonított többi művekből sem nyerünk. Mintha csak ezek az istenség sugallatára író személyek azért jöttek volna a világra, hogy tanítványaik semmit se értsenek abból a tanból, amelyre meg akarták őket tanítani.

És végül: az Újtestamentum című gyűjtemény azzal a misztikus könyvvel zárul, amelyet *Szent János jelenéseinek* ismerünk. Ennek az érthetetlen műnek szerzője meg akart tetézni valamennyi komor és gyászos gondolatot, amely a Bibliában található; a sanyargatott emberiség előtt a veszni készülő világ közeli képét tárja fel, szörnyű gondolatokkal tölti meg a keresztények képzeletét, amelyek alkalmasak arra, hogy elborzasszák, elvegyék kedvüket egy veszendő élettől, hasznavehetetlenekké és ártalmasakká tegyék őket a társadalom számára. Méltóképpen zárja be ezzel a fanatizmus ezt a keresztényektől tisztelt de az értelmes ember számára nevetséges és megvetendő gyűjteményt, amely nem méltó egy bölcs és igazságos Istenhez és visszataszító mindenki számára, aki fontolóra veszi, hogy mennyi bajt okozott a földön.

Mindenesetre a keresztények viselkedésük és meggyőződésük alapjául olyan könyvet vettek, mint a Biblia, szóval egy művet, amely tele van riasztó mesékkel, elborzasztó gondolatok-

* Szent Pál maga közli velünk, hogy elragadtatásában a harmadik mennyországban járt. Hogyan? Miért? És mit tudott meg ott? Kimondhatatlan dolgokat, amelyeket az ember nem érthet meg. Hát akkor mit ért el csodálatos utazásával? De hogyan támaszkodhatnánk Szent Pálra, aki az Apostolok cselekedeteiben a hazugság bűnébe esik, mikor a főpap azt állítja, hogy farizeus létére a halottak feltámadása miatt üldözik? Ebben két valótlanítás van. 1. Szent Pál ebben az időben a kereszténység legbuzgóbb apostola volt, ennél fogva keresztény. 2. A feltámadásról egyáltalában nem volt szó azokban a vádákban, amelyekkel illették. V. ö. Apostolok cselekedetei, XXIII. 6. Ha az apostolok hazudnak, hogyan hivatkozhatunk beszédeikre? Másfelől azt látjuk, hogy ez a nagy apostol minduntalan megváltoztatja véleményét és magatartását. A jeruzsálemi zsinaton szembenáll Szent Péterrel, akinek véleménye kedvez a zsidóságnak, míg azután ő maga illeszkedik a körülményekhez, minden helyzetbe beletalálja magát. Nyilván ő volt a jezsuiták példaképe abban, ahogyan Indiában viselkedtek a bálványimádókkal szemben, akiknek kultuszát Jézus Krisztusával összeházasították.

kal az istenségről, meghökkentő ellentmondásokkal. Csak természetes, hogy a keresztények aztán nem is tudták, mihez tartásuk magukat, sohasem tudtak megegyezni abban, hogyan értsék meg egy folyton változó és szeszélyes Isten szándékait, és sohasem tudták pontosan, mit követel tőlük ez az Isten: úgyhogy ez a homályos könyv állandó cívódás tárgya volt közöttük, fegyvertár, amelyből a legellentétesebb pártok egyformán elláthatták magukat fegyverekkel. A mértantudósok sohasem vitatkoztak tudományuk alapvető elveiről. Végzetes dolog, hogy a keresztények kinyilatkoztatott könyve, amely isteni vallásuk alapjait tartalmazza és amelytől örök üdvösségük függ, érthetetlen és módot adott olyan vitákra, amelyek annyiszor borították vérbe a földet. Következményeiből ítélve, nem volna-e ez a könyv inkább egy kártevő génusz művének tekinthető, amelynek szerzője a hazugság és a sötétség szelleme, mint egy olyan Istenének, akinek érdeke az emberek megtartása és boldogsága és aki megvilágosítani akarja őket?

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A keresztény erkölcs

Ha a keresztény doktorokra hallgatunk, úgy tűnhetik fel, mintha szektájuk alapítójának eljövele előtt nem lett volna a földön igazi erkölcs. Ők úgy festik nekünk az egész világot, mint amely mélyen elmerült a sötétségbe és bűnbe. Holott az embereknek mindig szükségük volt az erkölcsre. Az erkölcs nélküli társadalom nem maradhat meg. Jézus Krisztus előtt is voltak virágzó nemzetek, világoseszű filozófusok, akik szüntelenül figyelmeztették az embereket kötelességeikre; Sokratesnél, Konfucsnél, az indus gimnoszofistáknál olyan tételeket találunk, amelyek semmiben sem maradnak el a keresztények Messiásának tanai mögött. Azt találjuk, hogy a pogányságban több példája van a méltányosságnak, emberieségnek, hazafiasságnak, türelemnek, szelídségnek, amelyek ékesszólóan rációznak a kereszténység elbizakodottságára és azt bizonyítják, hogy alapítója előtt is voltak már sokkal igazibb erények, mint azok, amelyeknek tanítására leszállott hozzánk.

Szükség volt-e természetfölötti kinyilatkoztatásra ahhoz, hogy az emberek megtudják, hogy az igazságosság nélkülözhe-

tetlen alapja a társadalom fennmaradásának, hogy az igazságtalanság csak arra való, hogy egymásnak uszítsa az ellenségeket? Kellett-e Istennek beszélnie ahhoz, hogy megtudjuk, mennyire szükségük van az egymásra utalt lényeknek a kölcsönös szerezetre és segítőkészségre? Kellett-e felsőbb segítség ahhoz, hogy felfedezzük, hogy a bosszú rossz és sérti az ország törvényeit, amelyek, ha igazságosak, úgyis megbosszulják a polgárokon esett sérelmeket? A bántalmak megbocsátása nem következik-e ebből az alapelvből és a gyűlölet nem válik-e örökössé, ha könyörtelen bosszút akarunk gyakorolni? Nem folyik-e a nagylelkűségből, hogy megbocsássunk ellenségeinknek, ami fölébe is emel bennünket az ellenünk vétkezőknek? Ha jót teszünk ellenségeinkkel, ezzel nem kerülünk-e fölénybe velük szemben? Nem alkalmas-e ez a magatartás arra, hogy barátokat szerezzünk magunknak ellenségek helyett? Nem érzi-e minden ember, aki önmagát igyekszik fenntartani, hogy a bűnök, a féktelenség, a kicsapongások életét veszélyeztetik? Végül pedig a tapasztalat nem bizonyította-e be már minden gondolkodó lény előtt, hogy a bűn embertársaink gyűlöletének tárgya, hogy a káros szenvedély annak magának árt, aki meg van vele fertőzve, és hogy az erény megbecsülést és szeretetet szerez azoknak, akik gyakorolják? Akármilyen keveset gondolkoznak az emberek igazi mivoltukon, igazi érdekeiken, a társadalom célján, érezniük kell, hogy mivel tartoznak egymásnak. Jó törvények kényszeríteni fogják őket arra, hogy jók legyenek és nem lesz szükségük arra, hogy az égből hozzanak le maguknak fennmaradásukhoz és boldogságukhoz szükséges szabályokat. Az ész elég arra, hogy megtanítson bennünket az embertársaink iránti köteleességekre. Milyen segítséget kaphatna tehát a vallástól, amely neki szüntelenül ellentmond és lealacsonyítja?

Erre kétségtelenül azt mondhatja valaki, hogy a vallás nemcsak hogy nem mond ellent az erkölcsnek, hanem még alá is támasztja és szentebbé teszi kötelezettségeit, megadván nekik az istenség szentesítését. Válaszom az, hogy a keresztény vallás korántsem támasztja alá az erkölcsöt, hanem éppenséggel hogy ingadozóvá és bizonytalanná teszi. Lehetetlen szilárd alapot találni egy változékony, részrehajló, szeszélyes Isten szándékaiban, aki egy füst alatt parancsol igazságosságot és igazságtalanságot, egyetértést és gyilkosságot, türelmet és üldözést. Azt mondom, hogy lehetetlen egy észszerű erkölcs élőírásait követni az olyan vallás uralma alatt, amely érdemmé teszi a vakbuzgalmat, a rajongást, a legpusztítóbb fanatizmust. Azt mondom, hogy az a vallás, amely azt parancsolja nekünk, hogy

utánozzunk egy zsarnokot, aki gyönyörűséggel állít kelepécét alattvalóinak, aki kérlelhetetlenül bosszút áll és azt akarja, hogy írtsák ki mindazokat, akik szerencsétlenségükre nem tetszenek neki, hogy ez a vallás minden erkölccsel összeférhetetlen. A bűnöknek, amelyekkel a kereszténység minden más vallásnál jobban beszennyezte magát, csak az szolgálhat kifogásul, hogy tetszenek a zsidóktól átvett barbár Istennek. Ennek az Istennek erkölcsi jelleme szükségképpen kell, hogy szabályozza imádói viselkedését.* Ha ez az Isten változékonny, imádói is változóknak lesznek, erkölcsük ingatag, és önkényes viselkedésük követni fogja mindenkori hangulatukat.

Mindez mutatja, honnan ered a bizonytalanság, amelyben a keresztények leledzenek, ha azt kell vizsgálniuk, jobban megfelel-e vallásuk szellemének a *türelem*, mint a más véleményen levők *üldözése*. Mindkét párt egyformán pontos utasításokat talál a Bibliában az istenségtől ennek a két ellentétes magatartásnak igazolására. Egyszer *Jehova* kijelenti, hogy gyűlöli a a bálványimádó népeket és hogy ezek kiirtandók; másszor Mózes megtiltja, hogy a nemzetek isteneit káromolják; ismét más-szor az Isten fia megtiltja az üldözést, miután maga mondta, hogy az embereket kényszerrel kell rábírní, hogy *országába jussanak*. De mivel a szigorú és kegyetlen Isten eszméje erősebben és mélyebben vésődik be a lelkekbe a jóságos Istenénél, az igazi keresztények csaknem mindig úgy érezték, hogy kénytelenek vakbuzgón viselkedni azokkal szemben, akiket Istenük ellenségeinek véltek. Az volt az elképzelésük, hogy nem sérthetik meg, ha kelleténél több buzgalmat, tanusítanak ügyében: akármilyenek voltak az ellenkező utasítások, csaknem mindig biztosabbnak találták, ha üldözik, kínozzák és kiirtják azokat, akiket az isteni harag tárgyainak tekintettek. A türelmességet csak a lanyha és kevésbé buzgó keresztények engedték meg, akiknek vérmérséklete kevésbé hasonlít az Istenéhez, akinek szolgálnak.

De hogyisne érezné az igazi keresztény annak szükségét, hogy vad és vérszomjas legyen, mikor a Ótestamentum szentjeit és hőseit állítják elé követendő példakul? Nem talál elég okot a kegyetlenségre Mózes viselkedésében, ennek a törvényhozónak viselkedésében, aki kétszer ontja az izrealiták vérért és több mint negyvenezer életet áldoz fel Istenének! Nem talál-e Phineas, Jabel,

* Szent Lajos, a jó király, azt mondta Joinville barátjának, hogy „valahányszor a laikus azt hallja, hogy becsméri a keresztény vallást, nemcsak szavakkal kell megvédenie, hanem éles szablyával és le kell csapnia a káromlókra, markolatig bele kell döfnie vasát a gonosz szívébe.” L. Joinville, Ducange kiadásában, 2 l.

Judit féktelen kegyetlenségében igazolást a magáéra? Nem láthat-e Dávidban, a tökéletes királynak ebben a mintaképében, barbár, becestelen, gonosz és lázadó szörnyeteget, aki azonban mindezek ellenére Isten kedvére való ember? Egyszóval az egész Biblia mintha csak arra akarná megtanítani a keresztényt, hogy Isten tetszését ádáz buzgalommal lehet elnyerni és hogy ez a buzgalom minden gatzettet jóvátesz Isten előtt?

Ne lepődjünk meg tehát, ha azt látjuk, hogy a keresztények szünet nélkül üldözik egymást; ha türelmesek voltak, csak akkor voltak azok, mikor őket magukat üldözték vagy túlságosan gyöngék voltak ahhoz, hogy ők üldözzenek más; mihielyt elég hatalmuk volt, ők támadtak azokra, akik vallásuk nem minden pontjáról voltak egy véleményen velük. A kereszténység alapítása óta különböző szektákat látunk egymással harcolni; azt látjuk, hogy a keresztények gyűlölködnek, civakodnak, ártanak egymásnak és kölcsönösen a legnagyobb kegyetlenséggel kezelik egymást; azt látjuk, hogy az uralkodók, Dávid utódjai, engednek civakodó papjaik dühének és tüzzel-vassal szolgálják az istenséget; azt látjuk, hogy a királyok maguk áldozatai lesznek a vallási fanatizmusnak, amely semmit sem kímél, ha azt hiszi, hogy Istenének engedelmeskedik.

Egyszóval a vallás, amely azzal kérkedett, hogy az egyetértést és békét hozza, tizennyolc század óta több pusztítást vitt véghez és több vért ontott, mint a pogányság minden babonája. Válaszfalat emelt ugyanazoknak az államoknak polgárai közé; száműzte az összhangot és a gyöngédséget a családokból; az emberek kötelességüknek érezték, hogy igazságtalanok és embertelenek legyenek. Az olyan Isten uralma alatt, aki eléggé méltánytalan ahhoz, hogy megsértődjék az emberek tévedéseitől, mindenki méltánytalan lesz; a féltékeny és bosszúálló Isten uralma alatt mindenki kötelességének érzi, hogy pörbe szálljon és megbosszulja az őt ért bántalmakat; végül pedig egy vérengző Isten uralma alatt mindenki érdemének tudja be, ha embervért ont.

Ezek azok a fontos szolgálatok, amelyeket a keresztény vallás tett az erkölcsnek. Ne mondja nekünk senki, hogy ezek a borzalmak a vallással való gyalázatos visszaélésből származnak, az üldözés és türelmetlenség szelleme annak a vallásnak szelleme, amely egy hatalmára féltékeny Istenre vezeti vissza eredetét, egy olyan Istenre, aki formálisan megparancsolta a gyilkolást, akinek barátai embertelen üldözők voltak és aki túltengő haragjában saját fiát sem kímélte. Aki ilyen félelmetes jellemű Istenek szolgái, bizonyos lehet benne, hogy kedve szerint cselekszik, ha kiirtja ellen-

ségeit és nem engedi meg, hogy békében vétkezzenek teremőjük ellen. Az ilyen istenség csak ürügyül szolgálhat a legpusztítóbb végleteknek; a dicsőségéért való buzgalom lepel lesz, amely minden imposztor vagy rajongó szenvedélyeit palástolja, akik azt állítják, hogy az ég akaratának tolmácsai; az uralkodó azt fogja hinni, hogy minden bűnre joga van, ha Isten ellenségeinek vérében moshatja le.

Ugyanezeknek az elveknek természetes következményeként egy türelmetlen vallás csak feltételeesen lehet alávétve a földi uralkodók tekintélyének. A zsidó és a keresztény nem engedelmeskedhetik a társadalom vezetőinek máskor, mint mikor ezek rendelkezései összhangban vannak ennek az Istennek önkényes és gyakran értelmetlen akaratával. De hát ki dönti el, vajjon az uralkodónak a társadalom szempontjából legelőnyösebb rendelkezései összhangban vannak-e Isten akaratával? Minden bizonnyal az istenség szolgálói, orákulumainak magyarázóí, titkainak beavatottjai. Így a keresztény államban az alattvalók inkább kénytelenek engedelmeskedni a papoknak, mint az uralkodóknak.* Sőt ha ez az uralkodó vét az Úr ellen, ha elhanyagolja tiszteletét, ha vonakodik elfogadni dogmáit, ha nem veti magát alá papjainak, elveszti azt a jogát, hogy kormányozzon egy népet, amelynek vallását veszélyezteti. Tovább megyek. Ha az ilyen uralkodó élete akadály a alattvalói üdvösségének, Isten országának, az egyház jólétének, kiirtandó az élők közül, mihelyt a papok így rendelik. Egész sereg példa bizonyítja, hogy a keresztények gyakran követték ezeket az ocsmány szabályokat; a fanatizmus százszor nyomott kardot az alattvalók kezébe törvényes uralkodójuk ellen és támasztott zavart a társadalomban. A kereszténység korában a papok mindig urai voltak a királyok sorsának; ezek a papok nem sokat törődtek azzal, hogy a földön minden felfordul, csak a vallást tiszteljék: a népek mindannyiszor lázongtak uralkodóik ellen, valahányszor azt mondták nekik, hogy az uralkodók fellázadtak Istenük ellen. A felkelést, a királygyilkosságot törvényes eszközöknek tüntették fel a buzgó keresztények előtt, akik jobban kell hogy engedelmeskedjenek Istennek, mint az embereknek és akik örök üdvösségük

* Nincs olyan keresztény, akit zsenge gyermekkorától fogva ne arra tanítanának, hogy inkább engedelmeskedjék Istennek, mint az embereknek. De Istennek engedelmeskedni sohasem jelent mást, mint a papoknak engedelmeskedni. Isten maga már nem beszél, az egyház beszél helyette; az egyház pedig a papok testülete, akik a Bibliából gyakran azt mutatják ki, hogy a fejedelmeknek nincs igazuk, hogy a törvények vétkesek, hogy a legészszerűbb intézmények vallásellenesek, hogy a türelmesség bűn.

veszélyeztetése nélkül nem találhatják meg az egyensúlyt az örök birodalom és a földi királyok között.*

E gyászos szabályok után, melyek a kereszténység alapelveiből következnek, nem lephet meg bennünket, ha annak Európában való meghonosodása óta annyiszor látjuk, hogy a népek felázadnak, az uralkodók gyalázatosan meghunyászkodnak a papi tekintély előtt, a papok uralkodókat fosztanak meg trónjuktól, a fanatikusok fegyvert ragadnak a földi hatalmak ellen és fejedelmeket ölnek meg. A keresztény papok az Ótestamentumban található példákkal könnyen igazolhatják lázító beszédeiket. A királyok ellen támadó felkelőket Dávid példája igazolhatja. A bitorlás, az erőszak, a hitszegés, a természeti és emberi jogok minden nyilvánvaló megsértése hogyan hivatkozhatnék az Isten népének és vezéreinek példáira.

Ez hát az a támasz, amelyet az erkölcsnek nyújt az a vallás, amelynek első alapelve az, hogy elfogadja a zsidók Istenét, tehát egy zsarnokot, akinek torz rendelkezései minden pillanatban megsemmisítik a társadalmak fennállásához szükséges szabályokat. Ha Isten az igazság és igazságtalanság teremtetője, legfőbb akarata jóra változtatja a rosszat, erényre a bűnt; szeszélye felborítja a törvényeket, amelyeket ő maga adott a természetnek; tetszése szerint semmisíti meg a kapcsolatokat, amelyek az emberek között fennállnak, és maga felmentve lévén minden kötelességtől teremtményei iránt, mintha csak arra buzdítaná őket, hogy ne kövessenek biztos törvényeket, hanem csak azokat, amelyeket ő szab eléjük különböző körülmények között tolmácsi és rajongói szájan keresztül. Ezek, ha ők az urak, csak engedelmességet prédikálnak, de ha úgy érzik, hogy sérelem érte őket, csak felkelésre uszítanak. Nagyon gyöngék? Akkor türelmet prédikálnak, kíméletet, szelídséget. Erősebbek lettek? Nyomban üldözést hirdetnek, bosszút, erőszakot, kegyetlenséget. Szentkönyveikben folyton megtalálják, amivel igazolhatják az egymásnak ellentmondó szabványokat; egy kevésbé erkölcsös és változékony Isten orákulumaiban egymással kimondottan ellentétes rendelkezéseket találnak. Ha ilyen Istenre vagy egyszerre ilyen ellentétes törvényeket tartalmazó könyvekre alapítják az erkölcsöt, annak alapja csak bizonytalan lehet, azok-

* A jezsuiták ellenségei azt hozták fel ellenük, hogy szerintük egy zsarnok meggyilkolása dicsőséges és törvényes cselekedet: némi gondolkodás meggyőzhet bennünket arról, hogy ha Aod helyesen cselekedett, Jacques Clément nem volt gonosztevő és Ravailac sem tett egyebet, mint hogy lelkiismerete szavára hallgatott. Aquinói Szent Tamás kimondottan királygyilkosságot prédikál. L. Les coups d'État, tom. II. p. 33. A keresztény fejedelmeknek reszketniük kellene, ha végig gondolnák vallásuk elveinek következményeit.

nak szeszélyétől függően, akik Isten nevében beszélnek, akármelyik imádójának vérmérsékletéhez képest.

Az erkölcsnek változhatatlan szabályokon kell alapulnia; az az Isten, aki szabályait megdönti, saját művét dönti meg. Ha ez az Isten az ember alkotója, ha teremtményeinek boldogságát akarja, ha szíven viseli fajtánk fennmaradását, akkor azt akarja, hogy az ember igazságos, emberséges, jótekonny legyen, sohasem akarhatta, hogy igazságtalan, fanatikus és kegyetlen legyen.

Az eddig elmondottak azt is világossá tehetik előttünk, hogyan vélekedjünk azokról a hittudósokról, akiknek állítása szerint keresztény vallás nélkül senkinek nem lehet sem erkölce, sem érényei. Ennek pontosan ellenkezője több joggal volna állítható, mert azt mondhatnók, hogy az a keresztény, aki utánozni igyekszik Istenét és gyakorlatba igyekszik átvinni a tőle kapott gyakran igazságtalan és pusztító rendelkezéseket, szükségképpen csak rossz ember lehet. Ha erre azt mondják, hogy ezek a rendelkezések nem mindig igazságtalanok és hogy a szentkönyvekben igen sok jószág, egyetértés és méltányosság van, azt mondom, hogy a kereszténynek nyilván állhatatlan erkölce van, mert néha jól tesz, néha rosszat, mindenkori érdekeihez és hangulatához képest. Ebből következik, hogy a vallása eszméjéhez következetesen hű kereszténynek nem lehet igazi erkölce, hogy szüntelenül ingadoznia kell a bűn és az érény között.

De másfelől nem veszélyes-e, ha az erkölcsöt összekapcsoljuk a vallással? Ahelyett, hogy megszilárdítjuk az erkölcsöt, nem esendő és gyöngé támaszt adunk-e neki, ha a vallásra akarjuk alapítani? Valóban, a vallás nem állja ki a vizsgálatot és aki megállapította, mennyire gyenge vagy hamis bizonyítékokon alapul a vallás, amelyre az erkölcsöt akarják egyesek felépíteni, kénytelen azt hinni, hogy ez az erkölcs nem egyéb agyrérmnél, hiszen alapjául a vallás szolgál. Így aztán gyakori, hogy arra hajlamos emberek, miután lerázták a vallás jármát, féktelenül átadják magukat a kicsapongásnak, a tobzódásnak, a bűnnek. Mihelyt a babona rabságából kiszabadulnak, teljes anarchiába zuhannak és azt hiszik, minden meg van engedve nekik, mert megállapították, hogy a vallás csak mese. Ez okozta, hogy a hitetlenség és az erkölcstelenség sajnálatos módon egyértelmű szavakká lettek. Nem állana elő ez a fonák helyzet, ha teológiai erkölcs helyett természetes erkölcsöt tanítanának. Ne azért tiltsák meg a kicsapongást, a bűnöket és a gonosztetteket, mert Isten és a vallás ellenük van, hanem ehelyett mondják azt, hogy minden véglet árt az ember fennmaradásának, megvetendővé teszi a társadalom szemében és ellentmond az észnek, amely azt akarja, hogy az ember éljen a természetnek,

amely azt akarja, hogy tartós boldogságán dolgozzék. Egyszerűen, akármilyen az Isten akarata, függetlenül a jutalmaktól és büntetésektől, amelyeket a vallás a túlvilágra kilátásba helyez, könnyű mindenkinek bebizonyítani, hogy érdeke ezen a világon azt követeli, vigyázzon egészségére, tisztelje az erkölcsöket, szerezze meg magának felebarátai megbecsülését, legyen önmegtartóztató, mértékletes, erényes. Akiket szenvedélyeik megakadályoznak abban, hogy ezeket a világos tanácsokat megfogadják, amelyek az észen alapulnak, nem fognak jobban szótfogadni a vallásnak sem, amelyben úgysem hisznek, mihelyt túltengő hajlamaiknak útjában áll.

Ne dicsekedjen tehát senki azokkal az állítólagos előnyökkel, melyeket a keresztény vallás biztosít az erkölcsnek; a szent-könyveiből merített elvek csak annak megrontására valók; vele való szövetsége csak gyengítheti: egyébként a tapasztalat is azt mutatja, hogy a keresztény nemzetek erkölcsai gyakran sokkal romlottabbak azokénál, akiket hitetleneknek és pogányoknak minősítenek; legalább is az előbbieknél gyakoribb a vallási fanatizmus, ez a szenvedély, amely oly alkalmas arra, hogy a társadalomból száműzze az igazságszeretetet és a társas erényeket. Ha a keresztény vallás egy halandót visszatart a bűntől, helyette ezreket bír arra rá; ha egy embert tiszta életűvé tesz, helyette száz fanatikust, száz üldözött, száz türelmetlen rajongót teremt, akik sokkal ártalmasabbak a közösségnek, mint a legesztelenebb kicsapongók, akik életmódjukkal csak maguknak ártanak. Legalább is bizonyos, hogy Európa legkeresztényibb népei nem legjobb ismerői és követői az igazi erkölcsnek. Spanyolországban, Portugáliában, Olaszországban, ahol a kereszténység legbabonásabb szektája talált hajlékot, a népek szégyenletes módon nincsenek tisztában kötelességeikkel; a lopás, a gyilkosság, az üldözés, a kicsapongás ezekben az országokban a legnagyobb; a babona sehol sincs jobban elterjedve; csak igen kevés az erkölcsös emberek száma, és a vallás maga a bűnnel cimborálva, menedékhelyet nyújt a gonosztevőknek és könnyű lehetőségeket ad nekik, hogy kibéküljenek az istenséggel. Az imák, a szertartások, az üres külsőségek mentesíteni látszanak az embereket attól, hogy erényeseknek mutatkozzanak. Azokban az országokban, amelyek azzal kérkednek, hogy egész tisztaságában tartják a kereszténységet, a vallás annyira magára vonja követői figyelmét, hogy semmit sem törődnek az erkölccsel és azt hiszik, minden kötelességüknek eleget tesznek, ha lelkiismeretesen eleget tesznek minden aprólékos vallási előírásnak, melyeknek pedig a társadalom boldogságához édeskevés közük van.

A keresztény erények

Az eddig mondottakból már kitűnt, hogyan vélekedjünk a keresztény erkölcsről. Ha vizsgálóra vesszük azokat az erényeket, melyeket a keresztény ajánl, könnyen megtaláljuk a rajongás bélyegét; azt látjuk, hogy nagyon kevésbé valók az embernek, hogy a felhőkön túlra ragadják, hogy a társadalom szempontjából hasznavehetetlenek és gyakran a legveszélyesebb következményeket vonják maguk után: szóval az annyira magasztalt szabályokban vagy tanácsokban, amelyeket Jézus Krisztus adott az embereknek, csak túlzott előírásokat láthatunk, melyek gyakorlatilag megvalósíthatatlanok. Olyan szabályok ezek, melyek ha pontosan követik, ártanak a társadalomnak, a gyakorlatilag megvalósíthatók között pedig egy sincs, amelyet az ókori bölcsek könyilatkoztatás nélkül ne ismertek volna.

A Messiás szerint az egész törvény foglalata az, hogy *szeressük Istent mindenek felett és felebarátunkat, mint önmagunkat*. Teljesíthető-e az előbbi utasítás? Szeressünk egy haragos, szeszélyes, igazságtalan Istent, szeressük a zsidók Istennét! Egy igazságtalan, könyörtelen Istent, aki olyan kegyetlen, hogy örök kárhozatra ítéli teremtményeit! Szeressük a legfélelmetesebb valamit, amit az emberi szellem valaha kitalált! Alkalmas-e ez a tárgy arra, hogy a szeretet érzését keltse az ember szívében? Hogyan szeretheti valaki azt, amitől fél? Hogyan vonzódjék egy olyan Istenhez, akinek vesszőjétől remegni kénytelen? Nem önmagunkat áltatjuk-e, mikor azt képzeljük, hogy szerethetünk egy ennyire félelmetes és fellázításunkra alkalmas lényt?*

Lehetségesebb-e ennél, hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint önmagunkat? Mindenki természeténél fogva mindenki másnál jobban szereti magát; a többieket csak azért szereti, mert hozzájárulnak saját boldogságához; az ember erényes akkor, ha jól tesz felebarátaival; nagylelkű, ha értük feláldozza az önmaga iránti szeretetet; de sohasem szeretheti másért, mint a hasznos tulajdonságokért, amelyeket benne talál, nem szeretheti, csak ha ismeri és iránta való szeretete szükségképpen a tőle kapott előnyökhöz igazodik.

Hogy ellenségeinket szeressük, teljességgel lehetetlen kíván-

* Seneca helyesen mondja, hogy értelmes ember nem félhet az istenektől, hiszen senki sem szeretheti azt, amitől fél. Deos nemo sanus timet, furor enim est metuere salutaria, nec quisquam amat quos timet. De benef. 4. A Biblia mondja: Initium sapientiae, timor Domini. Nem inkább a dőreség kezdete?

ság. Tartózkodhatunk attól, hogy rosszat tegyünk azzal, aki nekünk árt; de a szeretet olyan indulata a szívnek, amelyet csak az a tárgy ébreszthet bennünk, amelyet kedvezőnek ítélünk a magunk számára. Az igazságos törvények a civilizált népeknél mindig eltiltották a bosszút és az önbíráskodást; a nagylelkűség érzése, a lelki nemesség, a bátorság rábírhat bennünket, hogy jót tegyünk azzal, aki megbántott; akkor nagyobbak leszünk nála és még irántunk való magatartását is megváltoztathatjuk. Nem kell tehát egy természetfölötti erkölcshez folyamodnunk, enélkül is érezzük, érdekünk azt kívánja, hogy fojtsuk el szívünkben a bosszú érzését. A keresztények tehát ne nagyon hivalkodjanak a bántalmak megbocsátásával, mint olyan parancsolattal, amelyet csak Isten adhatott, és amely erkölcsének isteni eredetét igazolja. Pythagoras már sokkal a Messiás előtt megmondta: *Ne bosszúld meg magad ellenségeiden, hanem légy azon, hogy barátaiddá tedd őket.* Sokrates pedig a Kritonban ezt mondja: *Annak, akit jogtalanság ért, nem szabad újabb jogtalansággal állania bosszút.*

Jézus kétségtelenül elfelejtette, hogy emberekhez beszél, mikor, hogy a tökéletességhez vezesse őket, azt kívánta tőlük, hogy engedjék át javaikat az első rabló kapzsiságának, hogy tartsák oda arcukat egy második ütésnek, hogy ne álljanak ellen még a legigazságtalanabb erőszaknak se, hogy mondjanak le az esendő földi kincsekről, hagyják el házukat, vagyonukat, szüleiiket és barátaikat, hogy őt kövessék, hogy mondjanak le még a legártatlanabb örömeikről is. Ki nem veszi észre ezekben a magasztos tanácsokban a rajongás, a túlzás nyelvét? Nem arra való-e ezek a csodálatos tanácsok, hogy elvegyék az ember bátorságát és kétségbeesésbe taszítsák? Nem lenne-e mindezek betűszerinti gyakorlása a társadalom szempontjából végzetes?

Mit mondjunk erről az erkölcsről, amely azt követeli, hogy a szív szakadjon el azoktól a tárgytól, melyek szeretetét az ész rendeli neki? Ha elutasítjuk magunktól az örömöket, amelyeket a természet kínál, nem az istenség jótéteményeit vetjük-e meg? Milyen igazi jó háruhat a társadalomra ezekből a vad és gyászos erényekből, amelyeket a keresztények csupa tökéletességnak tartanak? Hasznos tagja lehet-e a társadalomnak az az ember, akinek lelkét örökösen elképzelt rémségek háborgatják, gyászos eszmék, sötét gondok, amelyek meggátolják abban, hogy teljesítse kötelességét családjá, hazája és környezete iránt? Ha következetesen kitart e gyászos elvek mellett, nem lesz-e szükségképpen époly kibírhatatlan a maga, mint mások számára?

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a krisztusi erkölcs alapja a fanatizmus és rajongás. Azok az erények, amelyeket

ajánl, elszigetelni igyekeznek az embert, komor hangulatba döntik és gyakran ártalmassá teszik felebarátaik számára. Nekünk itt a földön emberi erkölcsökre van szükségünk, a keresztény mindig csak a valóságon túl keresi a neki valókat, a társadalomnak valóságos erények kellenek, amelyek fenntartják, erőt és cselekvőkészséget adnak neki; a családoknak éberség, ragaszkodás, munka kell; minden emberi lénynek szüksége van arra a vágyra, hogy megengedett örömeiket szerezzen magának és boldogsága összegét gyarapítsa. A kereszténység örökösen azon van, hogy vagy lekicsinyítse az embereket, mikor rettegéssel tölti el szívüket, vagy pedig léha reményekkel részegítse meg őket, olyan érzésekkel, amelyek ugyancsak alkalmasak őket elterelni igazi kötelességüktől. Ha a keresztény betűszerint követi törvényhozója előírásait, mindig hasznavehetetlen vagy ártalmas tagja lesz a társadalomnak.*

Valóban, milyen előnyöket húzhat az emberiség ezekből az eszményi erényekből, melyeket a keresztények *evangéliumiaknak*, *istenieknek*, *teológiaiaknak* neveznek és többre becsülnék a társas, emberi és valóságos erényeknél, azt állítván, hogy nélkülük az ember nem nyerheti el Isten kegyét és nem juthat a mennyországba? Vizsgáljuk meg részletesen ezeket a felmagasztalt erényeket, lássuk milyen hasznót hajtanak a társadalomnak és vajjon megérdemlik-e valóban, hogy előnyben részesítsék őket azokkal szemben, amelyeket az ész sugall, mint az emberi nem jólétéhez szükségességeket.

A keresztény erények közül a legelső, amely minden többinek alapja, a *Hit*. Ez abban a lehetetlenségben áll, hogy higgyünk a kinyilatkoztatott dogmákban, azokban a képtelen mesékben, amelyekben hinni a kereszténység híveinek kötelessége. Ebből látható, hogy ez az erény a józan észről való teljes lemondást jelent, lehetetlen hozzájárulást valószínűtlen állításokhoz, vak

* Akárhogyan dicsérik is a keresztények isteni mesterük törvényeit, mi olyanokat találunk közöttük, amelyek merőben ellentétesek a méltányossággal és a józan ésszel. Valóban, mikor Jézus azt mondja: Szerezsetek magatoknak barátot az égben jögtalanul megszerzett kincsekkel, nem nyilván arra céloz-e, hogy jól teszi, aki lop, hogy alalmaznát adjon a szegényeknek? A magyarázók persze azt mondják, hogy ez csak példabeszéd; de az értelmét könnyű belátni. Egyébként a keresztények igen gyakran követik Istenük parancsát; sokan közülük egész életükben lopnak, hogy halálos ágyukon megszerezzék maguknak azt az örömet, hogy hagyományoznak a kolostoroknak és kórházaknak. A Messiás egy másik helyen nagyon rosszul bánik anyjával, aki keresi. Meghagyja tanítványainak, hogy szerezzenek egy szamarat. Vízbefullaszt egy csorda disznót stb. Valójában ezek a dolgok nem férnek össze az igazi erkölccsel.

behódolást a papok tekintélyének, akik egyedül kezeskednek a dogmák és csodák igazságaért, amelyekben minden kereszténynek hinnie kell, ha nem akar elkárhozni.

Ez az erény ugyan minden embernek szükséges, de azért mégis csak égi adomány és különös malaszt eredménye: megtiltja a kétséget és a vizsgálódást; megfosztja az embert attól a képességétől, hogy eszét használja és attól a szabadságtól, hogy gondolkodjék, állati tompaságba süllyeszti olyan kérdésekkel szemben, amelyekről pedig azt állítja, hogy örök boldogsága szempontjából a legfontosabbak. Ebből látható, hogy a hit olyan emberektől kitalált erény, akik félték az ész világosságától, akik rászédni igyekeztek felebarátaikat, hogy tekintélyük jármába hajtsák őket, akik lealacsonyítani igyekeztek másokat, hogy hatalmat gyakorolhassanak fölöttük.* Ha a hit erény, minden bizonnyal csak a keresztények lelki vezetőinek hasznos, akik egyedül élvezik gyümölcseit. Ez az erény csak vészes lehet minden más ember számára, mert arra tanítja, hogy vesse meg értelmét, amely megkülönbözteti az állattól és egyedül vezetheti biztosan ezen a világon. Valóban, a kereszténység ezt az értelmet fonáknak mutatja be, megbízhatatlan vezetőnek, amivel jóformán be is vallja, hogy nem értelmes lényeknek való.

De nem kellene megkérdeznünk a keresztény hittudósoktól, hogy hát akkor most már meddig menjen ez az észről való lemondás? Bizonyos esetekben ők maguk nem folyamodnak-e nagyon is hozzá? Nem az észhez fellebbeznek-e, mikor Isten létezését akarják bebizonyítani? Ha az ész megbízhatatlan, miért támaszkodunk reá olyan fontos kérdésekben, mint amilyen Isten létezése?

Akárhogy is van, aki azt állítja, hogy hiszi azt, amit nem ért, nyilvánvalóan hazudik; hinni valamit, anélkül hogy számot adnánk magunknak arról, amit hiszünk, fából vaskarika. Mérlegelnünk kell hitünk indítóokait. De melyek a keresztény hitének indítóokai? Az a bizalom, hogy vezetői jól tanítják. De min alapszik ez a bizalom? A kinyilatkoztatáson. És min alapszik ez a kinyilatkoztatás maga? A lelki vezetők tekintélyén. Ez az a mód, ahogyan a keresztények okoskodnak. A hit mellett felsorakoztatott érveik veleje ez: *hogy valaki higgyen a vallásban,*

* Szent Pál mondja: Fides ex auditu: ami annyit jelent, hogy az ember csak azt hiszi, amit hallott. A hit sohasem egyéb, mint ragaszkodás a papok véleményéhez: az élő hit jámbor nyakasság, amely nem enged arra gondolnunk, hogy ezek a papok maguk csalódhatnak vagy megcsalni akarhatnak mást. A hit nem alapulhat máson, mint azon a jó véleményünkön, hogy a papok okosak.

*hittel kell bírnia, hogy pedig hite legyen, hinnie kell a vallásban. Szóval a hit eleve meg kell hogy legyen ahhoz, hogy higgyünk a hit szükségességében.**

A hit oda van, mihelyt okoskodni kezdünk; ez az erény a higgadt vizsgálatot sohasem bírja el: ez teszi a kereszténység papjait a tudomány elszánt ellenségeivé. Vallásuk megalapítója maga kijelentette, hogy törvénye csak az együgyűeknek és a gyermekeknek való. A hit olyan malaszt gyümölcse, melyet Isten csak ritkán ad meg világoseszű embereknek, akik megszokták, hogy józan eszűkhöz folyamodjanak, csak olyan embereknek való, akik képtelenek a gondolkozásra, vagy rajongó lelkeknek és olyanoknak, akik gyermekkoruktól fogva csökönyösen ragaszkodnak a megtanult előítéletekhez. A tudomány mindig a keresztény doktorok gyűlöletének tárgya volt és lesz; önmaguknak volnának ellenségei, ha szeretnék a tudósokat.

A keresztény második erénye, amely az elsőből folyik, a *Remény*. Ez azokon a kecsegtető ígéreteken alapszik, melyeket a kereszténység tesz azoknak, akik szerencsétlenekké teszik magukat ezen a világon. Ezek rajongását táplálja; arra indítja őket, hogy ne lássák a pillanatnyilag elérhető boldogságot, hasznavehetetlenné teszi őket a társadalom szempontjából, szilárdan elhitei velük, hogy Isten az égben meg fogja jutalmazni haszontalanságukat, sötét komorságukat, minden örömmel szemben tanusított gyűlöletüket, esztelen önsanyargatásukat, imáikat, télenségüket. De hogyan is törődhetne valaki, akit megrészegítettek ezek a fellengző reménységek, környezete időleges boldogságával, mikor a saját magáéval szemben is közömbös? Hiszen tudja, hogy Istenének tetszését azzal nyeri el, ha ezen a világon szerencsétlenné teszi magát. Valóban, akármilyen kecsegtető elgondolásai is vannak a kereszténynek a jövőt illetőleg, vallása megmérgezi ezeket a gondolatokat egy féltékeny Istentől való rettéggel, aki azt akarja, hogy *félve és remegve* munkálkodjon üdvösségén, aki megbüntetné fenhéjazását és könyörtelenül elkár-

* Több teológus azt állította, hogy a hit cselekedetek nélkül is elég az üdvösséghez. Általában a papok erre az erényre vetik a legnagyobb súlyt. Kétségtelen, hogy az ő szempontjukból ez a legszükségesebb is, ezért nem meglepő, hogy tűzzel-vassal igyekeztek megsziárdítani. Az Inkvizíció a hit fenntartására égeti meg az eretnekeket és zsidókat; a királyok és papok azért üldöznek másokat, hogy visszatérítsék őket hitükre; a keresztények azért irtják ki azokat, akiknek nincs hitük, hogy teljes bizonyossággal meggyőzzék őket. Micsoda csodálatos, a jóság Istenéhez méltó erény! Ennek az Istennek szolgálai büntetik az embereket, ha megtagadja tőlük kegyeit.

hozzatná, ha életének egyetlen pillanatában elég gyöngé volna ahhoz, hogy ember legyen.

A harmadik keresztény erény a *Szeretet*; ez abban áll, hogy szeretnünk kell Istent és felebarátainkat. Láttuk már, milyen nehéz, sőt lehetetlen, hogy az ember gyöngéd érzellemmel viseltesen aziránt, akitől fél. Azt lehet ugyan erre mondani, hogy a keresztény félelme *fiúi félelem*; szavak azonban nem változtatnak a dolgok lényegén, a félelem indulata teljesen ellentétes a szeretettel. Az a fiú, aki fél apjától, bizalmatlan haragjával szemben és retteg szeszélyeitől, sohasem fogja őszintén szeretni. Ezért a keresztény szeretete Istene iránt sohasem lehet valóságos; hiába igyekeznek benne gyöngédséget kelteni a szigorú parancsoló iránt, aki rémületet kelt szívében, mindig csak a zsarnokot fogja benne látni, akinek szája hódol, de szíve nem vonzódik hozzá. A hívő hazudik magának, ha azt állítja, hogy szereti Istent; vonzalma csak színlelt hódolat, olyanfajta, amilyenre az embertelen zsarnok iránt vagyunk kötelezve, aki, mialatt szerencsétlenné teszi alattvalóit, megkívánja, hogy ragaszkodásuk külső jeleit lássa. Ha itt-ott egy gyengéd lélek annyira viszi az önámítást, hogy isteni szeretetet érez, itt csak misztikus és regényes szenvedélyről van szó, melynek szülői a felhevült vérmérséklet és az izzó képzelet, amelyek legderűsebb oldaláról láttatják Istent és nem engedik észrevenni valóságos fogyatkozásait.* Isten szeretete valóban nem vallásunk legkevésbé megfoghatatlan rejtélye.

A *Szeretet*, ha a felebarátaink iránt érzett vonzalmat jelenti, erényes és szükséges tulajdonság. Azonos azzal az emberiséssel, amely a magunkfajtajú lények iránt érdeklődést kelt bennünk és rábír arra, hogy segítségükre legyünk, ragaszkodjunk hozzájuk. De hogyan egyeztessük össze ezt a teremtményekhez való ragaszkodást egy féltékeny Isten parancsaival, aki azt akarja, hogy csak őt szeressük, aki azért jött, hogy a fiút elválassa atyjától, a barátot barátjától? Az Evangélium szabá-

* A misztikus buzgóságot a forró és gyöngédségre szomjas vérmérséklet idézi elő. Rendesen hisztérikus nők szeretik Istent a leglángolóbban, ugyanazzal az elragadtatással, amelyet különben egy férfi iránt éreznének. Szent Teréz, Pазy Magdolna és csaknem minden többi hitbuzgó apáca ebbe a csoportba tartozik. Hibbant képzelgéseikben ezek a nők csábító vonásokkal felruházták Istenüknek szentelik az egész gyöngédséget, amelyet nem áll módjukban férfiaknak adni. Egyáltalában képzelőerő kell hozzá, hogy valaki beleszeressen egy ismeretlen lénybe. De még ennél is több kell ahhoz, hogy valaki szeresse azt, akiben nincs semmi szeretetreméltó. Ahhoz meg már éppen séggel bomlottnak kell lenni, hogy valaki azt szeresse, aki gyűlöletes.

lyai szerint bűn volna, ha valaki megosztaná szívét Isten és akár-milyen földi tárgy között: bálványimádásnak számítana, ha a teremtmény ily módon vetélytársává lenne a teremtőnek. Másfelől meg hogyan szeressünk olyan lényeket, akik állandóan megsértik az istenséget, vagy akik számunkra folytonos okot adnak rá, hogy megsértsük? Hogyan szeressük a bűnösöket? Amellett a tapasztalat is azt mutatja, hogy az igazán hívők, akiket elveik ikényszerítenek arra, hogy egymást gyűlöljék, csak igen kevésbé hajlamosak arra, hogy jól bánjanak a többiekkel, könnyűvé tegyék nekik az életet és türelmet tanúsítsanak irántuk. Akik így járnak el, nem jutottak el az isteni szeretet tökéletességéig. Egyszóval azt látjuk, hogy akik állítólag legjobban szeretik a teremtőt, nem sok vonzalmat tanúsítanak gyarló teremtményei iránt, hanem ellenkezőleg, elkeserítik egész környezetük életét, minden kákán csomót keresnek és bűnnek tartanak, ha türelemmel viseltetnének az emberi gyarlóságok iránt.*

Valóban, az istenség iránti őszinte szeretet mindig vakbuzgósággal párosul; az igazi kereszténynek fel kell háborodnia, ha azt látja, hogy Istenét sérelem éri; igazságos és jámbor kegyetlenséggel kell vértéznie magát, hogy megfeddje a bűnösöket; annak az izzó viszálynak kell vezetnie, hogy uralomra segítse a vallást. Ez az isteni szeretetből folyó vakbuzgóság az üldözések és tobzódások forrása, amelyek hibájába a kereszténység annyiszor beleesett; ez a vakbuzgóság hozza létre a hóhérokat egyfelől és a vértanukat másfelől; ez a vakbuzgóság teszi, hogy a türelmetlen hívő kiveszi a villámot a Magasságos kezéből, azzal az ürüggyel, hogy az ő ellene elkövetett bűnöket bosszulja meg; ez a hitbuzgóság teszi, hogy ugyanannak a családnak tagjai, ugyanannak az államnak polgárai utálják és kínozzák egymást meggyőződésükért, de sokszor csak gyermekes szertartások miatt, melyekben a vakbuzgóság nagyfontosságú dolgokat lát; ez a vakbuzgóság robbantott ki Európában annyiszor embertelenségükről híres vallásháborúkat, igazolta a rágalmazást, az árulkodást, a vérengzést, szóval a társadalom szempontjából legvéresebb túlkapásokat. Mindig meg volt engedve a csel, a rászedés és a hazugság, vala-

* A legkeresztényibb országokban a jámbor embereket rendszeren a társadalom csapásainak tekintik; a jó társaság reitge tőlük, mint olyan emberektől, akik minden jónak elrontói, minden örömet megmérgeznek. A hitbuzgó nőnek ritkán van meg az a tehetsége, hogy elnyerje férje és hozzátartozói szeretetét. Egy gyászos és szomorú valásnak nem lehetnek szeretetreméltó követői. A mogorva Isten azt akarja, hogy hívei is olyan mogorvák legyenek, mint ő. A keresztény doktorok nagyon helyesen állapították meg, hogy Jézus Krisztus sírt ugyan, de sohasem nevetett.

hányszor arról volt szó, hogy Isten ügyét kell megvédeni.* A legépesebb, legdühösebb, legromlottabb emberek rendesen egyúttal a legbuzgóbbak is, mert azt remélik, hogy buzgóságuk jutalmául az ég megbocsátja nekik erkölcsi romlottságukat és minden más hibájukat.

Ugyanennek a hitbuzgóságnak következményeképpen látjuk, hogy lelkes keresztények földet és tengert beutaznak, hogy kiterjesszék Istenük országát, hogy másokat megtérítsenek és új alattvalókat szerezzenek Urukna. Ugyanez készteti a misszionáriusokat arra, hogy azt higgyék, meg kell zavarniuk azoknak az államoknak a nyugalalmát, amelyeket ők hitetleneknek tartanak, holott ők maguk roppantul különösnek találnák, ha idegen terítők jönnének hozzájuk, hogy egy más hitet hirdessenek nekik.** Valahányszor a hitnek ezek a hirdetői kezükbe kaparintották a hatalmat, hódításaikkal a legborzasztóbb lázadásokat idézték elő, vagy olyan erőszakosan uralkodtak a legyőzött népeken, hogy sikerült nekik Istenüket meggyűlöltetni velük. Nyilván az volt a meggyőződésük, hogy olyan emberek, akik előtt az ő Istenük olyan soká ismeretlen volt, nem lehetnek jobbak az állatoknál s így velük szemben minden kegyetlenség meg van engedve. A keresztény szemében a hitetlen mindig kutyának számított.

Nyilván zsidó eszmék következménye, hogy a keresztény nemzetek minden további nélkül bitorolták az Újvilág lakóinak birtokát. A spanyoloknak és portugáloknak ugyanolyan joguk volt arra, hogy kezükbe kaparintsák Amerikát és Afrikát, mint a hébereknak, mikor befészkeltek magukat Kánaán földjére és lakóit vagy kiirtották, vagy rabszolgaságba hurcolták. Az igazság és béke Istenének főpapja azt a jogot vindikálta magának, hogy

* A konstanci egyetemes zsinat megégettette Husz Jánost és Prágai Jeromost, noha a császár *salvus conductus*-t adott nekik. Több keresztény azt tanította, hogy az eretnekeknek adott szót nem kell megtartani. A pápák számtalanszor semmisnek nyilvánítottak hitetleneknek tett ígéreteket és esküket. A vallásháború története a keresztények között olyan példáit mutatja az árulásnak, a kegyetlenségnek és a hitszegésnek, amínöket más háborúkban nem találunk. Minden igazoltnak látszik, ha valaki Istenéért száll harcba. Mi magunk ezekben a háborúkban csak a falhoz vágott csecsemőket, a felkoncolt terhes asszonyokat, a megbecsztelenített és lemészárolt lányokat látjuk. Altlában a hitbuzgóság mindig leleményessé tette az embereket a barbárságban.

** Kamhi, Kína császára azt kérdezte Pekingben a jezsuita hittérítőktől: Mit szólnátok hozzá, ha én is hittérítőket küldenék hozzátok? Tudjuk, hogy a jezsuiták felkeléseket szítottak Japánban és Etiópiában, amely országokból ezért ki is űzték a kereszténységet. Egy szent hittérítő azt mondta, hogy puska nélkül a misszionárius nem is végezhet jó hittérítő munkát.

az Óceánon túli területeket felossza európai uralkodók között, akiknek kedvezni akart. A természet és emberi jog e világos megsértése törvényesnek tünt fel a keresztény fejedelmek előtt, akiknek kedvéért a vallás szentesítette a kapzsiságot, a kegyetlenséget, a bitorlást.*

Végül a kereszténység magasztos erénynek tekinti az *alázatosságot* is, amelynek igen nagy értéket tulajdonít. Nem volt szükség isteni és természetfölötti oktatásra ahhoz, hogy érezzük, mennyire sérti valaki gőgje a többi embereket és mennyire kellemetlenné teszi szemükben azt, akinél tapasztalják. Hosszabb elmélkedés nélkül is meggyőződhetünk róla, hogy a dicsekvés, a hányavetiség, a hiúság visszatetsző és megvetendő tulajdonságok; a keresztényi alázat azonban továbbmegy ennél, a kereszténynek le kell mondania józan eszéről, nem szabad bíznia erényeiben, nem szabad magában helyeselnie saját jó cselekedeteit, nem szabad becsülnie saját érdemeit. Ebből látható, hogy ez az állítólagos erény csak arravaló, hogy az embert lealacsonyítsa, lealjasítsa saját szemében, elfojtson benne minden tetterőt és minden óhaját annak, hogy hasznossá tegye magát a társadalom számára. Aki megtiltja az embereknek, hogy önmagukat becsüljék és kiérdemelni igyekezzenek mások becsülését, megfosztja őket a leg-hatalmasabb hajtóerőtől, amely nagy tettekre, tanulásra, szorgalmas munkára sarkalja őket. Ügylátszik, hogy a kereszténységnek nem kell más, mint meghunyászkodó rabszolga, aki nem hajt semmi hasznót a világnak és akinél minden más erényt a papjai iránti vak engedelmesség helyettesít.

Nem lephet meg bennünket, hogy az a vallás, amely természetfölöttiséggel kérkedik, igyekszik meghamisítani az ember természetét. Valóban, világtól elrugaskodott rajongásában megtiltja neki, hogy szeresse önmagát, azt akarja, hogy gyűlölje az örömet és szeresse a fájdalmat, érdemének tud be minden rosszat, amelyet magának szándékosan okoz. Innen azok a gyilkos vezeklések, azok a természetellenes önkínzások, kegyetlen önmegtartóztatások és esztelen praktikák, a lassú öngyilkosságnak azok a módszerei, amelyekkel a legfanatikusabb keresztények mindig igyekeztek kiérdemelni a mennyországot. Igaz, hogy nem

* Szent Agostontól tudjuk, hogy isteni jog szerint minden az igazakat illeti: ezt a szabályt ő maga a zsoltárok egy mondására alapítja, amely szerint az igazak enni fognak az istentelenek munkájának gyümölcséből. L. S. Aug. ep. 93. Tudjuk, hogy a pápa egy Kasztília, Aragon és Portugália királyának adott bullájában megrajzolta a demarkációs vonalat, amely elhatárolta a hitetlenektől elfoglalandó területeket. De hiszen ezen az alapon az egész világegyetem csak a keresztények rablóöszöneinek szabad prédája.

minden keresztény érzi magát képesnek ezekre a csodálatos tökéletességekre, de hogy üdvözüljenek, valamennyien többé-kevésbé érzik azt a kötelezettséget, hogy önmagukat sanyargassák és lemondjanak azokról a jótéteményekről, amelyeket egy jóságos Isten kínál nekik, abban a feltevésben, hogy ez az Isten megharagudnék, ha élnének velük, mert csak azért kínál nekik minden jót, hogy megtartóztassák magukat tőle. Hogyan helyeselt volna a józan ész olyan erényeket, amelyek önmagunk megrontását szolgálják? Hogyan tarthatja jónak azt az Istent, aki azt kívánja, hogy tegyük magunkat szerencsétlenné és gyönyörűséggel nézzük a gyötrelmeket, melyeket teremtményei önmagukra kiszabnak? Milyen haszna lehet a társadalomnak ezekből az erényekből, melyek az embereket komorrá, nyomorulttá teszik, képtelenné arra, hogy hazájuknak használjanak? Nem elegendő az ész és a tapasztalat a habona segítsége nélkül annak igazolására, hogy a végletekbe vitt szenvedélyek és gyönyörök magunknak ártanak és a legjobb dolgokkal üzőtt visszaélés komoly bajt okoz? Nem kényszerít-e bennünket saját természetünk mérsékletre, tartózkodásra olyan dolgoktól, amelyek ártalmunkra lehetnek? Az önmaga fenntartására törekvő lény nem kénytelen-e hajlamait fékentartani és kerülni azt, ami romlását idézheti elő? Nyilvánvaló, hogy a kereszténység, legalább is közvetve, öngyilkosságra buzdítja az embereket.

Ezeknek a fanatikus elgondolásoknak következményeképpen a kereszténység legelső szakaszától fogva a puszták és erdők benépesültek tökéletes keresztényekkel, akik visszavonultak a világtól, megfosztották családjukat támogatásuktól és a közösséget munkájuktól, hogy tétlen és szemlélődő életmódot folytassanak. Innen a szerzetesek és remeték légiói, akik különböző meg-

* Azok a gyászos elgondolások, amelyek minden időkben éltek az emberekben az istenségről, tetejében pedig az a vágy, hogy rendkívüli cselekedetekkel váljanak ki a többiek közül, a világ minden részén megtalálható szörnyű vezeklések igazi forrásai. Nincs megdöbbenetőbb, mint a hindu jogik önsanyargatása, akikhez a keresztény vezeklőkkel talán nem is hasonlíthatjuk. Astarte papjai Szíriában, Kybele papjai Frígiában megfosztották magukat férfiasságuktól; a pythagoreusok ellenségei voltak minden örömmek, a rómaiaknak Vesta-szüzeik voltak, akik a mi apácáinkhoz hasonlíthatók. Lehet, hogy a vezeklés szükségességének gondolata az istenség kiengesztelése céljából abból a régebbi meggyőződésből származik, hogy Istennek emberi vér kell. Annyi bizonyos, hogy Jézus Krisztus áldozata ezen a felfogáson alapul és hogy ez az áldozat igazában öngyilkosság volt. A keresztény vallás, mikor az ilyen Istenből példaképet csinál, arra tanítja követőit, hogy pusztítsák el magukat, mert csak így menekülhetnek ettől a romlott világtól. A vértanúk nagyrészt valóságos öngyilkosok voltak. A trappista szerzetesekről ugyancsak elmondható ez.

szállottak zászlói alatt besoroztatták magukat egy hadseregbe, amely az államnak semmit sem használ, sőt árt. Azt hitték, méltókká teszik magukat a mennyországra, ha a semmittevésnek és nötlenségnek szentelik magukat. Így aztán azokban az országokban, ahol a keresztények leghívebben kitartanak vallásuk mellett, jámborságból egész sereg ember vállalja azt a kötelezettséget, hogy egész életében haszontalan és nyomorult lesz. Csak keményszívű ember tagadhatja meg könnyeit azoktól a szánalmas sorsú áldozatoktól, akiknek nemét a természet azért ruházta fel annyi bájjal, mert azt akarta, hogy boldoggá tegye a miénket! Ifjúkori áhítatuknak ezek a boldogtalan rászédettjei, akiket azonban gyakran csak zsarnoki családjuk érdekei kényszerítenek erre a lépésre, örökre kénytelenek otthagyni a világot; fogadalmuk örökre hozzáláncolja őket az unalomhoz, a magányhoz, a rabszolgasághoz és nyomorúsághoz; a természet akaratával szembezálló esküjük szűzességre kényszeríti őket. Hiába ébred fel bennük érettebb korban az ösztön és a keserű megbánás amiatt, amit tettek, a társadalom megbosszulja magát rajtuk hasznavehetetlenségükért, önkéntes meddőségükért; családjuktól elszakítva, egyhangúságban, keserűségben és könnyek között élnek le egész életüket rosszindulatú és zsarnoki porkolábjaik őrizete alatt; végül is segítség és kapcsolatok nélkül maradva, csak az az egy csunya vigaszuk lehet, hogy ők is újabb áldozatokat szereznek, akik megosztják velük magányuk és menthetetlen gyötrelmeik egyhangúságát.

Egyszóval a kereszténység mintha azt tűzte volna ki céljául, hogy minden téren harcoljon a természet és a józan ész ellen. Ha egy-egy erényt a józan ész kényszerítő parancsára elismer, ezt is csak azért teszi, hogy túlzásba vigye; sohasem marad meg a helyes középúton, amely egyedül vezet tökéletességre. A kicsapongás, a paráznaság, tehát a meg nem engedett és gyalázatos gyönyörök magától értetődően olyan dolgok, amelyekről a saját jólétét szem előtt tartó és polgártársai becsülését kiérdemelni igyekvő ember mindenkor tartózkodni fog. A pogányok ismerték és tanították ezt az igazságot, hiába vet szemükre a kereszténység erkölcsi szabadosságát.* A keresztény vallás, nem érve be

* Aristoteles és Epiktetos a tisztaságot ajánlja beszédeiben. Mondonder azt mondja, hogy jóra való ember nem csábíthat el nőket és nem követhet el házasságtörést. Tibullus szerint *casta placent superis*. Marcus Antonius hálát ad az isteneknek, hogy fiatal korában megőrizhette tisztaságát. A rómaiaknak törvényeik voltak a házasságtörés ellen. Tachard atya szerint a szíámiak erkölcsé nemcsak a becstelen cselekedeteket tiltja, hanem a tisztátalan gondolatokat és vágyakat is.

ezekkel az észszerű szabályokkal, a nőtlenséget ajánlja mint tökéletes állapotot; szerinte a házasság köteléke tökéletlen valami. A keresztények Istenének atyja a Geneziszben ezt mondta: *Nem jó az embernek egyedül lenni*. Kimondottan azt rendelte minden lénynek, hogy *gyarapodjék és sokasodjék*. Fia az Evangéliumban eltörli ezeket a törvényeket és azt kívánja, hogy az ember a tökéletesség elérése céljából ne lépjen házasságra, mondjon le a legелеmibb szükségletekről, amelyeket a természet oltott belé, haljon meg ivadékok nélkül és fossza meg az államot polgáraitól, saját öregségét a támasztól.

Ha az ész szavára hallgatunk, úgy találjuk, hogy a szerelem gyönyörűségei nekünk magunknak ártanak, ha túlzottan élünk velük; hogy bűn lesz belőlük, ha másoknak ártanak; érezzük, hogy egy leány elcsábítása egyértelmű azzal, hogy szegyenbe és becsstelenségbe döntjük és a társadalom szemében tönkretesszük; úgy találjuk, hogy a házasságtörés egy másik ember jogainak megsértése, amely megmérgezi a hitvestársak együttélését és legjobb esetben is elválasztja egymástól azokat a szíveket, amelyeket a szerelemnek kellene összekapcsolnia; mindezekből arra következtethetünk, hogy a házasság az egyetlen mód, ahogyan becsületesen és törvényesen kielégíthetünk egy természetes szükségletet, gondoskodhatunk fajtánk fennmaradásáról és magunknak gyámolítókról, tehát hogy ez az állapot tiszteletreméltóbb és szentebb a pusztító nőtlenségnél, ennél az önkéntes kasztrációnál, amelyet a kereszténység vakmerően erőnné költ át. A természet vagy a természet alkotója arra buzdítja az embereket, hogy a gyönyör csábításának engedve, szaporodjanak; hangosan hirdeti, hogy az asszony szükséges a férfiaknak; a tapasztalat megmutatta, hogy az embereknek társadalomban kell egyesülniök, nemcsak hogy futólagos örömöket élvezzenek, hanem azért is, hogy kölcsönösen segítsék egymást az élet mostoha körülményei között, hogy felneveljék gyermekeiket és polgárokká tegyék őket, hogy aggkoruk gyámolítói legyenek. Mikor élettársánál nagyobb erőt adott a férfiaknak, a természet azt akarta, hogy dolgozzék és szerezzé meg családjának a létfenntartásához szükséges dolgokat; mikor élettársának gyengébb szerveket adott, ezzel kevésbé nehéz, de nem kevésbé szükséges munkára szánta; mikor érzékenyebb és gyöngédebb lelket adott neki, azt akarta, hogy saját erejükből élni még nem képes gyermekeihez különösen gyöngéd érzések fűzzék. Ezek azok a szálak, amelyek létrejöttét a kereszténység mindenáron szeretné megaka-

dályozni*; ezek azok az intézmények, melyeknek leküzdésén dolgozik, hogy tökéletes állapotként azt a nőtlenséget honosítsa meg, amely elnépteleníti a társadalmat, amely ellentmond a természetnek, erkölcstelenségre csábít, elszigeteli egymástól az embereket és nem lehet hasznára másnak, mint bizonyos keresztény szekták gyűlöletes papi politikájának, amely kötelességének érzi, hogy különváljon polgártársaitól, végzetes testületet alakítson és ivadékok nélkül maradjon örökké fenn. *Gens aeterna, in qua nemo nascitur.***

Ha a kereszténység kénytelen-kelletlen megengedte a házassá-

* Nyilvánvaló, hogy a keresztény vallás a házasságot tökéletesen állapotnak tekinti. Ez talán abból származik, hogy Jézus Krisztus az esszeneusok szektájához tartozott, akik a modern szerzetesekhez hasonlóan lemondtak a házasságról és nőtlenséget fogadtak. Az első keresztények valószínűleg azért utánozták őket ebben, mert a Megváltóról szóló jóváindulások értelmében minden pillanatban várták a világ végét és hiábavalónak tartották, ha gyermekeket hoznak világra és gyarapítják azokat a szálakat, amelyek egy úgyszólván készülő világhoz kötik őket. Mindenesetre Szent Pál azt mondja, hogy jobb megházasodni, mint égni. Jézus maga dicsérő szavakkal beszélt azokról, akik a mennyországért eunuchokká lesznek. Origenes szövege szerint vette ezt a tanácsot vagy rendelkezést. Szent Jusztin vértanu azt mondta, Isten azért akart szűztől születni, hogy eltörölje a közöséges nemzést, amely tiltott vágy gyümölcse. A kereszténységet főként azért tiltották el Kínában, mert olyan tökéletes állapotnak tartja a nőtlenséget. Hitvalló Eduard egész életében tartózkodott az asszonyoktól. A szűziességnak tulajdonított tökéletesség eszméje okozta a szász királyi családok kihalását Angliában. Szent Agoston barát, az angolok apostola, Szent Gergely pápához fordult tanácsért, hogy megtudja tőle, mennyi idő kell ahhoz, hogy a férfi, aki érintkezett feleségével, beléphessen az egyházba és bebocsássák a hívők gyülekezetébe.

** A római egyház papjainak előírt nőtlenség alighanem a pápák legkormöfontabb politikájának következménye. Mindenekelőtt a népek tiszteletét akarták növelni vele, hogy azt higgyék, papjaik nem húsból és vérből való emberek, mint a többiek. Másodszor pedig, mikor megtiltották a papok nősülését, elszakították azokat a szálakat, amelyek a családokhoz és az államhoz fűzték őket, hogy egyesegyedül az egyházhöz kapcsolódjanak, amelynek javai ily módon nem oszlottak szét és megmaradtak egészben. A nőtlenség jóvoltából lettek a római egyház papjai olyan hatalmasok és olyan rossz állampolgárok. A nőtlenség bizonyos módon függetlenné teszi őket; nem kénytelenek többé ivadékaikkal törődni. A családos embernek olyan szükségletei vannak, amelyeket nőtlen ember nem ismer, mert vele minden bevégeződik. A legnagyobbavagyóbb pápák voltak a papi nőtlenség leghevesebb előmozdítói. Így VII. Gergely minden erejével azon volt, hogy intézményessé tegye. Ha a papok nősülhetnének, a királyok és fejedelmek csakhamar papokká lennének és az egyházi nem találna bennük eléggé engedelmes alattvalókat. Nyilván a nőtlenségnek tudható be a keményszívűség, ember-telenség, csökönyösség és nyugtalan szellem, amelyet mindig szemére vetettek a katolikus papságnak.

ságot azoknak a híveinek, akik nem mertek vagy nem tudtak a tökélyre törekedni, viszont büntetésül kényelmellen bilinecsé tette számukra ezt a frigyet; a keresztény vallás tiltja a válást és a legtürehtetlenebb házasságot is felbonthatatlannak nyilvánítja; aki egyszer házasságot kötött, egész életében nyögheti meggon-
dolatlanságának átkát, ha a házasság, amelynek célja és alapja nem lehet más, mint a házasságok jóléte, gyöngédsége és von-
zalma, a viszálykodás, keserűség és gyötrelmek forrásává vált. Ilyenkor a törvény, a kegyetlen vallással egyetértésben, meg-
akadályozza ezeket a szerencsétleneket abban, hogy bilinecsüket lerázhassák. Úgy látszik, a kereszténység mindent megtett, hogy igyekezzék az embereket eltéríteni a házasságtól és előnyben rés-
zesítse a nőtlenséget, amely szükségképpen kicsapongásra, há-
zasságtörésre, pusztulásra vezet.* Holott a zsidók Istene még megengedte a válást, és nem látjuk be, milyen jogon vonta visz-
sza ezt az értelmes engedélyt fia, aki Mózes törvényét jött betel-
jesíteni.

Nem beszélünk itt a többi akadályokról, amelyeket alapítója
óta az egyház a házasság elé gördített.** Mikor a rokonok kö-

* A természet nem mond le jogairól; a nőtlenségben élők szűk-
ségletei ugyanazok, mint a többi embereké; nem tudnak magukon
másként segíteni, mint prostitúcióval vagy házasságtöréssel vagy
olyan eszközökkel, amelyekről az illem tiltja szólnunk. Spanyolország-
ban, Portugáliában, Olaszországban a szerzetesek és papok a legször-
nyűbb kicsapongásokban, pederasztiában és házasságtörésben élnek,
amely bűnök a nőtlenség következtében ezekben az országokban rend-
kívül elterjedtek. A világiak bűnei is csökkennének, ha a házasság
nem volna felbonthatatlan.

** A római egyházfők a markukba nevelhetnek, mikor azt látják,
hogy királyok könyörögnek nekik házassági engedélyért. Nyilvánvaló,
hogy eredetileg a rokonok közötti házasságokat a polgári törvényhozás
tiltotta; a fejedelmek és császárok, a keresztények is, eleinte maguk
tiltották és engedték meg az effajta házasságokat. Lassanként
azonban az egyház magához kapartotta a fejedelmeknek ezt a
jogát és a pápák ily módon uraivá tették magukat a házassági kötelék-
nek, olyannyira, hogy volt idő, mikor majdnem lehetetlen volt tudni,
helyesen vagy helytelenül házasodott-e valaki; az egyház még ott is
tiltotta a házasságot, ahol a rokonság nem volt megállapítható. Az
affinitas házassági akadály lett; kitalálták a lelki affinitást; mostoha-
apák és mostohaanyák nem házasodhattak össze, és a pápa ily módon
urává lett a királyok és alattvalók sorsának; a vérfertőző házasságok
ürügye alatt százszor felkavarta az államok rendjét, fejedelmeket kö-
zösített ki, gyermekeket nyilvánított törvényteleneknek, megállapította
a koronák öröklési sorrendjét. Pedig a Biblia semmi kétséget nem hagy
affelől, hogy Ádám fia saját nőtestvéreikkel keltek egybe. Ezek a há-
zasságok, mondják, azért vétkesek, mert ha a rokonok között már
úgyis fennálló viszonyhoz még a házastársi gyöngédség járulna, félő
lenne, hogy a házastársak szerelme túlságosan nagy találna lenni.

zötti házasságot eltiltotta, nyilván azért járt el így, mert megakarta akadályozni, hogy az így egybekelő párok teljesen ismerjék és túlságosan gyöngéden szeressék egymást.

Ezek azok a tökéletességek, melyeket a kereszténység ajánl gyermekeinek, ezek az erények, amelyeket előnyben részesít azokkal szemben, amelyeket megvetőleg *emberi erényeknek* nevez. Sőt továbbmegy és elveti, megtagadja ezeket az utóbbiakat, hamisaknak és törvényteleneknek nevezvén őket, mert akikben megvannak, azok nincsenek birtokában a hitnek. Szóval Görögország és Róma bámulatos hősi erényei egyáltalában nem voltak igazi erények! Ha egy pogány bölcsessége és türelmessége nem erény, ugyan mi érdemli meg ezt a nevet? Nem az erkölcs minden eszméjének összezavarását jelenti-e, ha azt állítjuk, hogy egy pogány igazságossága nem igazságosság, hogy jósága nem jóság, hogy jótékonytsága bűn? Socrates, Cato, Epiktetos, Antoninus igazi előnyei nem becsülendők-e többre Cyrillus vakbuzgóságánál, Athanasius nyakasságánál, Szent Antal dologtalanságánál, Chrysostomus lázongásánál, Dominicus vadságánál, Szent Ferenc lelki meghunyászkodásánál?*

Valamennyi erény, amelyet a kereszténység bámul, vagy túlzott és fanatikus, vagy csak arra jó, hogy az embert félénkké, meghunyászkodóvá és szerencsétlenné tegye. Ha bátorságot ad neki, csakhamar csökönyös, gőgös, kegyetlen és a társadalomnak káros lesz. Azzá kell lennie, hogy eleget tegyen egy vallás kívánságainak, amely megveti a világot és minden meggondolás nélkül hajlandó zavart szítani, csak hogy féltékeny Istene győzedelmeskedjen ellenségein. Igazi erkölcs sohasem férhet össze az ilyen vallással.

TIZENHARMADIK FEJEZET

A keresztény vallás gyakorlása és kötelességei

Ha a kereszténység erényeiben nincs semmi szilárd és valószínű, vagy nincs semmi olyan hatásuk, amelyet az ész helyeselhetne, ez utóbbi nem fog becsülendőbbet látni abban a kényel-

* Tudjuk, hogy Szent Cirill egy csapat szerzetes segítségével megkísérelte megölni Orestest, Alexandria kormányzóját, és sikerült neki a legbarbárabb módon meggyilkoltatnia a szép, tudós és erényes Hypatiát. Valamennyi szent, akit a római egyház tisztel, vagy lázadó volt, aki nagyravágyó céljaiért harcolt, vagy ügyefogyott, aki gazdag adományokkal látta el, vagy rajongó, aki önmagát tette tönkre.

metlen, haszontalan és gyakran veszedelmes gyakorlatban sem, amelyei buzgó követőinek kötelességévé tesz, olyan eszköznek tüntetvén fel, amely teljes bizonyossággal kiengeszteli az istenséget, elnyeri kegyét és rászolgál kimondhatatlan jótéteményeire.

A keresztényi kötelességek közül az első és leglényegesebb az *imádkozás*. A kereszténység az állandó imádkozáshoz kapcsolja a boldogságot, Istene, akiről azt állítják, hogy csupa jószág, azt akarja, hogy könyörögjenek neki kegyeiért, csak annak adja meg őket, aki sokszor kéri rá, a földi királyokhoz hasonlóan fogékony a hízélgés iránt és megköveteli az etikettet, miközben csak olyan könyörgéseket fogad szívesen, amelyek bizonyos megállapított szabályokba illeszkednek bele. Mit mondanánk az olyan apáról, aki ismeri ugyan gyermekei szükségleteit, de nem adja meg nekik a szükséges táplálékot addig, amíg buzgó és gyakran céltalan könyörgésekkel nem alkalmatlanokodnak neki? Másfelől azonban nem bizalmatlanság-e Isten bölcsességével szemben, ha elő akarjuk neki írni, hogy mit tegyen? Nem vonjuk-e kétségbe változhatatlanságát, ha azt hiszszük, hogy teremtménye rendelései megváltoztatására bírhatja? Ha mindent tud, mi szükség van arra, hogy állandóan közöljék vele alattvalói kívánságait és óhajait? Ha mindenható, hogyan hízeleghet neki a hódolat, a megalázkodás, a minden méltóságból való kivetkőzés, amellyel elébe járulnak?

Mindent egybevetve, az ima szeszélyes Istent tételez fel, akinek nincs emlékezőtehetsége, aki fogékony a dicséret iránt, akinek hízeleg, ha azt látja, hogy alattvalói megalázkodnak előtte, aki ragaszkodik ahhoz, hogy minden pillanatban meghunyászkodásuk ismételt jeleit lássa.

Ezek a földi fejedelmektől kölcsönzött elgondolások vajjon alkalmazhatók-e egy mindenható lényre, aki csak az emberiség számára teremtette a mindenséget és csak annak boldogságát tartja szem előtt? Feltételezhető-e, hogy egy mindenható, páratlan és vetélytárs nélküli lény féltékeny a maga dicsőségére? Dicsőség-e ez egy olyan lénynek, akihez semmi nem hasonlítható? Nem látják a keresztények, hogy mikor Istenüket magasztalni és tisztelni akarják, igazában csak lealacsonyítják és kisebbítik?

Hozzá tartozik a keresztény vallás rendszeréhez az is, hogy egyes emberek imái másokra alkalmazhatók: a kedveltjei iránt részrehajló Isten csak akkor fogadja népét, ha miniszterei tolmácsolják előtte kívánságát. Isten szultán lesz, aki csak miniszterei, nagyvezíre, eunuchjai és háremhölgyei számára hozzáférhető. Ezért a rengeteg pap, remete, szerzetes és apáca, akik-

nek nincs más feladatuk, mint hogy tétlen kezeiket égneek emeljük és éjjel-nappal imádkozzanak, hogy elnyerjék Isten kegyét a társadalomnak. A nemzetek busásan fizetnek ezekért a fontos szolgálatokért, és jámbor semmittevők pompában élnek, míg az igazi érdem, a munka és az ipar, nyomorúságban sínylődik.*

Hogy imáit és az istentisztelet szertartásait elvégezzé, a keresztény, különösen néhány a többenél is babonásabb szektában, köteles az év egy jelentős részét dologtalanul tölteni, ölbetett kézzel; azt mondják neki, hogy Istenét tiszteli meg vele, ha nem végez hasznos munkát; a papok érdekében és hiszékenységből folyton gyarapodó ünnepek sok millió kéz szükséges munkáját szakítják félbe; a nép a templomba megy és imádkozik, ahelyett, hogy földjét művelné; itt gyermekes szertartásokkal lakatja jól szemét, fülét pedig mesékkel és dogmákkal, amelyekből semmit sem ért. A zsarnoki vallás bűnösnek jelenti ki azt a mesterembert vagy földművest, aki a dologtalanságnak szentelt napokon azzal merne törődni, hogy fenntartsa nagyszámú és szűkölködő családját; a kormány pedig a vallással összejátszva, megbünteti azokat, akik vakmerően kenyeret mernének keresni, ahelyett, hogy imádkoznak vagy ölbetett kézzel ülnek.**

Helyeselheti-e az ész azt a furcsa előírást, hogy tartózkodni kell bizonyos ételektől, ahogyan azt bizonyos keresztény szekták követelik? A nép, amely munkájából él, ennek a törvénynek következtében kénytelen igen hosszú időszakokon át drága, egészségtelen, ereje pótlására alkalmatlan táplálékkal beérni.

Micsoda megvetendő és nevetséges elképzelésük lehet az Istenről azoknak az eszteleneknek, akik azt hiszik, hogy törődik az ételek minőségével, melyek teremtményeinek gyomrába kerülnek, viszont pénzzel le lehet az eget kenyerezni. A keresztények papjai szüntelenül kellemetlenkednek hiszékeny híveiknek, hogy a bőjt megszégésére bírják őket, s mindezt csak azért, hogy állítólagos mulasztásaikat drágán fizetessék meg velük. A kereszt-

* Egy császár (ha nem csalódom, Justinus) Isten bocsánatát kérte és szemrehányásokat tett magának azért, hogy állama igazgatásával tölti az időt, ahelyett, hogy azalatt is imádkoznék.

** Konstantin császár Kr. u. 321-ben elrendelte, hogy vasárnap minden igazságszolgáltatásnak, minden mesterségnek és közönséges foglalkozásnak szünetelnie kell a városokban. A mezei munkát és a földművelést kivették ez alól a törvény alól. Mindenesetre ez a rendelkezés még valamivel észszerűbb volt azoknál, amelyek most vannak érvényben, különösen a római katolikusoknál. Ma a pápa és a püspökök írják elő az ünnepeket és kényszerítik a népet munkátlanságra. L. Tillemont, Konstantin élete, art. 15, p. 180.

ténységben minden, még a bűnök is, a végén a pap javát szolgálja.*

Egyetlen kultusz nem érte el soha követőinek olyan állandó és teljes függését a papoktól, mint a kereszténység; egy pillanatra sem vesztették szem elől zsákmányukat; minden intézkedést megtettek, hogy szolgálkákká tegyék az embereket és hatalmuk, gazdagságuk, birodalmuk szolgálatára szorítsák. Ezek az égi birodalom és alattvalói között közvetítő papok olyan szerepet játszottak, mint az udvari kegyencek, mint a hatalom gyakorlásával megbízott miniszterek, mint közbenjárók, akiktől az istenség semmit sem tagadhatott meg. Ilymódon a Magasságos miniszterei korlátlan urai lettek a keresztények sorsának; egész életükre igájukba hajtották a rabszolgákat, akiket a félelem és az előítéletek kezükbe adtak; nélkülözhetetlenné tették magukat számukra egy csomó szertartással és praktikával, amelyek gyermekek és furcsák, de melyeket úgy tüntettek fel előttük, mintha nélkülözhetetlenül szükségesek volnának az üdvösséghez. Ezeknek a kötelességeknek elmulasztását súlyosabb bűnöknek jelentették ki, mint az erkölcs és az ész törvényeinek nyilvánvaló megsértését.

Nem csoda tehát, ha a legkeresztényibb, tehát legbabonásabb felekezetekben azt látjuk, hogy a papok állandóan markukban tartják az embert. Alig jön ki az anyaméhéből, papja máris megkereszteli pénzért, azzal az ürüggyel, hogy egy állítólagos *eredendő szenny*től mossa tisztára, kiengeszteli egy Istennel, akit még egyáltalában nem sérthetett meg; szavakkal és varázslatokkal kiszabadítja a pokol hatalmából. Legzsengebb gyermekkorától fogva nevelése rendszerint papokra van bízva, akiknek legfőbb céljuk, hogy idejekorán beleoltsák a nekik szükséges előítéleteket; rettegésre nevelik, amely egész életében csak nőni fog; megtanítják egy csodákkal tele vallás meséire, oktan dogmáira,

* A görögöknek és a keleti keresztényeknek több bűnjük van és ezeket szigorúan megtartják. Spanyolországban és Portugáliában pénzért árulják az engedélyt, hogy tiltott napokon húst egyenek: a taksát mindenki köteles megfizetni, még ha aláveti is magát az egyház rendelkezéseinek, enélkül nem nyer bűnbocsánatot. A bűjt és bizonyos ételektől való tartózkodás az egyiptomiaktól jött a zsidókhoz és ezektől a keresztényekhez és mohamedánokhoz. A hústól való tartózkodásból úgyszólván csak azok a hatalmak húznak hasznot, amelyeket a római katolikusok eretnekeknek tekintenek: az angolok tőkehalat adnak el nekik, a hollandok pedig heringet. Nem különös, hogy a keresztények tartózkodnak a húsevéstől noha ezt a tilalmat az Újtestamentum egyetlen helyén sem olvashatjuk, viszont nem tartózkodnak a vértől, a kolbásztól és a megfojtott állatok húsától, amelyet az apostolok olyan szigorúan tiltanak mint a paráználkodást? L. Ap. csel. XV, 8.

érthetetlen misztériumaira, szóval babonás keresztényt faragnak belőle, de sohasem hasznos polgárt, okos embert.* Csak egyetlen dolog szükségességéről igyekeznek meggyőzni, hogy buzgó hívei legyenek vallásuknak. Légy buzgó, mondják neki, légy vak, vedd meg elmédet, törődj csak az éggel, hanyagold el a földet, ezt akarja tőled Isten, hogy eljuss a boldogsághoz.

Hogy a keresztényt megtartsák abban az alacsony és fanatikus eszmekörben, amelyet zsenge korától fogva beleoltottak, bizonyos szektákban a papok azt rendelik el nekik, hogy gyakran jöjjenek hozzájuk és mondják el nekik legrejtettebb bűneiket, legtitkosabb cselekedeteiket, legleplezettebb gondolataikat; arra kényszerítik őket, hogy alázkodjanak meg előttük és hódoljanak hatalmuknak; ráíjesztenek a bűnösre és ha arra méltónak ítélik, utóbb kiengesztelik az istenséggel, aki minisztere rendeletére megbocsátja neki a bűnöket, amelyekkel beszennyezte magát. Azok a keresztény szekták, amelyekben ez a gyakorlat dívik, azt hirdetik, hogy ez igen hasznos szabályozója az erkölcsöknek és nagyon alkalmas arra, hogy az emberek szenvedélyeit féken tartsa. A tapasztalás azonban azt igazolja, hogy azokban az országokban, ahol legjobban ragaszkodnak ehhez a szokáshoz, nemcsak hogy nem tisztábbak az erkölcsök, mint a többiben, hanem még feslettebbek. A könnyű kiengesztelődés a bűnös szívet még jobban megkeményíti. A keresztények élete a botlások és az időszaki gyónások sorozata; a papság egyedül húz hasznat ebből a szokásból, amely lehetővé teszi, hogy korlátlan uralomra tegyen szert az emberek lelkiismeretén. Mekkora hatalma kell hogy legyen annak az embercsoportnak, amely tetszése szerint tárja fel és csukja be az ég kapuit, be van avatva a családok titkaiba és kénye-kedve szerint gyújtja fel a fanatizmus tűzét a lelkekben!

A papság engedélye nélkül a keresztény nem vehet részt szent misztériumaiban, a papoknak joguk van azokból kizárni. Ezért az állítólagos veszteségért még vigasztalódhatna; de a papok átka, kiközösítése mindenütt komoly bajt jelent; az egyházi átoknak földi következményei vannak és az a polgár, aki kegyvesztett lesz az egyháznál, abban a veszélyben forog, hogy elveszti a kormány kegyét is és gyűlölet tárgya lesz polgártársai szemében.

* Az emberek nevelése csaknem az egész világon papokra van bízva. Ezért nem meglepő, hogy a tudatlanság, a babona és a fanatizmus nem irtható ki a világból. A protestánsoknál épúgy, mint a katolikusoknál az egyetemek teljességgel pápi intézmények. Az ember azt hihetné, hogy az európaiak csupa szerzetest akarnak nevelni.

Látjuk már, hogy a vallás papjai beavatkoznak a házassági ügyekbe; engedélyük nélkül a keresztény nem lehet apává; kénytelen magát alávetni a vallás szeszélyes előírásának; ezek nélkül a vallással egyhúron pendülő állam nem adja meg gyermekeinek a polgár rangját.*

A keresztény egész élete folyamán kénytelen, ha nem akar hibát elkövetni, résztvenni az istentiszteleti szertartásokon, meghallgatni a papjai oktatását; ha híven teljesíti ezt a fontos kötelességet, azt hiszi, hogy kegyben áll Istennél és meg van győződve arról, hogy több semmivel nem tartozik a társadalomnak. Ugyanakkor a haszontalan gyakorlatok elfoglalják az erkölcs helyét, amely mindenütt alá van rendelve a vallásnak, pedig a kettő közül az erkölcsnek kellene előjárnia.

Ha élete vége közeledik, a halálos ágyán fekvő keresztényt utolsó perceiben papok veszik körül. Némely keresztény szektában a vallás mintha külön arra törekednék, hogy ezerszeresen keserűbbé tegye az embernek halálát. A haldokló ágyánál megjelenik a hidegvérű pap és magával hozza a nyugtalanságot; azzal az ürüggyel, hogy kiengeszteli Istenével, előre megízlelteti vele a halált.** Ha ennek a szokásnak szörnyű hatása van a polgároknak, viszont annál hasznosabb a papságnak, mert ez gazdagsága nagy részét köszönheti az üdvös rémületnek, amelybe szándékosan ejti a gazdag haldokló keresztényeket. Az erkölcs korántsem húz ekkora hasznót a dologból: a tapasztalat mutatja, hogy a keresztények nagy része, miután sokáig féktelen és kicsapongó életet folytat vagy éppen bűnöket követ el, halála órájáig elhalasztja az Istennel való kibékülést: késői bűnbánatával és a papságnak tett bőkezű adományaival jóváteszi minden hibáját és remélheti, hogy az ég a papok közbenjárására elfelejti gátlatosságokat, amelyeket egy hosszú életen keresztül elkövetett embertársai ellen.

De még a halál sem fejezi be a papság uralmát bizonyos

* Elég egy pillantást vetnünk a történelemre, és látjuk, hogy a keresztény papok mindenbe beleütték az orrukat: az egyház, ez a jó anya még a gyermekek hajviseletével, ruházatával, lábbelijével is foglalkozott. A 15. században a hegyesorrú cipő ellen tiltakozott. Szent Pál annakidején a hajdísz ellen tüzelt.

** Nincs barbárabb valami, mint a római egyház eljárása a haldoklóknál; a szentségek több embert ölnek meg, mint a betegségek és az orvosok; a rémület csak végzetes hatással lehet az elgyöngült testre: mégis a politikai hatalom összejátszik az egyházzal, hogy ezek a kegyetlen szokások fennmaradjanak. Párizsban, ha az orvos három látogatást tett betegénél, rendelet szabja meg, hogy fel kell vétenie vele a halotti szentséget.

szezták keresztényein; a papok az elhalt hullájából is hasznot húznak; a jogot, hogy az ember földi maradványai egy templomban nyugodhassanak és ragályt és betegséget terjeszthessenek a városokban, pénzzel kell megvásárolni. Mi több, a papi hatalom még a síron túl is tart. Drága pénzen vásárolják meg az egyház imáit, hogy az elhunyt lelke azok segítségével szabaduljon a gyötrelmekről, melyeket állítólag a másvilágon el kell szenvednie, hogy megtisztuljon. Boldogok a gazdagok abban a vallásban, amelyben pénzzel rá lehet bírni Isten kegyeltjeit, hogy imádkozzanak azoknak a büntetéseknek elengedéséért, amelyeket állítólag a megingathatatlan égi igazság szabott ki rájuk!*

Ezek azok a legfőbb kötelességek, melyeket a kereszténység mint szükségeseket ajánl és melyeknek megtartásától függ az üdvösség. Ezek azok az önkényes, nevetséges és ártalmas praktikák, amelyekkel gyakran helyettesíteni meri a társadalom iránti kötelességeket. Nem akarunk vitába szállani a különböző babonás szokásokkal, amelyeket bizonyos szezták nagy tisztelettel követnek, mások pedig elvetnek, így azzal a különleges tisztelettel sem, mellyel a jámbor fanatikusok, a komor szemlélődők emlékének adóznak, akiket a római egyházfő a szentek lajstromába iktat.** Nem beszélünk azokról a zárandoklatokról sem, amelyekből a babonás emberek akkora hűhót csinálnak, sem a bűnbocsátat különböző fajtáival. Csak azt az egyet akarjuk megállapítani, hogy az emberek, akik ezekben a dolgokban hisznek, általában többre tartják őket az erkölcs szabályainál, amelyekkel gyakran egyáltalában nem törődnek. Sokkal egyszerűbb, ha az emberek követnek bizonyos rítusokat, elvégeznek bizonyos szertartásokat, mint ha erényesek. Jó keresztény az az ember, aki pontosan végzi azt, amit papjai követelnek; ezek pedig erények helyett azt kívánják tőle, hogy legyen vak, bőkezű és engedelmes.

* Hála a Tisztítótűz dogmájának és annak, hogy az egyház imái hathatósan kiszabadíthatják onnan az embert, a római egyház gyakran fosztott meg családokat dús örökségektől. A jó keresztények gyakran kitagadják rokonaikat, csak hogy még többet adhassanak az egyháznak; ezt úgy hívják, hogy az ember saját lelkére hagyja az örökséget. A bázeli zsinaton 1446-ban a ferencrendiek dogmává igyekeztek tenni ezt a kijelentést: *Beatus Franciscus, ex divino privilegio, quotannis in Purgatorium descendit, suosque omnes in coelum deducit.* (Szent Ferenc isteni engedéllyel évenként leszáll a tisztítótűzbe és kiszabadítja onnan hivat.) De ezt a meztlábosok rendjének túlságosan kedvező dogmát a püspökök elvetették.

** Tudjuk, hogy a japánok pápájának, akárcsak a rómaiakénak megvan az a joga, hogy kanonizáljon, vagyis szentté avasson. Ezeket a szenteket Japánban kamiknak nevezik.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A keresztény vallás politikai hatásai

Miután láttuk a tökéletességek, erények és köteleességek hasznavehetetlen, sőt veszélyes voltát, amelyeket a keresztény vallás elének állít, lássuk mostmár, szerencsésebb befolyással van-e a politikára, vagy valóságos jóléthez segíti-e azokat a nemzeteket, melyek ezt a vallást elfogadták és híven megtartják. Mindenekelőtt azt találjuk, hogy ahol csak a kereszténységet felvették, mindenütt két egymással ellentétes törvényhozó hatalom jött létre, melyek kölcsönösen harcolnak egymás ellen. A politika célja az, hogy fenntartsa az egységet és egyetértést a polgárok között. A keresztény vallás ugyan azt prédikálja nekik, hogy szeressék egymást és éljenek békességben, de nyomban megsemmisíti ezt a szabályt a szükségszerű ellentétekkel, amelyeket hívei közt támaszt, mert ezek kénytelenek a szentkönyvekben található kétértelműségeket más és másképpen értelmezni. A kereszténység keletkezése óta folytonos heves vitákat látunk a hittudósok között.* A további századokban aztán egymást érik a szakadarságok, eretnkségek, amelyeket üldözések és harcok követtek, meggátolva minden egyetértést, amelyről úgysem lehet szó az olyan vallásban, ahol minden homályos. Minden hitvitában a szembenálló felek mindegyike azt hiszi, hogy Isten az ő pártján van, ennél fogva csökönyösen kitart meggyőződése mellett. Nem is tehet egyebet, hiszen *Isten ügyét* a saját hiúságával keveri össze. Így aztán nem hajlandó engedni egyik sem, hanem harcolnak, gyötrik és marcangolják egymást, míg végül is az erő dönt a józan észhez sohasem folyamodó ellenfelek közt. Csakugyan valamennyi keresztények között támadt nézeteltérésbe kénytelen volt beavatkozni a politikai hatalom; a fejedelmek foglaltak állást a papok léha civakodásaiban, amelyeket minden egyébnél fontosabbnak tartottak. Egy Istentől magától alapított vallásban nem lehetnek véleménykülönbségek, a fejedelmek tehát fegyvert ragadtak alattvalóik egy része ellen. Az alattvalók vallását és hitét az udvar felfogása döntötte el, csak ennek véleménye volt igaz, csatlósai az igazhitőség támaszai voltak, a többiek pedig eretne-

* Mióta az apostolok első zsinatjaikat tartották Jeruzsálemben, Szent Pál nagy vitákat folytatott Szent Péterrel, hogy megtartsák-e a zsidó szertartásokat, vagy mondjanak le róluk. Azok a férfiak, akik első kézből kapták a hitet, nem tudtak megegyezni, utóbb pedig még kevésbé értettek egyet.

kek és zendülők, akiknek kiirtását az előbbieket szent kötelességüknek tartották.*

A fejedelmek előítéleteik vagy hamis politikájuk következtében azokat az alattvalókat, akik vallási kérdésekben nem vallottak ugyanazt a véleményt, amit ők, rossz polgároknak minősítették, az államra veszélyeseknek, hatalmuk ellenségeinek. Ha rábízták a papokra, hogy elintézzék csunya vitáikat, nem vesznek részt az üldözésekben és ezzel nem bátorítják, ezek a viták maguktól elaludtak és nem zavarták volna a közrendet. Ha a királyok részrehajlás nélkül jutalmazták a jókat és büntetik a gonoszakat, nem törődve gondolkodásmódjukkal, istentiszteletükkel, szertartásaikkal, nem kényszerítették volna igen sok alattvalójukat arra, hogy elkeseredett ellenségévé váljon az őt elnyomó hatalomnak. A keresztény fejedelmek azonban minden időben igazságtalansággal, erőszakkal és üldözésekkel igyekeztek megtéríteni az eretnekeket. Pedig a józan ész felvilágosíthatta volna őket arról, hogy ezzel csak szenteskedőket, burkolt ellenségeket szereznek maguknak, ha ugyan nem lázadást idéznek elő.**

Ezek a meggondolások azonban nem a fejedelmeknek valók, akiket a kereszténység gyermekkoruktól fogva igyekszik eltölteni fanatizmussal és előítéletekkel. Minden más erény helyett ostobaságokhoz való csökönyös ragaszkodást plántál beléjük, tüzes lelkesedést az állam javától teljesen idegen dogmákért, ádáz haragot azok ellen, akik nem hajlandók beadni a derekukat zsarnoki véleményüknek. Ebből következik, hogy az uralkodók egyszerűbbnek találják, ha kivégeztetik, mint ha szelídségükkel megnyerik maguknak az embereket: dőlyfős zsarnokságuk nem ereszkedik le az okoskodásig. A vallás meggyőzi őket arról, hogy az önkény törvényes, hogy a kegyetlenség érdem, mihelyt Isten ügyéről van szó.

Csakugyan a kereszténység mindenkor zsarnokokká és önkényuralkodókká tette a fejedelmeket, akik kedveztek neki; földi istenségeknek állította oda őket, akiknek szeszélyeit ugyanaz a

* Egy szellemes ember egyszer azt mondta, hogy az ortodox vallás minden országban az, amelyet a hóhér követ. Valóban, ha megfigyeljük, arra a véleményre kell jutnunk, hogy a keresztény vallás minden dogmáját a királyok és katonák juttatták érvényre. Ha XIV. Lajos tovább él, az unigenitus alkotmánya hitcikkely lett volna közöttünk.

** XIV. Lajos a nantesi ediktum visszavonása után tudvalevőleg mindenképpen sanyargatta a hugenottákat ugyanakkor pedig megtöltötte nekik, hogy Franciaországot elhagyják. Ez az eljárás olyan észszerű, mint a gyermeké, aki kínozza a kalitkába zárt madarat, aztán, ha már megölte, megsíratja.

tisztelet illette, mint magának az égnek akaratát; rabszolganyájként kiszolgáltatta nekik a népeket, hogy bánjanak velük kedvük és tetszésük szerint. Hálából a vallásban való buzgalmukért, gyakran megbocsátotta a legromlottabb uralkodóknak igazságtalanságait, erőszakosságait, gaztetteiket, és megparancsolta a nemzeteknek, hogy ha nem akarják a Magasságos haragját magukra idézni, zúgolódás nélkül tűrjék a rájuk zúduló csapásokat, ahelyett, hogy védekezzenek. Ilyen módon nem csoda, ha a kereszténység uralomra jutása óta annyi nemzet sínylődött olyan hitbuzgó zsarnokok igájában, akiknek egyetlen érdemük a vallásukhoz való vak ragaszkodás volt és akik ugyanekkor a legvérlázítóbb bűnökre vetemedtek, a legundorítóbb zsarnokságra, a leggyalázatosabb féktelenségekre, a legeszevesettebb gonoszságokra. Akármilyen igazságtalanok, elnyomók, rablók voltak ezek az uralkodók, ha vallásosak vagy képmutatók voltak, a papok gondoskodtak róla, hogy alattvalóik ne mukkanjanak. Nem véletlen tehát az sem, hogy annyi alkalmatlan és rossz fejedelem viszont a maga részéről megvédte a vallásnak érdekeit, amelyre hamis politikájának szüksége volt, hogy fenntartsa tekintélyét. A királyoknak semmi szükségük sem lenne a babonára a népek kormányzásában, ha méltányosak, okosak és erényesek lennének, ismernék és teljesítenék igazi kötelességeiket és valóban alattvalóik jóléte lebegne szemük előtt. De mert könnyebb külsőségeknek eleget tenni, mint tehetségesnek lenni vagy az erényt gyakorolni, a kereszténység igen gyakran találta meg támaszát a fejedelmekben, akik készek voltak megvédeni, hű szolgálatában hóhérokká válni.

Korántsem tanúsítottak a vallás papjai ekkora jóindulatot az olyan uralkodók iránt, akik nem voltak hajlandók velük egy követ fújni, pártjukat fogni vitáikban, szolgálni szenvedélyeiknek; felkeltek azok ellen, akik ellenállottak nekik, akik túlkapásaikat meg akarták torolni, akik azon voltak, hogy észretérisék őket, mérsékeljék nagyravágyó követeléseiket, hozzányúljanak büntetlenségükhöz. Ilyenkor a papok *istentelenségeket, szentségtörést* kiabáltak, azt állítván, hogy az uralkodó *kezet emel az oltár ellen*, bitorolja az Istentől magától megadott jogokat, egyszóval igyekeztek a népeket a legtörvényesebb hatalom ellen fellázítani, fanatikusokat fegyvereztek fel az uralkodók ellen, akiket rögtön zsarnokoknak neveztek, mert nem vetették magukat alá az egyháznak. Az ég mindig kész volt arra, hogy megbosszulja a szolgálát ért igazságtalanságokat; ezek csak akkor voltak maguk engedelmesek és prédikáltak az engedelmisséget másoknak, mikor módjukban állt osztozni a hatalomban, vagy mikor olyan gyön-

gék voltak, hogy nem tudtak neki ellenállni. Ezért látjuk a kereszténység keletkezésekor, hogy az apostolok hatalom híján alárendeltséget prédikálnak; mihelyt a kereszténység megszilárdult, nyomban üldözést prédikált; mihelyt elég erősnek érezte magát, lázadást hirdetett, királyokat fosztott meg trónjuktól és öletett meg.

Minden társadalomban, ahol a kereszténység uralkodik, két egymással vetélkedő hatalom áll fenn egymás mellett és küzd állandóan egymás ellen, a kettőnek küzdelme pedig rendszeren két félre szakítja az államot. Az alattvalók megoszlanak, egy részük a fejedelem oldalán harcol, másik részük Istenért küzd, vagy legalább is ezt gondolja. Ez utóbbiak végül is mindig győznek, amíg a papságnak megengedik, hogy megmérgezze a népek lelkét; a fanatizmus terjedését csak az alattvalók szellemi felvilágosítása fogja megakadályozni, csak az fogja kiszabadítani őket lassanként a babona jármából, ha csökkentik a papi hatalmat, mely mindig korlátlan lesz és erősebb a királyokénál minden tudatlan és sötétségbe borult országban.

Az uralkodók nagy része azonban fél attól, hogy felvilágosítják az embereket; büntársai a papságnak és vele cimborálnak, hogy elnyomják az észet és üldözzék azokat, akiknek elég bátorságuk van annak hirdetésére. Vakon a maguk és népeik érdekével szemben, csak rabszolgáknak akarnak parancsolni, akiket a papok kedvük szerint megfosztanak eszüktől. Így azt látjuk, hogy szegyenletes tudatlanság és teljes akaratgyöngöseség uralkodik azokban az országokban, ahol a kereszténység a legkorlátlanabban uralkodik: a papjaikkal szövetekezett uralkodók mintha csak arra törkednének, hogy tönkretegyék a tudományt, a művészeteket, ipart, mert mindez csak a gondolatszabadság gyümölcse lehet. A keresztény nemzetek között a legkevésbé babonások a legszabadabbak, a leghatalmasabbak, a legboldogabbak. Azokban az országokban, ahol a szellemi zsarnokság egyhúron pendül a földi zsarnoksággal, a népek téflenségben, tunyaságban, tompaságban tespednek. Európa népei, amelyek azzal kérkednek, hogy nekik van a legtisztább hitük, minden bizonnyal nem a legvirágzóbbak és a leghatalmasabbak; uralkodóik, akik maguk is rabszolgái a vallásnak, csak a többi rabszolgának parancsolnak, akiknek nincs elég tettejük és bátorságuk, hogy önmaguk meggazdagodjanak és az állam boldogságán dolgozzanak. Az ilyen államokban csak a pap fürdik tejben-vajban, a többiek mélységes nyomorúságban sínylődnek. De mit törődik a nemzetek hatalmával és boldogságával az a vallás, amely azt kívánja, hogy követői ne foglalkozzanak boldogságukkal ezen a világon, amely a gazdag-

ságot ártalmasnak tartja és egy szegény Istent prédikál, aki a lelki szegénységét és az érzelgek elszibbasztását ajánlja? Nyilván ezeknek a szabályoknak megtartására akarta kényszeríteni a papság a népeket, mikor több keresztény államban magához kaparintotta a vagyonok nagy részét és fényűzésben élt, míg a polgárok többi része az inségben találja meg üdvösségét.*

Ezek azok az előnyök, melyeket a keresztény egyház biztosít a politikai közösségeknek; független államot alkot az államban; rabszolgává teszi a népet; elősegíti az uralkodók zsarnokságát, ha azok kedvében járnak, lázadókká és fanatikusokká teszi alattvalóit, ha ezek az uralkodók nem tanusítanak iránta jóindulatot. Mihelyt társul a politikával, tönkreteszi, lealjasítja, elszegényíti a népeket és megfosztja őket a tudománytól és ipartól; mihelyt elszakad tőle, társadalomelenségé, zavargóvá, türelmetlenné és lázadóvá teszi a polgárt.

Ha részletesen vizsgáljuk ennek a vallásnak előírásait és az elveiből levezethető szabályokat, azt látjuk, hogy tiltja mindazt, ami egy államot virágzóvá tehet. Láttuk már, milyen tökéletlen állapotnak tekinti a kereszténység a házasságot és mennyivel többre becsüli a nőtlenséget: ezek az elgondolások nem arra valók, hogy kedvezzenek a népesedésnek, amely pedig kétségen felül minden állam hatalmának elsődleges forrása.

A kereskedelem szintén ellenszenves ennek a vallásnak, amelynek alapítója átkot mond a gazdagokra és kizárja őket a mennyországból. Ugyancsak tiltva van az ipar is azoknak a tőkéltes keresztényeknek, akik csak átmeneti életet élnek ezen a földön és nem szabad, hogy a holnappal törődjenek.**

* Egészen futólagos számvetésből kitűnik, hogy Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Németországban az egyház jövedelme nyilván felülmúlja nemcsak az uralkodókét, hanem valamennyi polgárét együttvéve. Azt mondják, hogy egyedül Spanyolországban több mint ötszázezer pap él, akiknek roppant bevételeik vannak.

A spanyol királynak minden bizonnyal hatodannyi jövedelme sincs, hogy az államot megvédje. Ha a szerzetesek és papok szükségesei egy országnak, meg kell adni, hogy az ég drágán fizetteti meg vele imáikat. A mórok kiűzetése tönkretette Spanyolországot; csak a papság felszámolása állíthatja újra helyre. Ez a művelet azonban sok ügyességet követel; az a király, aki fűlságos elzántsággal kísérelné meg, minden bizonnyal elvesztené trónját, mert a népek nem látnák be, hogy milyen jót akar velük tenni. Mindenekelőtt több műveltségre volna szüksége Spanyolorzágnak és arra, hogy a nép elégedett legyen urával.

** Aranyszájú Szent János mondja, hogy a kereskedő sohasem lehet kedves Isten előtt, hogy keresztény ember nem lehet kereskedő s hogy azt ki kell űzni a templomból. A 70. zsoltár egy passzusára hivatkozik: Nem ismertem az adás-vételt. Ha ez a mondás helytállana, az egész rue St. Honoré elkárhoznék.

Nem vakmerőség és következtetlenség-e, ha a keresztény hajlandó katonai szolgálatot teljesíteni? Az az ember, akinek sohasem szabad azt hinnie, hogy kedves Istenének, vagyis *a malaszt állapotában* van, nem balgán jár-e el, ha kiteszi magát az örök kárhozatnak? A keresztény, aki szereti felebarátját, sőt köteles ellenségeit is szeretni, nem a legnagyobb bünt követi-e el, ha megöl egy embert, akinek állapotát nem ismeri és akit egyetlen mozdulattal egyenesen a pokolra küldhet? * A katona a keresztény elvek szerint szörnyeteg, ha ugyan nem Isten ügyéért harcol. Ha akkor meghal, vértanu lesz.

A kereszténység mindig háborút viselt a tudományok és az emberi ismeretek ellen; ezeket az üdvözülés akadályainak tekintette; *a tudomány felfuvalkodottá tesz*, mondja egyik apostol. Az embereknek nem kell sem ész, sem tanulás, elég, ha eszüket az igájába hajtják. A keresztények véleménye szerint vallásuk alapítói tanulatlan és tudatlan emberek voltak: nem szabad, hogy tanítványaik okosabbak legyenek náluk, különben hogyan hinnék el azokat a meséket és képzelgéseket, amelyeket ezek a tisztelt tudatlanok hagytak rájuk. Mindig megállapítható volt, hogy a legvilágosabb fejű emberek rendesen rossz keresztények. Függetlenül a hittől, amelyet a tudomány megingathat, eltereli a keresztény figyelmét *az üdvösség művétől*, holott valójában csak erre van szüksége. Ha a tudomány hasznos a politikai közösségeknek, a tudatlanság még annál is hasznosabb a vallásnak és szolgáinak. A minden tudomány és ipar nélkül szűkölködő századok Jézus Krisztus egyházának *arany századai* voltak. Ekkor voltak a királyok a legengedelmesebbek iránta, ekkor kaparintották kezükbe papjai a társadalom minden gazdagságát. Egy igen népes szekta papjai azt akarják, hogy a nekik alárendelt emberek még a szentkönyveket se ismerjék, amelyek a tőlük követendő szabályokat tartalmazzák. Ez az álláspontjuk kétségtelenül nagyon böles; a Biblia olvasása mindennél alkalmasabb arra, hogy a keresztényt a Biblia minden tiszteletéből kiábrándítsa. **

* Lactantius azt mondja, hogy a keresztény nem lehet sem katona, sem vádló. L. I. köt., 1837. l. A quakerek és mennoniták nem nyúlnak fegyverhez; ezek következetesebbek a többi keresztényeknél.

** Szent Gergely pápa annakidején a pogányok nagyszámú könyvét égettette el. A kereszténység kezdetekor azt látjuk, hogy Szent Pál könyveket hordat össze, hogy felgyujtassa őket. Ezt a módszert az egyház aztán is mindig gyakorolta. A kereszténység alapítóinak elkárhozás terhe alatt meg kellett volna tiltaniuk, hogy az emberek olvasni tanuljanak. A római egyház nagyon bölcse jár el, amikor kivette a szentkönyveket a közönséges nép kezéből. Mióta a 16. században újra elkezdték olvasni őket, minden megtelt eretnekséggel és lázadással a papok ellen.

Egyszóval, ha a kereszténység elveit pontosan követnénk, egyetlen politikai közösségnek sem volna szabad fennállnia. Ha valaki kételkedik ebben az állításban, hallgassa meg, mit mondanak az egyház első doktorai és látni fogja, hogy erkölcsük teljességgel összeférhetetlen egy állam fennmaradásával és hatalmával. Látni fogja, hogy Lactantius szerint senki sem lehet katona, hogy Szent Justinus szerint senki sem lehet állami hivatalnok, hogy Aranyszájú Szent János szerint senkinek sem volna szabad kereskednie; hogy sokak szerint senkinek sem volna szabad tanulnia. Végre pedig ha ezeket az elveket egybevetjük a világ megváltójának elveivel, mindebből az következik, hogy az a keresztény, aki kötelességszerűen a tökéletességekre törekszik, a leghasznavehetetlenebb ember hazája, családja és egész környezet szempontjából, tétlen szemlélődő, aki csak a másvilágra gondol és semmi köze földi érdekekhez, mert legfőbb gondja az, hogy minél gyorsabban elköltözzék ebből a világból.*

Hallgassuk meg Caesareai Eusebiust és láthatjuk, hogy a keresztény igazában fanatikus, akiből a társadalomnak a legcsekélyebb haszna sincs. „A keresztény egyház életformája — mondja — fölötté áll mostani természetünknek és az emberek közönséges életének; nem akar itt sem házasságot, sem gyermekeket, sem gazdagságot, hanem teljesen különbözik minden emberi életformától; csak a mennyei dolgok végtelen szeretete tölti el. Akik így követik, szinte elváltak a halandó élettől, csak testükkel vannak ezen a világon, de szellemük az égben van és máris ott laknak, mint tiszta mennyei szellemek; a többi emberek életét megvetik.”** A kereszténység igazságairól szilárdan meggyőződött ember valóban nem kapcsolódhatik semmihez a földön; számára minden csak a bűnbeesés lehetősége, legalább is minden elterelné gondolatát az üdvösségtől. Ha a keresztények szerencsére nem volnának következtelenek és nem szakítanak ki magukat szüntelenül magasztos elmélkedéseikből, nem mondanának le fanatikus tökéletességükről, egyetlen keresztény társadalom sem állhatna fenn és az Evangéliumtól megvilágosodott nemzetek visszazuhanának a vadság állapotába. Nem volnának a világon, csak vad lények, akik számára nem léteznének társadalmi kötöttségek, akik csak imádkoznának és jajgatnának ebben a siralom-

* Tertulianus mondja: Nil nostra refert in hoc aevo, nisi de eo celeriter recedere. (Minél előbb elköltözzünk ebből a világból, annál jobb.) Lactantiusból kitérünk, hogy a világ közeli végének eszméje a kereszténység elterjedésének egyik legfőbb oka volt.

** L. Eusebius, Demonstr. Evang. t. II. p. 29.

völgyben és egyetlen gondjuk az volna, hogy magukat és a többiekét szerncsétlenné téve, rászolgáljanak a mennyországra.

Mindent egybevetve, ennek a vallásnak elvei az embereket türelmetlenekké igyekeznek tenni, az uralkodókat üldözőkké, az alattvalókat vagy rabszolgákká vagy lázadókká; ennek a vallásnak homályos dogmái állandó tárgyai a vitáknak; ennek a vallásnak szabályai bátortalanokká teszik az embereket és elterelik figyelmüket valóságos érdekeiktől. Az ilyen vallás tehát csak vészes lehet minden társadalom számára.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Az egyház, azaz a keresztény papság

Minden időben voltak emberek, akik hasznot tudtak húzni a világ tévedéseiből. Minden vallás papjai módot találtak arra, hogy hatalmukat, gazdagságukat és nagyságukat a köznép félelmére alapítsák. De egyetlen vallásnak sincs annyi oka, mint a kereszténységnek, hogy a népeket a papság igájába hajtsa. Az Evangélium első hirdetőit, az apostolokat, a keresztények első papjait úgy mutatja be nekik, mint egészen isteni embereket, akiket Isten szelleme ihletett meg és részesei mindenhatóságának. Ha utódjaik közül mindegyik nem is élvezi ugyanezeket a kiváltságokat, sok keresztény véleménye szerint pápjai testülete, vagyis az egyház állandóan részese a Szentlélek világosságának, amely azt sohasem hagyja el; egyetemlegesen csálhatatlan s ennél fogva döntései ugyanolyan szentek, mint magáé az istenségé, végeredményképpen tehát folytatólagos kinyilatkoztatásnak mondhatók.

Mikor a kereszténység ilyen képet ad nekünk a papságról, azt mondja, hogy a Jézus Krisztustól magától kapott jogok értelmében parancsolnia kell a nemzeteknek, nem szabad, hogy akaratának bármi útjában álljon, még a királyoknak is meg kell hajlaniuk tekintélye előtt. Nem lephet tehát meg, hogy a keresztény papok annyi időn át hallatlan hatalmat gyakoroltak a földön; ennek a hatalomnak korlátlannak kellett lennie, mert a Mindenható tekintélyén alapult; zsarnokinak kellett lennie, mert az embereknek nincs joguk arra, hogy korlátozzák az isteni hatalmat; visszaéléssé kellett fajulnia, mert a papok, akik gyakorolták, bün-

tetlenségüktől megkötyagosodott és vérszemet kapott emberek voltak.

A kereszténység kezdetén az apostolok Jézus Krisztus küldetésének alapján az Evangéliumot hirdették a zsidóknak és a pogányoknak. Tanuk újszerűsége, mint láttuk, sok hívet szerzett nekik a nép között. Az új keresztények, tele buzgósággal új hitük iránt, minden városban külön gyülekezeteket alkottak, amelyeket az apostolok által kinevezett emberek kormányoztak; ezek elsőkézből kapták a hitet s így mindig megtartották a felügyeletet a különféle keresztény gyülekezetek felett, amelyeket létrehoztak. Nyilván ez az eredete a *püspökök* vagy *felügyelők* intézményének, amely az egyházban napjainkig fennmaradt. A modern kereszténység papi fejedelmei nagy dicsőségnek tartják ezt az eredetüket.* Tudjuk, hogy az efféle keletkező szektákban a tagok közösen gazdálkodnak; úgylátszik, hogy ez olyan kötelesség volt, amelyet mindenkitől megköveteltek, hiszen Szent Péter rendeletére két új keresztényt megöltek, mert megtartották maguknak valamit saját vagyonukból. Az e vagyonközösségből származó pénzalap az apostolok, aztán pedig az ezeket követő felügyelők, püspökök vagy papok rendelkezésére állott. És minthogy a papnak az oltárból kell élnie, hihető, hogy ezek a püspökök sajátkezüleg fizették meg maguknak tanításukat és módjukban állott pénzt venni ki a közös pénztárból. Azok, akik új lelkek meghódításán fáradoztak, kétségtelenül kénytelenek voltak beérni a megtértek önkéntes adományaival. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a hívek hiszékeny jámborságából összeadott alapok a papok kapzsiságának tárgyává lettek és egyenetlenséget szítottak közöttük. Mindegyik rendelkezni akart a közösség vagyonával: innen a csoportok és frakciók, melyeket Isten egyházában keletkezni látunk.** A papok mindig elsőeknek húztak hasznát a vallásos buzgóságból; a nagyravágyás és kapzsiság nyilván csakhamar kiábrándították őket azokból az önzetlen elvekből, melyekre a többieket tanították.

Amíg a kereszténység bujkáló és üldözött felekezet volt, püspökei és papjai titokban torzsalkodtak és vitáik nem kerültek nyilvánosságra; de mikor Konstantin biztosítani akarta magának

* Szent Jeromos kifejezetten elítéli a püspökök és papok vagy lelkipásztorok megkülönböztetését. Azt állítja, hogy a pap és püspök Szent Pál szerint ugyanaz, mielőtt, úgymond, a Sátán sugalmazására megkülönböztetéseket tettek az egyházban. Manapság a püspökök, akik semmire sem jók, nagy jövedelmeket élveznek, és a plébánosok közül sok, aki dolgozik, éhenhal.

** A püspökök választásánál nem ritkaság, hogy vérontásra került a sor. Pretextatus mondta: Tegyenek meg római püspöknek és keresztény leszek.

egy számban nagyon megszorodott párt segítségét, amely a föld alatt még csendben lehetett, egycsapásra minden megváltozott egyházi téren: a keresztények vezetői, akiket megszedített a hatalom és udvari emberekké lettek, nyíltan küzdöttek egymás ellen. Az uralkodókat is berántották vitáikba, üldözték vetélytársaikat, lassanként egyre több méltóságra és vagyonra tettek szert és többé nem lehetett volna felismerni bennük azoknak a szegény apostoloknak, vagyis *hírvivőknek* utódait, akiket Jézus azért bocsátott útjukra, hogy tanát hirdessék. Maguk is fejedelmek lettek, akik a hit védőpajzsa alatt képesek voltak még a fejedelmeknek is törvényeket diktálni és lángba borítani a világot.

Egy meggondolatlanság következtében az egyházfői méltóságot Konstantin alatt elválasztották a császárságtól. A császárok csakhamar megbánhatták ezt. Róma püspöke, azé a városé, amely valaha a világ ura volt és melynek pusztá neve még mindig tiszteletet gerjesztett a nemzetekben, ügyesen felhasználta a birodalomban uralkodó zavarokat, a barbárok betöréseit, a császárok gyöngeségét, akik túlságosan messze voltak ahhoz, hogy ellenőrizték viselkedésüket. Ilymódon a római egyházfő fondorlattal és csellel a cészárok trónjára hágott. Az Emíliusok és Scipiók érte küzdöttek; nyugaton őt tekintették az egyház fejének, az egyetemes püspöknek, Jézus Krisztus földi helytartójának, tehát az istenség csálhatatlan szervének.*

Ha ezeket a fenhéjazó jogcímeket keleten elvetették, a római pontifex vetélytárs nélkül uralkodott a keresztény világ legnagyobb részén; földi Isten lett; az uralkodók bárgyuságából sorsuk urává vált és olyan *teokráciát* azaz isteni kormányt alapított, melynek ő volt a feje, a királyok pedig tisztjei voltak. Megfosztotta őket trónjuktól, ellenük lázította a népeket, ha elég vakmerők voltak, hogy ellenálljanak neki, egyszóval szellemi fegyverei hosszú évszázadokon keresztül erősebbek voltak a világiaknál; módjában állott, hogy koronákat osztogasson és az elbutított népek mindig

* Tudjuk, hogy a pápák elsőbbsége, amelyet az alexandriai, konstantinápolyi és jeruzsálemi pátriárka mindig vitatott, egy az Újtestamentumban található tévedésen alapszik. A pápa azt állítja, hogy annak a Szent Péternek utódja, akinek Jézus ezt mondta: Szikla vagy, és erre a sziklára építem egyházamat. De a legjobb kritikusok tagadják, hogy Szent Péter valaha is Rómában járt. Ami a pápa csálhatatlanságát illeti, sok kereszténynek mindig van annyi lelkiereje, hogy tagadja, de ha a szavazatokat összeszámolnánk, azt látnók, hogy ezt az igazságot a spanyolok, olaszok, portugálok, németek, flamandok, sőt a franciák nagy része is vitathatlannak tartja. Beliarmin azt állítja, hogy a pápának jogában áll igazságtalanságot elkövetni. Jure potest contra ius decernere.

engedelmeskedtek neki, egymás ellen uszította a fejedelmeket, hogy uralkodhassék rajtuk, és uralma még ma is tartana, ha az ész növekvő hatalma, amelynek az uralkodók nyilván annyira ellenségei, lassanként nem szabadította volna meg őket vagy ha a vallásuk elveiben következetlen uralkodók nem hallgattak volna inkább nagyravágásukra, mint kötelességükre.* Valóban, ha az egyház papjai hatalmukat Jézus Krisztustól magától kapták, ellene Vázad fel az, aki képviselőinek ellenáll. A királyok, akárcsak az alattvalók, bűn nélkül nem vonhatják ki magukat Isten hatalma alól: a lelki hatalomnak, amely az égi uralkodótól származik, gyözedelmeskednie kell a csak emberi eredetű földi hatalmon; az igazán keresztény fejedelem az egyház szolgája, más szóval papjának rabszolgája kell, hogy legyen.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha a tudatlanság századaiban a papok erősebbek voltak a királyoknál és mindig jobban engedelmeskedtek nekik a népek, amelyeket az égi érdekek jobban vonzottak a földieknek.** A babonás nemzetek között a Magasságos szavára és tolmácsainak szavára jobban hallgatnak, mint a kötelesség, az igazságosság és az ész parancsára. Az egyházának engedelmeskedő jó keresztény természetesen van és nem gondolkodó lény, mihelyt az egyház valamit kíván tőle. Akinek megvan az a joga, hogy megfoszt bennünket eszünktől, annak az a joga is megvan, hogy gonosztetteket hajtat végre velünk.

Másfelől azok az emberek, akiknek hatalma a földön Istentől magától származik, nem függhetnek más hatalomtól: ily módon a keresztény papság függetlensége a vallás elvein alapszik. Ezért is tudott mindig érvényesülni. Nem csodálható tehát, ha a kereszténység papjai, akiket a királyok és népek nagylelkűsége bőségesen ellátott földi javakkal, félreismerték gazdagságuk és kiváltságaik igazi forrását. Az emberek egyszer vissza is vehetik azt, amit elhamarkodásból vagy oktalanságból adtak. Az előítéleteikből kiábrándult nemzetek egy nap visszakövetelhetik az ajándékokat, melyeket a félelem vagy a csalafintaság csikart ki tőlük. A papok

* A nagyravágás és az a vágy, hogy mások birtokait bitorolják, adott a pápáknak akkora hatalmat Európában. Az uralkodók, ahelyett, hogy egyesültek volna ellene, mint tenniük kellett volna, csak arra törekedtek, hogy a maguk oldalára vonják és jogcímeiket csikarjanak ki tőle, hogy megkaparintsák azokat a javakat, amelyeket kívántak.

** Nyilvánvaló, hogy a tudatlanság korában a keresztények jobban törődtek papjaikkal, mint királyaikkal. Angliában a szászok uralma alatt a canterburyi érsek törvényesen megállapított fejdíja nagyobb volt, mint amelyet az uralkodó életéért kellett fizetni.

mindig érezték ezt a kellemetlen tényt; ennél fogva azt állították, hogy egyedül Istentől kapják, amit az emberek adtak nekik, és meglepő csodaképpen az emberek elhitték nekik ezt a mesét.*

A papság érdekei ilymódon különváltak a társadalom érdekeitől; az Isten szolgálatának szentelt emberek, ezek a kiválasztottak, nem voltak már polgárok, nem voltak összetéveszthetők a profán alattvalókkal; a polgári törvények és a törvényszékek hatásköre nem terjedt ki rájuk; csak saját testületükből való emberek ítélkezhettek felettük, ezért a legnagyobb túlkapások gyakran büntetlenek maradtak; Istennek magának elárendelt személyük szent és sérthetetlen volt.** Az uralkodóknak kötelességük volt megvédeni birtokaikat, anélkül, hogy részt vettek volna a közteherviselésben vagy legalább is annyira kivették volna részüket belőle, amennyire érdekükben állott volna; szóval ezek a tisztelettel körülvev emberek büntetlenül voltak ártalmasok és rosszak és csak azért éltek a társadalomban, hogy pusztítsák, azzal az ürüggyel, hogy oktatásban részesítik és imádkoznak érte.

Valóban, tizenennyolc évszázadon át mi hasznuk volt a nemzeteknek ezekből a tanításokból? Vajjon meg tudtak-e egyezni ezek a csalhatatlan emberek az Istentől kinyilatkoztatott vallás leglényegesebb pontjai felől? Különös kinyilatkoztatás az, amelynek állandó kommentárokra és magyarázatokra van szüksége. Hogyan vélekedjünk azokról a szent írásokról, amelyeket minden szekta

* A papok isteni jogai, illetve az egyházi előjogok nagyon régi eredetűek. Isis istennő az egyiptomi papoknak adta királysága egyhármadát, hogy ezzel rábírja őket, hogy halála után isteni tiszteletben részesítsék férjét, Osirist. L. Sicilii Diod. II. könyv, 1. fej. Az egyiptomi papok legalább is tizedeiket mindig élvezték és minden köztehetől mentesítve voltak. Mózes, aki egyiptomi volt és Lévi törzséből származott, akárcsak a zsidók Istene, nyilván főként azzal törődött, hogy az áldozatok és nekik juttatott dézsmák eltartsák a papokat. A keresztény papok kétségtelenül a zsidó papok jogainak örökebe léptek: ebből az következik, hogy nagy bűn nem fizetni az egyházi dézsmát és nagy gonoszság volna, ha valaki a közönséges adózásnak akarná őket alávetni. A Genézisben, XLVII. 26. olvasható, hogy a papok földje semmit sem fizetett a királynak. A Leviticus, XXVII. 21., 28. szerint a papok javai nem voltak megvásárolhatók. A keresztények papjai, mint látható, javaikat illetőleg a zsidó törvényhez tartották magukat.

** II. Henrik angol király összezőrdülésének a canterburyi érsekkel, Becket Tamással, az volt az oka, hogy az uralkodó egyházi férfiakat akart megbüntetni elkövetett gyilkosságokért és más bűnökért. A portugál király kénytelen volt engedélyt kérni arra, hogy bíróság elé állítsa a jezsuitákat, akiket azzal vádoltak, hogy felségsértést követtek el ellene. Az egyház nem szívesen tűri el, hogy papjait megbüntetik, ilyenkor iszonyodik a vértől; kevésbé kényes olyankor, mikor mások vérének kiontásáról van szó.

annyira különbözőképpen ért? A lekipásztorai tanításán nevelkedett és az Evangélium igazságaitól megvilágosodott népek sem erényesebbek nem lettek, sem pedig a számukra legfontosabb kérdésről nincsenek jobban tájékozva. Azt mondják nekik, hogy engedelmesskedjenek az egyháznak. Az egyház azonban sohasem ért egyet önmagával; századok óta azzal foglalkozik, hogy reformálja, magyarázza, megbontsa és újra helyreállítsa a mennyei tant; szolgái a szükséghez képest alkotnak új dogmákat, melyeket az egyház alapítói nem ismertek. Minden korban új misztériumok születnek, új formulák, új hitcikkelyek. A Szentlélek minden sugalma ellenére a kereszténység sohasem tett szert arra a világosságra, egyszerűsége és állandóságra, amely a jó rendszer kétségtelen ismérve. Sem a *zsinatok*, sem a *kánonok*, sem a *dekrétumok* és törvények tömege, melyekből az egyház törvénykönyve áll, nem tudta mindeddig az egyház hitének tárgyait rögzíteni.

Ha egy értelmes pogány fel akarná venni a keresztény vallást, nyomban a legnagyobb zavarba jönne a sokféle szekta láttán, melyek közül mindegyik azt állítja, hogy ő vezet el legbiztosabban az üdvösséghez és követi leghívebben Isten szavát. Melyik szektát merné választani, ha azt látná, hogy ezek mind iszonyodva nézik egymást és többen közülük kérlelhetetlenül elítélik valamennyi többi; hogy nemcsak hogy nem viseltetnek egymás iránt türelemmel, hanem kínozzák és üldözik egymást; és hogy azok, melyeknek megvan rá a hatalmuk, a legválogatottabb kegyetlenséggel bánnak ellenfeleikkel, és dühöngésükkel a társadalom rendjét háborítják? Mert ne essünk tévedésbe, a kereszténység nem éri be azzal, hogy az embereken tesz erőszakot és külsőleg kényszeríti őket behódolásra, hanem feltalálta azt a művészetet is, hogy zsarnoki módon uralkodjék a gondolatokon és megkínózza a lelkeket, amely művészetet egyetlen pogány babona sem ismeri. Az egyház minisztereinek buzgalma nem szorítkozik külsőségekre, a szív redőiben is kutatnak, vakmerően behatolnak annak szentélyébe és ezt a szentségtörést és leleményes kegyetlenséget azzal a nagy érdeklődéssel igyekeznek igazolni, amellyel a lelkek üdvösségével törődnek.

Ezek azok a hatások, amelyek szükségképpen következnek egy olyan vallás elveiből, amely szerint a kétkedés Isten haragjára méltó bűn. Ezeknek a képzeteknek folyománya, hogy a papok az uralkodók beleegyezésével bizonyos országokban meg vannak bízva a hit eredeti tisztaságban való megőrzésével. Ezek a saját ügyeikben ítélkező bírák tűzhalálra ítélik azokat, akiknek felfogását veszélyes-

nek tartják;* besúgóiktól körülvéve, kilesik a polgárok cselekedeteit és beszédeit és mindenkit feláldoznak saját biztonságuknak, akire gyanakodnak. Ezekre a visszataszító elvekre alapították az Inkvizíciót, amely bűnösöket akar találni és amelynek szemében mindenki az, aki gyanússá tette magát.

Ezek az elvei annak a véres törvényszéknek, amely mindenütt örökéletűvé teszi a népek tudatlanságát és elbutulását, ahol a királyok hamis politikája megengedi, hogy kitombolja magát. A magukat felvilágosodottabbnak és szabadabbnak tartó országokban azt látjuk, hogy a püspökök, akik tartózkodás nélkül iratnak alá *hitvallásokat* és *formulákat* azokkal, akik tőlük függenek, kényes kérdéseket tesznek fel nekik. Még a nők sem mentesek kémkedésüktől; a pap kivallatja őket, mit gondolnak azokról az érthetetlen körmönfontságokról, amelyeket még azok sem értenek meg, akik kitalálták.

A kereszténység papjai közötti viták neheztelést, gyűlöletet, eretnekséget idéznek elő. Ilyeneket már az egyház keletkezésekor megfigyelhetünk. Egy csodákra, mesékre, homályos jövődölésekre alapított rendszer természetesen csak termékeny forrása lehet a nézeteltéréseknek. Ahelyett, hogy hasznos ismeretekkel foglalkoztak volna, a teológusok mindig csak dogmáikkal foglalkoztak; ahelyett, hogy az igazi erkölcsöt tanulmányozták és a népekkel megismertették volna igazi kötelességeiket, híveket igyekeztek maguknak szerezni. A kereszténység papjai szabad idejüket egy barbár és talányos tudományról való haszontalan töprengéssel töltötték, amely hittudomány vagy *teológia* név alatt nagy tiszteletben állott a köznép előtt. Ez a fenhéjazó, csökönyös és agyafurt rendszer a keresztények Istenéhez hasonlóan érthetetlen volt. Ilymódon egyik vitából másik lett. Gyakran mély és sajnálatraméltó szellemek foglalkoztak gyermekes hajszállhasogatással, fölösleges kérdésekkel, önkényes feltevésekkel, amelyek nemhogy hasznosak nem voltak a társadalomnak, hanem csak felkavarták. Az emberek

* A polgári törvényszékek, ha igazságosak, azt a szabályt követik, hogy mindent mérlegelni kell, ami a vádlott mellett szól; az Inkvizíció törvényszéke pontosan ennek ellenkezőjét teszi. Soha nem mondják meg a vádlottnak, hogy miért tartóztatták le, soha nem szembesítik a tanukkal; nem tudja ugyan, mi bűnt követett el, mégis be kell vallania. Ezek a keresztény papok elvei. Igaz, hogy az Inkvizíció nem ítél senkit halálra; a papok nem onthatnak maguk vért, ez a világi hatalomnak van fenntartva, és ezek a komédiások még közbe is mernek lépni a bűnös érdekében, tudván, hogy úgy sem hallgatják meg őket. Sőt továbbmegytek, a legnagyobb lármát csapnák, ha a polgári igazságszolgáltatás szavukon fogná őket. Ez az eljárás mindenben méltó azokhoz az emberekhez, akikben az érdekek elfojtja az emberiséget, az őszinteséget, a szemérmet.

olyan vitákat folytattak egymással, amelyekből semmit sem értek; a fejedelmek pártjukat fogták azoknak a papoknak, akiknek kedvezni akartak; karddal döntötték el, hogy mi az igazhitűség, és az a párt, amelyet választottak, valamennyi többinek fölébekerelkedett, mert az uralkodók mindig kötelességüknek érezték, hogy beleavatkozzanak a teológiai vitákba. Nem látják, hogy mikor ezekbe beleártják magukat, fontosságot és súlyt adnak nekik, a keresztény papok pedig mindig emberi segítséghez folyamodtak, hogy alátámasszák nézeteiket, melyeknek fennmaradását pedig szerintük Isten szavatolta. Az egyház évkönyveiben található hősök valójában megrögzött fanatikusok, akik ostoba eszméik áldozatai, ha ugyan nem dühös üldözők, akik a legnagyobb embertelenséggel bántak ellenfeleikkel, vagy lázadók, akik megzavarták a népek nyugalma. Apáink korában a világ elnéptelenedett, hogy megvédjön olyan képtelenségeket, amelyeken az utókor csak nevet, ha már nem olyan esztelen, mint ők voltak.

Az egyház visszaélései miatt úgyszólván minden században panaszkodtak, azt mondták, hogy reformálásukra van szükség. Az egyház azonban, a *főben és tagokban* történt állítólagos reform ellenére, mindig korrupt volt. Kapzsi, nyugtalan, lázongó papok bűneikkel sanyargatták a nemzeteket és a fejedelmek túlságosan gyöngölköztek ahhoz, hogy észretérítsék őket. Csak ezeknek a zsarnokoknak meghasonlása és vitái csökkentették a népek és uralkodók nyakára súlyosodó jármot. A római pontifex birodalmát, miután sok századon keresztül fennállott, végre megingatták a megdühödött rajongók, a lázadó alattvalók, akik vizsgálóra merték venni ennek a félelmetes zsarnoknak jogait: több fejedelem, aki megúnta rabszolgaságát és szegénységét, olyan hitet vett fel, amely lehetővé tette neki, hogy a klérus javait megszerezze magának. Ilymódon az egyház egysége felbomlott, a szekták megsokasodtak és mindegyik azért küzdött, hogy a maga rendszerét megvédje.

Annak az új szektának alapítói, akiket a római egyházfő *újítónak, eretneknek*, istenteleneknek minősít, valóban lemondtak néhány régebbi nézetről, de beérve azzal, hogy néhány lépéssel közelebb jutottak a józan észhez, sohasem merték egészen lerázni magukról a babona jármát, továbbra is tisztelték a keresztények szentkönyveit, ezeket tekintették a hívek egyetlen útmutatóinak, azt állították, hogy ezekben megtalálhatók az elvek, amelyekre nézeteiket alapították; szóval megtartották ezeket a homályos könyveket, amelyekben mindenki könnyűszerrel megtalál bármit, amit megtalálni akar és amelyekben az istenség gyakran ellentétes dolgokat mond követőinek, akik előbb-utóbb eltévednek ebben a ka-nyargós útvesztőben és új szektákat alapítanak.

A szekták vezérei tehát, az egyháznak ezek az állítólagos reformátorai csak sejdítették az igazságot vagy apró részletekbe fűrták bele magukat; tovább tisztelték a keresztények szent örakumait és elismerték kegyetlen és 'bizarr Istenüket; elfogadták nyakatekert mitológiáját, az észnek ellentmondó dogmáit, egységgel átvették a legérthetlenebb misztériumokat, ugyanakkor, mikor a többiek közül néhányba belekötöttek.* Ne csodálkozzunk tehát, ha a reformok ellenére a fanatizmus, a hitviták, az üldözések és háborúk egész Európában folytatódtak; az újítók ábrándozásai csak újabb szerencsétlenséget zúdítottak a világra, mindenütt folyt a vér, és a népek nem lettek sem okosabbak, sem boldogabbak. Valamennyi szekta papjai mindig uralkodni akartak, azt akarták, hogy döntéseiket csálhatatlanoknak és szenteknek ismerjék el: mindig ők lettek az üldözők, valahányszor hatalmuk volt rá; a nemzetek mindig odaadták magukat ennek a tébolyoknak és végzetes nézeteik mindig alapjaiban rendítették meg az államokat. A türelmetlenség és az üldözés szelleme lényege minden szektának, amelynek alapja a kereszténység. A kegyetlen és részrehajló Isten, akit feldühít az emberek véleménye, nem illik egy szelíd és ember-séges valláshoz.** Mindent egybevetve, a papnak minden keresztény szektában mindig olyan hatalma lesz, amely végzetessé válhat az államra; mindig lesznek megszállottjai, misztikusai, fanatikusai, akik zavart keltenek, valahányszor azt mondják nekik, Isten kívánja ezt tőlük, hogy az *egyház veszélyben van* és a Magasságos dicsőségéért kell síkraszállniok.

Továbbá azt látjuk, hogy a keresztény államokban a papságnak szolgálai módon alávetett és akaratának végrehajtását vállaló világi hatalom pusztítja az egyház ellenségeit, megvédi jogait, vagyonát, kiváltságait. Csaknem minden, az Evangéliumot követő államban a legtétlenebb, legláazongóbb, leghaszontalanabb és leg-

* A protestánsok, akik elfogadják a Szentháromságot, az Ige testtéválását, a keresztiséget stb., ugyan mi jogon vetik el az átlényegülés tanát? Ha valaki egy képtelenséget elfogad, miért áll meg félúton?

** Kálvin megégettette Szervetet Genfben. Noha a protestáns papok megadják követőiknek a jogot a személyes vizsgálatra, megbüntetik őket, ha vizsgálatuk eredménye nem ugyanaz, mint az övék. A protestáns egyházak nem kérkednek azzal, hogy csálhatatlanok, de azt akarják, hogy döntéseiket úgy kövessék, mintha azok volnának. I. Károly hitviták és a türelem hiánya miatt vesztette el fejét. Noha a protestáns nemzetek azzal dicsekednek, hogy türelmesek, a vallási különbségek sok bajt okoznak a polgárok között: a kálvinista, a lutheránus, az anglikán gyűlöli és megveti a pápát, aki valamennyit elkarhozottatja. Az uralkodó szekta mindenütt kegyetlenül érezteti felsőbb-ségét a többivel.

veszedelmesebb emberek élvezik a legnagyobb tiszteletet és a legnagyobb jövedelmeket. A népek babonája elhitei velük, hogy sohasem tehetnek túlságosan sokat Isten szolgálíért. Ezt az érzést valamennyi szektánál megtalálhatjuk.* Mindenütt a papok parancsolgatnak a fejedelmeknek, a vallás szolgálatába kényszerítik a politikát és szembenállanak az államnak legelőnyösebb intézményekkel. Mindenütt ők az ifjúság tanítói, amelyet zsenge korától fogva gyászos előítéletek jármába hajtának.

Mégis a római egyházfő uralma alatt maradt országok azok, amelyekben a papság mindig a legnagyobb gazdagságot és hatalmat élvezte. A hiszékenységek a királyokat magukat is alávetette hatalmának, ezek gyakran csak a papság kegyetlen akaratának voltak végrehajtói, mindenkor készen arra, hogy kardot rántsanak, ha a papok úgy parancsolták.** A római szekta uralkodói, akik a többiekénél is elvakultabbak voltak, esztelen bizalommal viseltettek az egyház miniszterei iránt s ennek következménye volt, hogy csaknem mindig engedelmessékedtek önző kívánságaiknak. Ez a szekta valamennyi többin túlsz türelmetlen dühével és kegyetlen üldözéseivel. Zavarost szerető és kegyetlen lekülete joggal tette gyűlöletessé a kevésbé esztelen, más szóval kevésbé keresztény népek előtt.***

Ne csodáljuk tehát: a római vallást csupán azért találták ki, hogy mindenhatóvá tegyék a papságot; papjainak megvolt az a tehetségük, hogy azonosítsák magukat az istenséggel, ügyük mindig az övé volt, dicsőségük Isten dicsősége lett, döntéseik isteni kinyilatkoztatások voltak, javaik a mennyország kincsei; döllyüket, fukarságukat, kegyetlenségeiket isteni mesterük érdekei igazolták, sőt mi több, ebben a szektában a pap lába előtt látta az uralkodót, aki alázatosan meggyóna neki hibáit és könyörgött, hogy engesztelje ki Istenével. Csak ritkán fordul elő, hogy a pap a népek boldogságára használja szent hivatását; sohasem gondolt arra, hogy az uralkodóknak szemükre hánnya a hatalmukkal való igazság-

* Kivételnek számíthatnak a quakerek vagy reszketők, akiknek van annyi józan eszük, hogy nem tűrnek papokat szektájukban.

** Ad nutum sacerdotis, mint a szelíd Bernát mondotta.

*** Isten kiköpi a langyosokat; minden kereszténynek buzognak kell lennie, mert egész lelkével kell szeretnie Istent. A keresztény királynak inkább mindenkit ki kell irtania, mint, hogy eltűrje, hogy alattvalói megsértik Istenét. II. Fülöp és XIV. Lajos igazi keresztény királyok voltak. Az angolok és a hollandok langyos és lanya keresztények, akik fölébe helyezik az állam és a kereskedelem virágzását valásuk érdekeinek. A kereszténységben a türelmesség és a vallási közöny egyértelmű szavak lettek. De hogyan is lehetne pártját fogni a türelmek azon a valláson belül, amelynek alapítója ezt mondta: Aki nincs velem, ellenem van.

talán visszaélést, alattvalóik nyomorát, elnyomottak könnyeit; vagy mert túlságosan félénk, vagy mert túlságosan jó udvaronc ahhoz, hogy fülükbe dörögje az igazságot, nem beszél nekik a sok sanyargatásról, amelynek terhe nyomja a népeket, a súlyos adókról, amelyek tönkreteszik, a szükségtelen háborúkról, amelyek kipusztítják, a polgári jogok folytonos megsértéséről: ezek a dolgok nem érdeklik az egyházat, amelynek legalább valamelyes haszna volna, ha arra használná hatalmát, hogy zabolázza a babonás zsarnokok túlkapásait.* A túlvilág borzalmait megbocsátható hazugságok volnának, ha arra szolgálnának, hogy az uralkodókat rémítsék velük. De ez sohasem volt a vallás minisztereinek célja; úgyszólván sohasem szálltak síkra a népek érdekeiért, hanem tömjéneztek a zsarnokságnak, elnézték neki bűneit, könnyű bűnbocsánathoz jutatták és megígérték neki az ég bocsánatát, ha kellő erővel avatkozott be vitáikba. Így a római vallás országaiban a papság uralkodott a királyokon és ehhez képest biztos lehetett abban, hogy az alattvalókon is uralkodik. A babona és a zsarnokság tehát örök szövetséget kötöttek és egyesítették erejüket, hogy a népeket rab-szolgákká és szerencsétlenekké tegyék. A pap a vallás terrorjával igazta le az alattvalókat, hogy az uralkodók nyúzhassák őket; ezek viszont ennek fejében szabadságot adtak a papnak, gazdagságot, nagyságot, és magukra vállalták, hogy megsemmisítik minden ellenségét.**

Hát azokról a hittudósokról mit mondjunk, akiket a keresztények kazuistáknak neveznek, ezekről az állítólagos moralistákról, akik azt akarták kiméricskélgni, milyen határig véthet a teremtmény teremtője ellen, üdvössége veszélyeztetése nélkül? Ezek a nagyeszű emberek a bűnök nevetséges tarifájával gazdagították a keresztény erkölcsant; ismerik a harag fokát, amelyet egy-egy bűn a Legfőbb Lény szívében gerjeszt. Az igazi erkölcs nem egyéb, mint mérték az emberek hibáinak megítélésére: a legsúlyosabbak azok, amelyek legtöbbet ártanak a társadalomnak. Az a cselekedet, amely kárt okoz nekünk magunknak, esztelen és értelmetlen; az, amely másoknak árt, igazságtalan és bűnös.

* D. marsall ezt mondta XIV. Lajosnak: Azt megértem, hogy Fel-séged gyontatóatyát talál, aki feloldozza, de azt nem értem, hogy Teller atya hogyan találja meg azt, aki őt feloldozza.

** A katolikus nemzetek a legtudatlanabbak és leginkább rab-szolgák Európában; a vallási rab-szolgaság maga után vonja a politikait. A római egyház papjai mintha ugyanazt az ajánlatot tennék az uralkodóknak, mint az ördög Jézus Krisztusnak, mikor megkísértette a pusztában. Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me. Mi gúzsba-kötve szállítjuk neked összes alattvalóidat, te viszont aláveted magad minden szeszélyünknek.

A kereszténység papjait mindenért megjutalmazták, még a semmittevésért is. Nevetséges alapítványok gondoskodnak arról, hogy egy csapat léhűtő kényelemben éljen, akik élösködnek a társadalmon, anélkül, hogy bármiben is hasznára lennének. Az adók terhe alatt már amúgyis roskadozó embereket még ezek a piócák is sanyargatják, akik drágán fizettetik meg velük haszontalan imáikat, melyeket hanyagul végeznek; míg tehetséges emberek, szorgalmas tudósok, bátor katonák ínségben élnek vagy nincs semmijük a legszükségesebben kívül, addig henye szerzetesek és semmittevő barátok bőségben élnek, szégyent hozva arra az államra, amely ezt megtűri.*

Mindent egybevetve, a kereszténység büntársaivá teszi a társadalmakat minden rossznak, amit az istenség papjai okoznak nekik; sem imáik haszontalansága, amelyet a tapasztalat annyi századév óta bizonyít, sem gyászos vitáik véres következményei, sem túlkapásaik és gonoszságaik nem tudták még kiábrándítani a nemzeteket ezekből az isteni férfiakkól, akikről együgyűségükben azt hiszik, hogy nélkülük nem jutnának el az üdvösséghez.

TIZENHATODIK FEJEZET

Befejezés

Mindaz, amit eddig mondtunk, a lehető legvilágosabban bizonyítja, hogy a keresztény vallás ellentmond az egészséges politikának és a nemzetek jólétének. Csupán azoknak az értelem és erény híján szükkölködő fejedelmeknek lehet előnyös, akik azt hiszik, hogy rabszolgákon kell uralkodniuk, és akik, hogy büntetlenül kopasszák és zsarnokolják őket, összeszúrik a levelet a papsággal, amelynek feladata mindig az volt, hogy az ég nevében rászedje az embereket. De az okatlan fejedelmeknek emlékezniük kell arra, hogy ha ezt a szándékukat el akarják érni, kénytelenek ők maguk is rabszolgáivá lenni a papoknak, akik menthetetlenül ellenük fogják fordítani szent fegyvereiket, mielőtt nem engedelmeskednek nekik eléggé és vonakodnak szolgálni szenvedélyeiknek.

Fentebb láttuk, hogy a keresztény vallás fanatikus erényeivel,

* A legkeményebb szatíra, amelyet valaha írtak a kereszténység papjairól, Máté evangéliumának 23. fejezetében található. Amit Krisztus ott mond az írástudókról és farizeusokról, pontosan ráillik papjainkra. A szamaritánus példázatában Jézus Krisztus azt adja értésünkre, hogy a papok minden ember közül a legkevésbé emberségesek.

esztelen tökéletességeivel, vakbuzgóságával nem kevésbé árt az egészséges erkölcsnek, a józan észnek, az egyesek boldogságának, a családok egységének. Könnyű belátni, hogy az a keresztény, aki gyászos és szenvedő Istent választ magának példaképül, folytonosan szomorkodni és magát szerencsétlenné tenni kénytelen. Ha ez a világ csak átmenet, ha ez az élet csak zárándokút, oktalan dolog volna hármíhez is ragaszkodni a földön. Ha Istenét más emberek cselekedetei vagy akárcsak nézetei megsértették, a sértést, ha hatalmában áll, szigorúan meg kell torolnia, másként az Istenének tartozó buzgóság és szeretet ellen vétene. A jó kereszténynek vagy futnia kell erről a világról, vagy kényelmetlenné kell tennie a maga és mások számára.

Ezek az elmélkedések kellőképpen megadhatják a választ azoknak, akik azt állítják, hogy a kereszténység hasznos a politikának és az erkölcsnek és hogy vallás nélkül az ember nem lehet erényes és nem lehet jó polgár. Ennek az állításnak éppen fordítottja sokkal helytállóbb, mert azt lehet mondani, hogy a tökéletes keresztény, aki következetesen hű akar lenni vallása elveihez, aki híven utánozni akarja a példaképül elébe állított isteni embereket, aki szigorú volna önmagához, a magányban élne és belevinné rajongásukat, fanatizmusukat, csökönyösségüket a társadalomba, hogy az ilyen ember, mondom, nem lehetne igazán erényes, hanem egy hasznavehetetlen tagja lenne az államnak vagy kényelmetlen és veszedelmes polgára.*

Ha a kereszténység híveire hallgatunk, úgylátszik, hogy nincs erkölcs azokban az országokban, ahol ez a vallás nem uralkodik. Holott elég egy felületes pillantást vetnünk a világra, és megállapíthatjuk, hogy mindenütt vannak erények és hogy nélkülük politikai közösség nem állhatna fenn. A kínaiak, a hinduk, a mohamedánok között kétségtelenül ugyancsak vannak jó apák, jó férfiak, engedelmes és hálás gyermekek, fejedelmeikhez hű alattvalók; és a jóra való emberek ott, akárcsak közöttünk, számosabban voltak, ha jól kormányoznák őket és ha egy bölcs politika gyermekkoruktól fogva nem értelmellen vallásokra tanítaná őket, hanem ehelyett igazságos törvényeket adna nekik, tiszta és a fanatiz-

* Papjaink állandóan azt hangoztatják a hitetlenek és filozófusok ellen, hogy veszedelmes alattvalók. Pedig ha fellapozzuk a történelmet, sehol sem találjuk azt, hogy a filozófusok forradalmakat csináltak volna, viszont nincs forradalom, amelybe az egyház emberei bele ne ártották volna magukat. Az a dominikánus, aki VI. Henrik császárt az ostyában méreggel etette meg és Jacques Clément Ravailiac nem volt hitetlen. Nem a filozófusok, hanem fanatikus keresztények vitték vérpadra I. Károlyt. Gomare pap és nem Spinoza borította lángokba Hollandiát stb., stb., stb.

mustól meg nem fertőzött erkölcsre oktatná őket, jutalmakkal buzdítaná őket jó cselekedetekre és érzékeny büntetésekkel riasztaná vissza a bűntől.

Ísmétlem, csakugyan úgy látszik, mintha a vallást mindenütt csupán arra találták volna ki, hogy az uralkodókat megszabadítsa attól a gondtól, hogy igazságosak legyenek, jó törvényeket hozzanak és jól uralkodjanak. A vallás az a művészet, amely rajongást csepegtet az emberek szívébe, ily módon megakadályozza őket abban, hogy bajaikkal foglalkozzanak, amelyekkel uralkodóik itt a földön elhalmozzák őket. A láthatatlan hatalmakkal, amelyekkel őket fenyegetik, arra kényszerítik őket, hogy csendesen tűrjék a nyomorúságot, melyet látható hatalmak zúdítanak rájuk; azzal kecsegtetik őket, hogy ha belenyugosznak szerencsétlenségükbe ezen a világon, annál boldogabbak lesznek a másvilágon.

Így lett a vallás leghathatósabb eszköze egy igazságtalan és silány politikának, amely azt hitte, hogy meg kell csalni az embereket, hogy könnyebben legyenek kormányozhatók. Felvilágosodott és erényes fejedelmek meg kell hogy vessék ezeket az alantas eszközöket! Tanulják meg, mi az igazi érdekük, tudják meg, hogy ezek az alattvalóik érdekeivel azonosak, hogy ők maguk sem lehetnek igazán hatalmasok, ha nem bátor, tetterős, iparkodó és erényes, uraik személyéhez ragaszkodó polgárok szolgálnak nekik; és ezek az urak tudják meg, hogy alattvalóik ragaszkodása nem alapulhat más on, mint azon a boldogságon, amelyet nekik biztosítanak. Ha a királyok át volnának hatva ennek a fontos igazságnak tudatától, nem volna szükségük sem vallásra, sem papokra, hogy uralkodjanak a nemzeteken. Legyenek igazságosak, legyenek méltányosak, jutalmazzák kellőképpen az erényeket és tehetségeket, rettentsek vissza a tétlenséget, a bűnöket és gonosztetteket és államaik csakhamar meg fognak telni hasznos polgárokkal, akik érezni fogják, hogy saját érdekük kívánja meg tőlük hazájuk szolgálatát és védelmét, az uralkodó szeretetét, aki boldogságukat biztosítja; nem lesz szükség itt sem kinyilatkoztatásra, sem misztériumokra, sem paradicsomra, sem poklra, hogy teljesítsék kötelességeiket.

Az erkölcs mindig hiábavaló lesz, ha nem a legfőbb hatalomra támaszkodik. Csak az uralkodó lehet népének legfőbb papja; csak az ő tiszte lehet, hogy tanítsa az erkölcsöt, erényre buzdítsa az embereket, kényszerítse őket az igazságosságra, jó példát adjon és elfojtsa a visszaéléseket és bűnöket. Saját hatalmát gyöngíti, ha megengedi, hogy államaiban olyan hatalom legyen, amelynek érdekei elválnak az övétől, amelynek erkölcstana egészen más, mint amelyre alattvalóinak szükségük van,

amelynek elvei egyenesen ellentmondanak azoknak, amelyek hasznosak a társadalomnak. Mert a nevelést rajongó és fanatikus papok kezébe adták, azért nincs a keresztény fejedelmek országaiban más, mint babonás ember, akinek egyetlen erénye a vakhit, a nekivadult buzgóság, az okatlan engedelmesség gyermekes szertartásoknak, egyszóval csupa zagyve eszme, amely semmiben sem befolyásolja magatartását vagy nem teszi jobbá.

Valóban, a szerencsés befolyás ellenére, amelyet a keresztény vallásnak tulajdonítanak, több erényt látunk-e azoknál, akik ezt a vallást vallják, mint azoknál, akik nem tudnak róla? Az Isten vérével megváltott emberek vajjon igazságosabbak, rendesebbek, becsületesebbek-e a többiekénél? A vallásuk igazságáról mélységesen meggyőződött keresztények között talán kevesebb az elnyomás, az erőszak, a paráznalkodás, a házasságtörés? A hívó udvaroncok között nem látunk fondorkodást, alattomos-ságot, rágalmakat? A papok között, akik félelmetes dogmáikat hirdetik a többieknek, nem találunk igazságtalanságot, bűnöket, alávalóságot? És végül a hitetlenek vagy az erős lelkek-e azok a szerencsétlenek, akiket botlásaik naponként a vérpadra visznek? Ezek az emberek valamennyien keresztények, akik számára a vallás nem fék, akik szüntelenül megszegik az erkölcs legnyilvánvalóbb parancsait, akik tudatosan vétnek az ellen az Isten ellen, akiről tudják, hogy maguk ellen haragították, és akik azzal kecsgetetik magukat, hogy haláluk pillanatában késői bűnbánattal kiengesztelhetik az eget, amelyet egész életükben maguk ellen ingereltek.

Mindazonáltal nem tagadjuk, hogy a keresztény vallás néha korlátul szolgálhat bizonyos megfélemlített lelkeknek, akikből hiányzik az a szerencsétlen hév és tetterő, amely a nagy bűnök elkövetésére bírja az embereket, az a megrögzöttség, amelyet a megszokottá lett bűn szerez meg nekik. Ezek a félnék lelkek azonban vallás nélkül is becsületesek lettek volna; az a félelem, hogy elveszítenék mások becsülését, az ilyen fajtájú embereket ugyanúgy visszatartották volna a rossztól. Akik eléggé elvakultak ahhoz, hogy lábbal tiporják ezeket a megfontolásokat, a vallás parancsára sem fognak tartózkodni a gáztettektől.

Ugyancsak nem tagadható, hogy a félelem attól az Istentől, aki az emberek legelrejtettebb gondolatait látja, sok embert fékentart; de ez a fék semmit sem ér az erős indulatok ellen, melyeknek az a tulajdonsága, hogy a társadalomra káros akadályokkal szemben vakká teszi az embert. Másfelől a tisztességhez szokott embernek nem kell az, hogy lássák, úgylis jól cselekszik, mert fél, hogy meg kellene vetnie önmagát, gyűlölnie kellene önmagát,

lelkifurdalást kellene éreznie, mindez pedig visszariasztja azt, aki nem rögzött meg a bűnben. Ne mondják nekünk erre azt, hogy istenfélelem nélkül az ember nem érezhet lelkifurdalást. Mindenki, aki tisztességes nevelésben részesült, kénytelen érezni ezt a szégyenkezésből és félelemből álló fájdalmas érzést, valahányszor a becsülettel össze nem férő cselekedeteket követ el, amelyek beszennyezik: gyakran önmaga még szigorúbban ítéli el magát, mint a többiek; retteg felebarátai tekintetétől, szeretne elmenekülni önmagától, és ez az, amit lelkifurdalásnak nevezünk.

Szóval a vallás seminő féket nem rak az emberi indulatokra, amelyet hathatósabban ne rakhatna rájuk az ész, a nevelés, az egészséges erkölcs. Ha a rosszak bizonyosak volnának abban, hogy minden esetben eléri őket a bűnhődés, mikor eszükbe jut, hogy valamilyen becsstelenséget kövessenek el, kénytelenek volnának attól elállani. Jól berendezett társadalomban a bűnt mindig nyomon kellene követnie a megvetésnek és a gonosztettet a bűnhődésnek; a közjó érdekében irányított nevelésnek mindig arra kellene szoktatnia az embereket, hogy becsüljék meg magukat, rettegjenek mások megvetésétől és jobban féljenek a gyaláztatótól, mint a haláltól. Ez az erkölcs azonban nem lehet kedve szerint való az olyan vallásnak, amely arra tanít, hogy vessük meg és gyűlöljük önmagunkat, meneküljünk mások becsülése elől, ne igyekezzünk tetszeni másnak, mint Istennek, akinek viselkedése megmagyarázhatatlan.

Továbbá: ha a keresztény vallás, mint állítják, fékül szolgál az emberek elrejtett bűneinek, ha az egyesekre üdvös hatással van, vajjon összehasonlíthatók-e ezek az annyira ritka, gyöngé és kétes előnyök az igazi, bizonyos és roppant károkkal, melyeket ez a vallás a földön előidézett? Vajjon ellensúlyozhat-e néhány meghíúsított gonosztett, néhány a társadalom szempontjából haszontalan megtérés, néhány meddő és elkésett bűnbánat, néhány hiú jóvátétel folytonos veszekedéseket, véres háborúkat, szörnyű vérontásokat, üldözéseket, hallatlan kegyetlenségeket, amilyeneknek a keresztény vallás keletkezése óta oka és ürügye volt? Egy titkos gondolattal szemben, amelyet ez a vallás elfojt, egész nemzetek kezébe ad fegyvert mások kiirtására, a fanatikusok millióinak szívében gyújt tüzet, családokban és államokban kelt zavart, könnyel és vérrel öntözi a földet. Ám döntse el a józan ész mindezek után, hogy milyen előnyöket biztosít a keresztényeknek az *örömhír*, amelynek közlésére Istenünk leszállt a földre.

Sok becsületes ember, aki tisztában van azzal, mennyi rosszat tett a kereszténység az embereknek, nem lát benne egyebet szük-

séges rossznál, amelyet veszély nélkül nem lehet kigyomláni. Az ember, mondják ők, babonás, nem lehet meg agyrémek nélkül, és felbőszül, ha el akarják azokat tőle venni. Én erre azt felelem, hogy az ember csak azért babonás, mert gyermekkorától fogva mindent megtesznek, hogy azzá tegyék, és azért várja boldogulását agyrémektől, mert kormánya igen gyakran megtagadja tőle a valóságban való boldogulást; sohasem fog haragudni uralkodóra, ha jót tesznek vele s ezek akkor erősebbek lesznek a papoknál és Istenüknél.

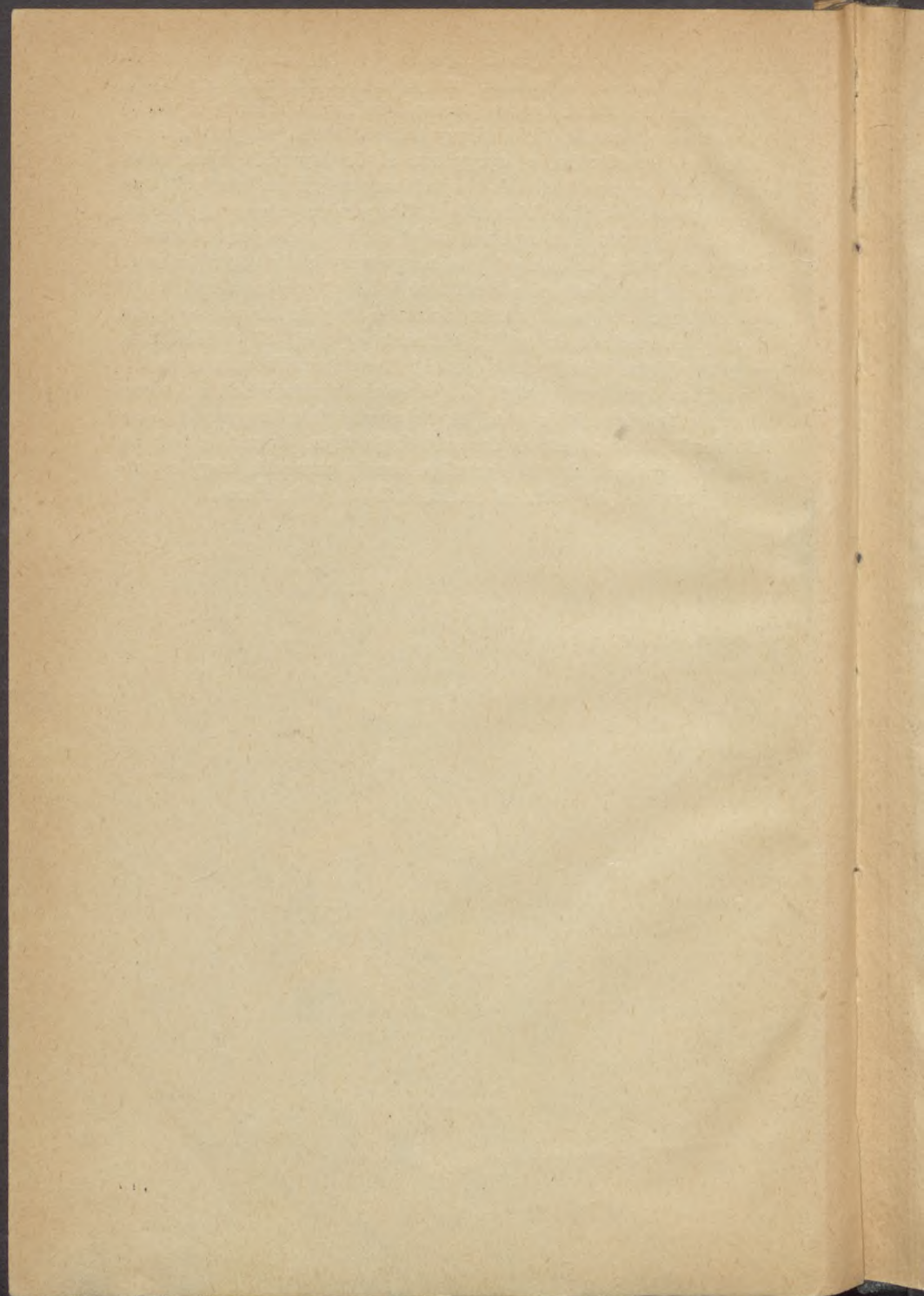
Valóban, az uralkodó az egyetlen, aki észretérítheti az embereket; meg fogja szerezni magának bizalmukat és szeretetüket, ha jót tesz velük, lassanként kiábrándítja őket agyrémeikből, ha ő maga már kiábrándult belőlük, ártalmatlanná teszi babonáikat, ha megveti őket és sohasem avatkozik bele körmönfont hitvitákba, ha türelmre kényszeríti a különféle szektákat, amelyek kölcsönös perpatvarokkal leleplezik és kölcsönösen neveltségessé teszik majd egymást. Végül pedig a babona önmagától meg fog szűnni, ha a fejedelem visszaadja a szellemnek szabadságát és megengedi az észnek, hogy megverekegjen a hóbortokkal. A türelmesség és gondolatszabadság a vallási fanatizmus igazi ellensúlyozói; ha ezeknek érvényt szerez, a fejedelem mindig úr lesz országában, nem fogja megosztani hatalmát fondor papokkal, akiknek nincs hatalmuk egy felvilágosult, erős és erényes fejedelem ellen. A szélhámosság félénk, a fegyver kihull kezéből egy olyan uralkodó láttán, akit elég bátor ahhoz, hogy megvesse és akit népei szeretete és az igazság ereje támogat.

Ha egy bűnös és tudatlan politika csaknem mindenütt arra használta fel a vallást, hogy szolgaságba döntse és szerencsétlenné tegye a népeket, egy erényes és felvilágosodott politika gyöngítse azt és semmisítse meg azt lassanként, hogy boldogabbá tegye a nemzeteket; ha mostanig a nevelés csak arra volt való, hogy megszállottakat és fanatikusokat termeljen, egy értelmesebb nevelés termeljen jó polgárokat; ha egy csodákra támaszkodó és a jövőre alapított erkölcs nem volt képes megzabolázni az emberi szenvedélyeket, egy másik erkölcs, amely az emberiség igazi és a jelenre vonatkozó szükségletein épül, bizonyítsa be nekik, hogy egy jól szervezett társadalomban a boldogság mindig az erény jutalma, a becstelenség, a megvetés és a büntetés pedig a bűn zsoldja és a gonosztett velejárója.

Az uralkodók tehát ne féljenek attól, hogy alattvalóik kiábrándulnak egy babonából, mely őket magukat is szolgákká teszi és annyi évszázad óta szembeszegül országaik boldogságának. Ha a tévedés rossz, állítsák vele szembe az igazságot; ha a

rajongás ártalmas, küzdjenek ellene az ész fegyvereivel, kergessék vissza Ázsiába azt a vallást, melyet a keletiek izzó fantáziája szült. A mi Európánk legyen észszerű, boldog és szabad; uralkodjék benne a jó erkölcs, a tevékeny tetterő, a lelki nagyság, a szorgalom, a társasösztön, a nyugalom, a törvény védőpajzsa alatt uralkodjék az uralkodó és engedelmeskedjék az alattvaló, de mindketten élvezzék a biztonságot. Vagy nincs-e megengedve az észnek, hogy remélje, egyszer majd csak visszanyeri hatalmát, melyet a tévedés, az ábránd és a nagyravágyás oly régen bitorol? Sohasem fognak letenni a nemzetek hobbant reményeikről, hogy igazi érdekeikre gondoljanak? Sohasem fogják lerázni azoknak a szent zsarnokoknak igáját, akiknek egyedül áll érdekükben, hogy a világon tévedések legyenek? Nem, őrizzük meg ezt a hitünket; az igazságnak végül is győzedelmeskednie kell a hazugságon; a fejedelmek és a népek beleúnnak hiszékenységükbe és felé fordítják arcukat; az ész szét fogja tépni láncait, a babona bilincsei lehullnak felséges szavára, amely arravaló, hogy osztatlanul parancsoljon minden értelmes élőlénynek. Ámen.

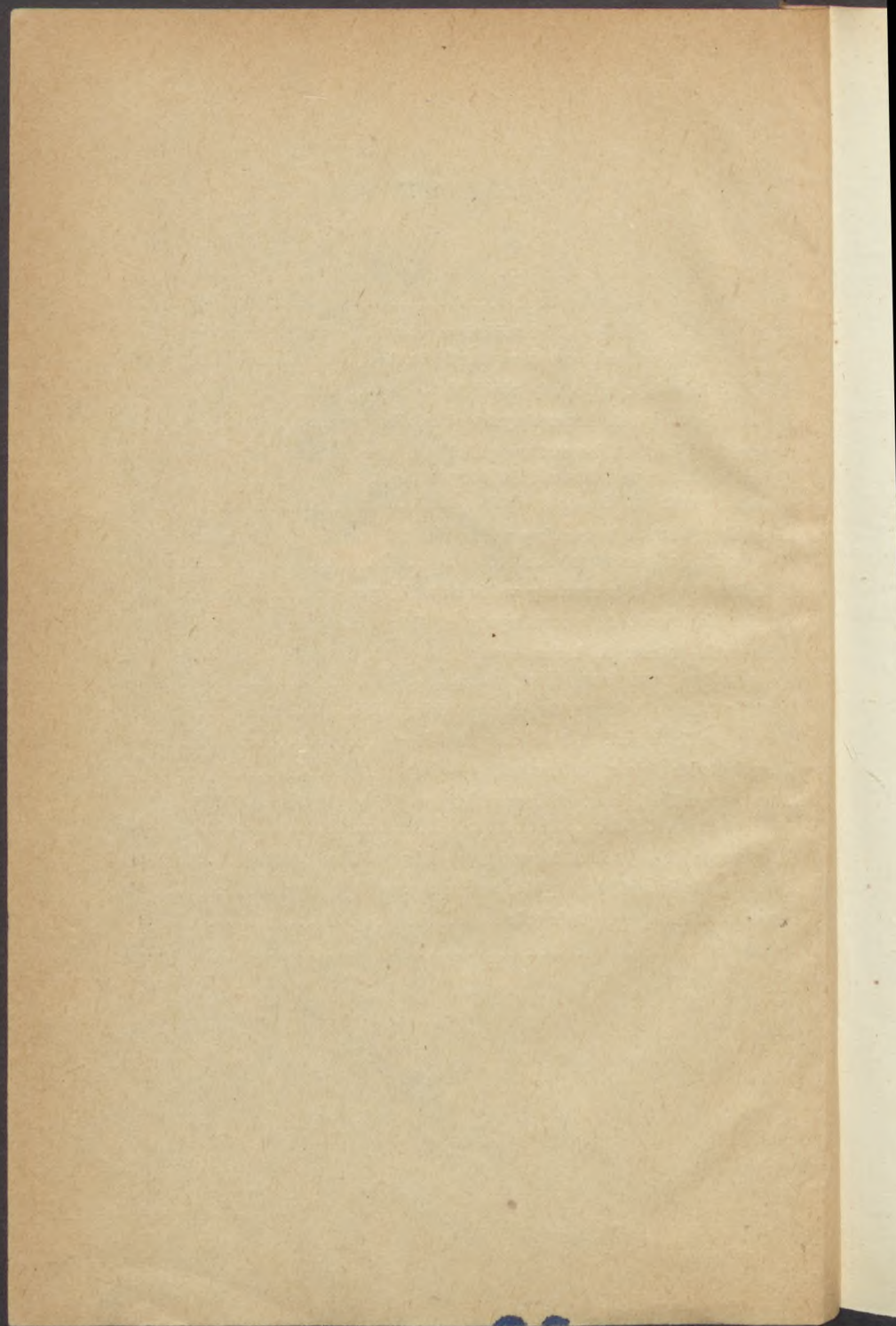

TARTALOM

	Oldal
<i>Bevezető</i>	5
<i>Előszó. A szerző levele</i>	7
<i>Első fejezet. Bevezetés: Miért szükséges vizsgálni a vallást és milyen akadályai vannak ennek a vizsgálatnak</i>	17
<i>Második fejezet. A zsidó nép rövid története</i>	22
<i>Harmadik fejezet. A kereszténység rövid története</i>	24
<i>Negyedik fejezet. A keresztény mitológia, vagy milyen képet fest a kereszténység Istenről és magatartásáról</i>	30
<i>Ötödik fejezet. A kinyilatkoztatás</i>	34
<i>Hatodik fejezet. A keresztény vallás bizonyítékai, a csodák, a próféciák, a vértanúk</i>	38
<i>Hetedik fejezet. A keresztény vallás misztériumai</i>	47
<i>Nyolcadik fejezet. A kereszténység egyéb misztériumai és dogmái</i>	52
<i>Kilencedik fejezet. A keresztények rítusairól, titokzatos szertartásairól vagyis teurgiájáról</i>	57
<i>Tizedik fejezet. A keresztények szent könyveiről</i>	60
<i>Tizenegyedik fejezet. A keresztény erkölcs</i>	64
<i>Tizenkettedik fejezet. A keresztény erények</i>	72
<i>Tizenharmadik fejezet. A keresztény vallás gyakorlása és kötelességei</i>	86
<i>Tizennegyedik fejezet. A keresztény vallás politikai hatásai</i>	93
<i>Tizenötödik fejezet. Az egyház, azaz a keresztény papság</i>	100
<i>Tizenhatodik fejezet. Befejezés</i>	111
<i>Tartalom</i>	119

HUNGÁRIA KÖNYVEK

Lukács György

NIETZSCHE ÉS A FASIZMUS

A nyugati imperialista gondolkodás lappangó és nyílt filozófiai gyökereinek mesteri, rövid és világos feltárása

II. kiadás

Ára: 4.50

Pálóczi-Horváth György

FREUD, VAGY EGY ILLÚZIÓ EREDETE

Az imperializmus házi pszichológiájának leleplezése, tudománytalan és reakciós elméletének megsemmisítő cáfolata

Ára: 10.—

Szabó Imre

AZ EMBERI JOGOK MAI ÉRTELME

Az emberi jogok polgári, elvont elméletének elemzése és cáfolata

Ára: 26.—

Szigeti József

ÚTBAN A VALÓSÁG FELÉ

A kitűnő marxista-leninista esztétikus harcos tanulmányai a rothadó polgári ideológiák ellen és a magyar realista irodalom megteremtéséért

Ára: 24.—

Trencsényi-Waldapfel Imre

HUMANIZMUS ÉS MARXIZMUS

«A marxizmus a humanizmus megvalósítását követeli a társadalomban, illetőleg megteremtését forradalmi úton azoknak a feltételeknek, amelyek az ember természetadta lehetőségeinek a kibontakozását lehetővé teszik.»

Ára: 10.—

HUNGÁRIA KÖNYVKIADÓ N. V.

